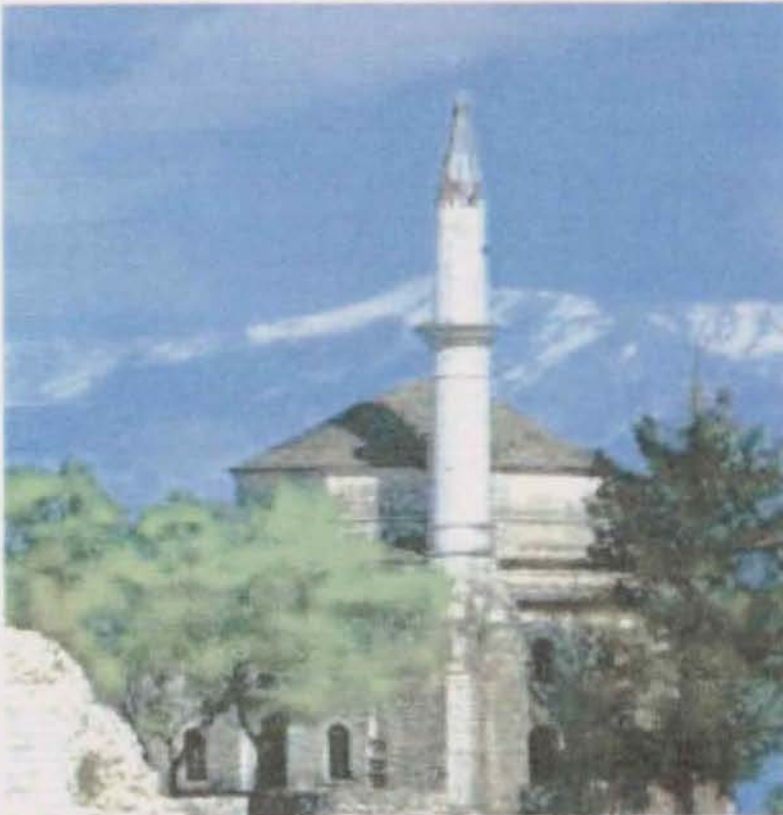

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ

ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

"ΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΤΕΜΕΝΗ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ"

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ

ΔΗΜΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΤΡΙΑΝΤΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΨΗ – ΕΙΣΗΓΗΣΗ

ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός – Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2003

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή αναλύει την αρχιτεκτονική των μουσουλμανικών τεμενών, τη δομή τους, όπως επίσης και την κατανομή τους στον πολεοδομικό σχεδιασμό. Επίσης παρουσιάζει μια αναλυτική περιγραφή των μουσουλμανικών τεμενών που βρισκόταν και (ορισμένων από αυτών) που εξακολουθούν να υπάρχουν στην πόλη των Ιωαννίνων.

Λόγω της μακράς χρονικής διάρκειας που πέρασε από την καταστροφή των περισσότερων τεμενών, η εμβάθυνση σε ορισμένους τομείς κρίθηκε ιδιαίτερα δύσκολη (έως και αδύνατη), ενώ οι ιστορικές πηγές περιοριζόταν μόνο σε συγκεκριμένους τομείς όπως ιστορικούς, πολιτισμικούς και άλλους συναφείς. Πολύτιμη χαρακτηρίστηκε η συνεργασία με τον κ. Γεώργιο Σμύρη (από την 8^η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) για τον οποίο πρέπει γίνει ιδιαίτερη μνεία. Χωρίς τις γνώσεις, τις καθοδηγήσεις και το πλούσιο υλικό που μας εφοδίασε, οι ελλείψεις του περιεχομένου θα ήταν σημαντικές. Επίσης πρέπει να ευχαριστήσουμε και τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης της Εταιρίας Ηπειρωτικών Μελετών για τη συνεισφορά τους μέσω των βιβλίων που μας κατέδειξαν ώστε να γίνει το αποτέλεσμα πιο πλούσιο.

Η ακόλουθη εργασία περιλαμβάνει μια εισαγωγή με θέματα ιστορικά, θρησκευτικά και αρχιτεκτονικά τα οποία σε παραλληλισμό με κάποιες απεικονίσεις δημιουργούν ένα επεξηγηματικό τρόπο κατανόησης του περιεχομένου. Για το κάθε τέμενος γίνεται ξεχωριστή ανάλυση και εμβάθυνση στις λεπτομέρειες που το χαρακτηρίζουν.

Το αποτέλεσμα της συγκεκριμένης μελέτης, ευελπιστούμε να βοηθήσει στην εμπειρισταωμένη γνώση του αντικειμένου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	5
2. ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ...	8
2.1 Η δημιουργία του Ισλάμ	8
2.2 Χαρακτηριστικά Μουσουλμανικής θρησκείας	8
3. ΤΟ ΤΖΑΜΙ : ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	11
4. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ	14
5. ΤΑ ΤΖΑΜΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	
5.1 Τζαμί Ασλάν Πασά	22
5.2 Τζαμί Φετιγιέ ή Φετηγιέ ή Φατίχ ή τζαμί του Καπλάν Πασά	32
5.3 Τζαμί Κανλί Τσεσμέ ή Καλούτσιας ή Κα(ν)λού Ττσιεσμέ ή Πασά Καλού ή Καλούτσιανης ή Χατζηγιέ	38
5.4 Τζαμί Τσιεκούρ ή Τσικούρ ή Μπαλγιέ ή Μπαλή Κετχουντά ή Βελή ή Βεληγιέ	44
5.5 Τζαμί Μπαϊρακλί ή Μπαϊράμ Πασά ή τζαμί του Βαγιατζίτ (Μπαγιατζίτ) ή της Αγοράς ή του Παζαριού ή της Βρύσης	49
5.6 Τζαμί Ναμαζγκιάχ ή Ναμάς Γκιάχ ή Ναματζιάχ ή (Α)Ναματζιάη ή Μουσταφά Εφέντη	54
5.7 Τζαμί Εμιρλέρ ή Εμίρ ή Μιρ το Σιάδ	57
5.8 Τζαμί Σιεμ-Σιε-Ντιν ή Σιεμς-ε-Ντιν ή Σιαμσιατμιάς ή Σιρή ή Σιερρή ή Σερρή	59
5.9 Τζαμί Λιάμ ή Μπαχράμ Πασά	62
5.10 Τζαμί Ντεντέ Ουρούτς ή Ντεντερούτσι ή Δεδέ Ρούτς	64
5.11 Τζαμί Μεχμέτ Αγά ή Λελυπαρά ή Κατσηί	66
5.12 Τζαμί Ζεβαδιέ ή Ζεβαντιέ ή Ζεβαδγιέ ή Σαβαντιέ	67
5.13 Τζαμί Ισούφ Αγά	68
5.14 Τζαμί Κουμπλού	69
5.15 Τζαμί Οσμάν Τσαούς ή Οσμάν Τσιαούς	70
5.16 Τζαμί Ομέρ Μπέη ή Χαμιδιέ	72
5.17 Τζαμί Ιμπραήμ Πασά ή Ιμπροχώρ τζαμί	73
5.18 Τέμενος του Μεχμέτ Κεχαγιά	74
5.19 Τέμενος του Ασλάν Πασά	75
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	76
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	78
8. ΕΝΤΑΞΗ ΤΕΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟ 1913-1922 (αποσπάσματα πολεοδομικού χάρτη)	79

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Τα Ιωάννινα είναι πρωτεύουσα του νομού και σημαντικό οικονομικό, διοικητικό και πνευματικό κέντρο της Ηπείρου. Κτισμένα στις όχθες της λίμνης Παμβώτιδας, τα Ιωάννινα είναι μια πανέμορφη, γραφική πόλη, που συνδυάζει τις ιστορικές μνήμες με την πραγματικότητα μιας σύγχρονης μεγαλούπολης. Είναι η πόλη των θρύλων και της παράδοσης. Στα πράσινα νερά της λίμνης ζωντανεύουν οι θρύλοι του Αλή Πασά και της Κυρά Φροσύνης, ενώ στα γραφικά δρομάκια του Κάστρου της, κυριαρχούν μνήμες του Βυζαντινού παρελθόντος και της νεότερης ιστορίας της.

Η ανθρώπινη δραστηριότητα στην πόλη τοποθετείται στην ελληνιστική περίοδο και ανιχνεύεται στα λιγοστά οικοδομικά λείψανα, που βρέθηκαν μέσα στο Κάστρο. Η ίδρυση όμως της σημερινής πόλης ανάγεται στη βυζαντινή εποχή και συνδέεται με τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, ο οποίος κατά μια άποψη, μετέφερε και εγκατέστησε στη μικρή χερσόνησο, όπου υπάρχει σήμερα το Κάστρο, τους κατοίκους της πόλης Ευροίας, προκειμένου να τους προστατεύσει από τις βαρβαρικές επιδρομές. Στη νέα πόλη που ιδρύθηκε, δόθηκε το όνομα Εύροια Ακνίου, δηλ. Νέα Ευροία. Σήμερα η άποψη αυτή δεν είναι γενικά παραδεκτή, αφού δεν έχουν βρεθεί ευρήματα του 6^{ου} αι. μ.Χ., ενώ παράλληλα νέες μελέτες τοποθετούν τη Νέα Εύροια στη Θεσπρωτία. Τα Ιωάννινα αναφέρονται για πρώτη φορά στα 1020 σε σιγίλιο του αυτοκράτορα Βασιλείου Βουλγαροκτόνου ως επισκοπή, που υπήγετο στην Αυτοκέφαλη Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας.

Το 1082 την πόλη των Ιωαννίνων κατέλαβαν οι Νορμανδοί με αρχηγό τον Βοημούνδο, ο οποίος φρόντισε να επισκευαστούν τα τείχη που υπήρχαν στην πόλη προκειμένου να προστατευθεί από τις επιθέσεις του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού.

Τον 13^ο αι. με την ίδρυση του Δεσποτάτου της Ηπείρου, τα Ιωάννινα έγιναν σύντομα η δεύτερη σημαντική πόλη του Δεσποτάτου, μετά την πρωτεύουσα του, Άρτα. Ο ιδρυτής του αυτόνομου ελληνικού κρατιδίου, Μιχαήλ Α' Κομνηνός Δούκας, εγκατέστησε στην πόλη αρκετές οικογένειες προσφύγων, όπως οι Φιλανθρωπινοί και οι Στρατηγόπουλοι, που εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη μετά τα γεγονότα της Δ' Σταυροφορίας και την άλωση της Πόλης. Οι πρόσφυγες αυτοί μαζί με την τοπική αριστοκρατία απετέλεσαν μια ισχυρή δύναμη, που μετά το 1318 ανέλαβε ουσιαστικά τη διακυβέρνηση της πόλης των Ιωαννίνων και την ανεξαρτητοποίησε από την εξουσία της Άρτας. Το 1318 τα Ιωάννινα δήλωσαν υποτελία στο Βυζαντινό αυτοκράτορα

Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο και λίγο αργότερα στους Σέρβους, που την εποχή αυτή είχαν επεκτείνει το κράτος τους σ' ένα μεγάλο τμήμα του ελλαδικού χώρου. Από το βυζαντινό αυτοκράτορα οι κάτοικοι των Ιωαννίνων εξασφάλισαν με χρυσόβουλο αρκετά προνόμια (διοικητικά, οικονομικά, εκκλησιαστικά). Τα προνόμια αυτά τα οποία σεβάστηκαν αργότερα και οι Σέρβοι δυνάστες, συνέβαλαν στη μεγάλη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη που γνώρισε η πόλη τους επόμενους αιώνες.

Το 1367 ο Σέρβος Θωμάς Πρελιούμποβιτς έγινε ο νέος δεσπότης (δηλ. ηγεμόνας) των Ιωαννίνων και μετά από αυτόν η εξουσία περιήλθε στους Ιταλούς Ησαού Μπουαντελμόντι (1385-1411) και Κάρολο Α' Τόκκο (1411-1430). Το 1430 και μετά το θάνατο του Καρόλου τα Ιωάννινα υποτάχτηκαν στους Τούρκους από τους οποίους εξασφάλισαν αρκετά προνόμια γνωστά ως Ορισμός του Σινάν πασά, από το όνομα του Καρασινάν πασά, που υπέγραψε τους όρους της Συνθήκης. Το 1611 η πόλη δέχθηκε το πρώτο μεγάλο πλήγμα από το αποτυχημένο επαναστατικό κίνημα του Διονυσίου Φιλοσόφου (Σκυλοσόφου), επισκόπου Τρίκκης και Σταγών. Η εξέγερση έγινε αφορμή να καταργηθούν όλα τα προνόμια των χριστιανών κατοίκων της, οι οποίοι εκδιώχθηκαν από το χώρο του Κάστρου και αναγκάστηκαν να κατοικήσουν έξω από αυτό. Στο Κάστρο εγκαταστάθηκαν πλέον Τούρκοι και Εβραίοι.

Παρά το μεγάλο πλήγμα που δέχθηκε, η πόλη σύντομα κατάφερε να ανακτήσει τις δυνάμεις της. Οι κάτοικοί της συνέχισαν τις εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες, που τους επέτρεψαν να συναλλάσσονται με μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης, όπου οι Γιαννιώτες έμποροι ίδρυσαν εμπορικούς και τραπεζικούς συλλόγους. Παράλληλα διατήρησαν στενές οικονομικές και πνευματικές σχέσεις με την πατρίδα τους και ίδρυσαν φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα. Από τους εμπόρους αυτούς προήλθαν οι πιο μεγάλοι εθνικοί ευεργέτες. Τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη της πόλης ακολούθησε και αξιόλογη πνευματική δραστηριότητα. Τον 17^ο και 18^ο αι. ιδρύθηκαν στα Ιωάννινα η Σχολή του Επιφανείου, η Σχολή του Γκιούμα, η Μπαλάνειος, η Μαρουτσαία, η Ζωσιμαία κ.α. συνεχίζοντας τη μεγάλη παράδοση που είχε η πόλη στα γράμματα από τη βυζαντινή εποχή. Τον 17^ο αι. τα Ιωάννινα ήταν μια ευημερούσα πόλη σε πληθυσμό και εμπορεύματα, όπως μας πληροφορεί ο Άγγλος περιηγητής J. Spon, αλλά και ο Τούρκος Εβλιγιά αναφέρει ότι υπήρχαν στα Ιωάννινα 1900 μαγαζιά και εργαστήρια και 4000 σπίτια.

Στα 1789 η πόλη έγινε το κέντρο της επικράτειας του Αλή Πασά, η οποία περιελάμβανε ολόκληρη τη Β.Δ. Ελλάδα, τη Θεσσαλία και τμήμα της Εύβοιας και της Πελοποννήσου. Ο Αλή Πασάς ήταν αλβανικής καταγωγής και υπήρξε από τις

σημαντικότερες προσωπικότητες της εποχής του. Διατηρούσε διπλωματικές σχέσεις με τους σημαντικότερους ηγεμόνες της Ευρώπης και στην αυλή του συγκεντρώνονταν ανήσυχα πνεύματα της εποχής, όπως ο Γ. Καραϊσκάκης, ο Οδ. Ανδρούτσος και ο Μ. Μπότσαρης, που εξελίχθηκαν αργότερα σε μεγάλες μορφές της επαναστατημένης Ελλάδας. Η περίοδος της ηγεμονίας του συμπίπτει με τη μεγαλύτερη οικονομική και πνευματική ακμή των Ιωαννίνων, τα οποία έγιναν "πρώτα στα άρματα, τα γρόσια και τα γράμματα", σύμφωνα με το λαϊκό δίστιχο. Οι προσπάθειές του να ανεξαρτητοποιηθεί έγιναν γνωστές στην Υψηλή Πύλη και το 1820 ο Αλή Πασάς κηρύσσεται ένοχος εσχάτης προδοσίας, ενώ τα Ιωάννινα πολιορκούνται από τα τουρκικά στρατεύματα. Δύο χρόνια αργότερα ο Αλής δολοφονείται στα κελιά του Αγίου Παντελεήμονα στο Νησί, όπου είχε καταφύγει περιμένοντας να αμνηστευτεί από το Σουλτάνο.

Το 1869 ένα μεγάλο μέρος των Ιωαννίνων καίγεται. Γρήγορα όμως η αγορά της πόλης ξανακτίζεται με βάση τα πολεοδομικά σχέδια του Γερμανού Χόλτς και με το ενδιαφέρον του διοικητή του βιλαετίου των Ιωαννίνων Αχμέτ Ρασίμ Πασά, ενώ παράλληλα δραστηριοποιήθηκαν πολλοί Γιαννιώτες απόδημοι, με χρήματα των οποίων χτίστηκαν οι περισσότερες εκκλησίες των Ιωαννίνων (Μητροπολιτικός Ναός κ.α.), σχολεία και καλαισθητά κτίρια κοινής ωφέλειας.

Στις 21 Φεβρουαρίου του 1913 τα Ιωάννινα απελευθερώθηκαν και ενσωματώθηκαν στο Ελληνικό κράτος. Με την Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή των πληθυσμών, το Τουρκικό στοιχείο εγκατέλειψε την πόλη, που δέχθηκε Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στο προάστιο Ανατολή και σε χωριά γύρω από την πόλη. Το 1943 η Εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων αποδεκατίστηκε, αφού τα περισσότερα μέλη της εκτελέστηκαν στο Άουσβιτς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 1^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

1. Ευ. Π. Δημητριάδης, "Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά το 19^ο α. Γιάννενα: Από την πόλη-παζάρι στην πόλη-πρακτορείο", 1996.
2. Πυρσινέλλας Β. "Η ίδρυσις των Ιωαννίνων και η ονομασία αυτών", Ηπειρωτική Εστία. Ιωάννινα 1959

2. ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

2.1 Η δημιουργία του Ισλάμ

Το 610 μ.Χ. σημειώθηκε η γέννηση του Ισλάμ επειδή ήταν η χρονιά της Αποκάλυψης όπως πιστεύεται. Το Θείο μήνυμα έλαβε ο Μωάμεθ όταν ήταν 40 χρονών και αποτελεί την έναρξη του Κορανίου. Ωστόσο οι εντολές πέρασαν από γενιά σε γενιά από τους ενθουμούντες, ανθρώπους που με εξασκούμενη ζωή, είχαν αποκτήσει τρομερές δυνάμεις στην απομνημόνευση κειμένων. Το Κοράνι καταγράφηκε λίγο αργότερα από το θάνατο του Προφήτη στην εποχή του πρώτου ορθόδοξου χαλίφη Abu-Bakr και το κείμενο αργότερα κωδικοποιήθηκε υπό τον χαλίφη Uthman ανάμεσα στο 644 - 656 μ.Χ. κι έτσι έδωσε στο περιεχόμενο του Ιερού Βιβλίου τη μορφή, η οποία είναι γνωστή σήμερα. Εμπνευσμένος από το μήνυμα που έλαβε, ο Μωάμεθ, άρχισε να κηρύσσει στο λαό της Μέκκα, προτρέποντάς τους να εγκαταλείψουν τα είδωλα και να δεχτούν τον ένα και αδιαίρετο Θεό. Ωστόσο αποκόμισε μερικούς που πίστεψαν ενώ παράλληλα προκάλεσε μεγάλη εχθρότητα κι έτσι όταν προσκαλέστηκε να πάει στη Yathrib που αργότερα ονομάστηκε Medina (πόλη του προφήτη), έγινε ο τόπος διαμονής του Μωάμεθ μέχρι το θάνατό του το 632 μ.Χ.

2.2 Χαρακτηριστικά Μουσουλμανικής Θρησκείας

Το Κοράνι

Για το Μουσουλμανισμό, το Κοράνι εξηγεί όλες τις ανθρώπινες ανάγκες που πρέπει να γνωρίζουν, έτσι ώστε να ζουν μια φυσιολογική και πνευματική ζωή. Το κείμενο του Κορανίου χωρίζεται σε κεφάλαια ή suras το μεγαλύτερο μέρος αυτών κατέρχεται με σειρά μεγέθους και έχουν όλα την ίδια εισαγωγή, γνωστή και ως bismalah.

Ανάμεσα στους μη-μουσουλμάνους και εκείνους που δε μιλούσαν αραβικά υπήρχε μια τάση να θεωρούν το Κοράνι απλά ως βιβλίο οδηγιών για το πώς έπρεπε να συμπεριφέρονται οι μουσουλμάνοι και τι έπρεπε να πιστεύουν. Αυτό οφειλόταν ίσως σέ μεγάλο βαθμό στην αποτυχία να το εκτιμήσουν. Η λατρεία λειτουργεί για να επιβεβαιώσει τον τρόπο της αυθεντικής αποκάλυψης, κάνοντάς τη ευπροέλευτη για τη μουσουλμανική κοινωνία. Ωστόσο το Κοράνι δεν περιελάμβανε εξηγήσεις για θαύματα της Καινής Διαθήκης επειδή, όπως πιστεύεται, από μόνο του αποτελούσε θαύμα λόγω της προελεύσεώς του.

Με μερικές εξαιρέσεις, οι μεταφράσεις από τα αραβικά έχουν γίνει πρόσφατα ίσως γιατί το κείμενο θεωρήθηκε παλαιότερα "αμετάφραστο" και τα αραβικά παραμένουν "lingua franca" της μουσουλμανικής γνώσης και λατρείας. Παρέχοντας μια εξήγηση για το πώς οι μουσουλμάνοι θα έπρεπε να πιστεύουν και το πώς έπρεπε να συνθέτουν τη ζωή τους, το Κοράνι προτείνει μια σύνοψη καθηκόντων, αντίθετα με τα χριστιανικά χειρόγραφα, νομοθετεί σύμφωνα με το πώς οι πιστοί θα έπρεπε να ζουν. Αυτά είναι προσδιορισμένα στους "πέντε στύλους" ή τις βασικές υποχρεώσεις που σχηματίζουν τη βάση της μουσουλμανικής πίστης.

1. Η αποδοχή της shahada : "Δεν υπάρχει Θεός αλλά Ο Θεός και αγγελιοφόρος του ο Μωάμεθ". Αυτή η διατύπωση περιλαμβάνει την ελάχιστη αποδοχή της μουσουλμανικής πίστης και είναι ευρέως αποδεκτό πως όποιος εκστομίζει το shahada θεωρείται μουσουλμάνος.

2. Προσευχή ή namaz επιβάλλεται να γίνεται πέντε φορές την ημέρα: το ξημέρωμα, το μεσημέρι, το απόγευμα, τη δύση και πριν κοιμηθούν. Παίρνει τη μορφή της προσωπικής (dua) ή ιεροτελεστία μαζί με άλλους στο σπίτι ή το τζαμί (salat). Επιβάλλεται σε κάθε ενήλικα να συμμετέχει στην κοινωνική προσευχή το μεσημέρι της Παρασκευής, μια συνήθεια που εξηγεί τη χρήση του όρου masjid-i-juma (τζαμί Παρασκευής) και jami-masjit (τζαμί εκκλησιασμού). Το τελετουργικό κάμψης και προσκύνησης συνοδεύεται από απαγγελία προσευχών, επιδεικνύοντας καθαρά σημασία στη λέξη Ισλάμ, εννοώντας "υποταγή στη θέληση του Θεού" με λέξεις από το στόμα και φυσικές χειρονομίες.

3. Ελεημοσύνη ή zakat. Το Κοράνι δίνει έμφαση στην ελεημοσύνη επειδή όπως εξηγεί είναι κύρια αρετή του αληθινού πιστού, το κοινώς αποδεκτό ποσό γίνεται το ¼ του ετήσιου εισοδήματος σε χρήματα ή είδος. Εφόσον όλα τα έσοδα από ελεημοσύνη προοριζόταν να ωφελήσουν τους πιστούς ώστε να καλύψουν τις βασικές ανάγκες μέσα στην κοινωνία, η συγκεκριμένη ενέργεια έδινε την αίσθηση της κοινωνικής υπευθυνότητας.

4. Νηστεία. Όλοι οι πιστοί υποχρεούνται να τηρούν τον ένατο σεληνιακό μήνα του μουσουλμανικού έτους Ramadan ως περίοδος νηστείας κατά την οποία απέχουν από φαγητό, ποτό, κάπνισμα, σεξουαλικές σχέσεις από την ανατολή ως τη δύση (Κοράνι 2:185-6). Ο σκοπός είναι να υποτάξουν το σώμα στο πνεύμα και να ενισχύσουν τη θέληση μέσω πνευματικής πειθαρχίας.

5. Προσκύνημα. Το hajj ή προσκύνημα στη Μέκκα, τον τόπο δηλαδή που γεννήθηκε ο Μωάμεθ και το μέρος που ο Αβραάμ έχτισε το σπίτι του Αδάμ, πρέπει να γίνει τουλάχιστον μια φορά από κάθε μουσουλμάνο.

Τα hadith

Η επόμενη σημασία, μετά το Κοράνι, πηγή καθοδήγησης είναι τα hadith, οι παραδόσεις ή τα ρητά συσχετιζόμενα με τη ζωή του Μωάμεθ. Παρατηρήσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της ζωής του δεν καταγράφηκαν για μεταγενέστερα, επειδή η γραφή ήταν τότε ασυνήθιστο προσόν κι από τότε που έφθασαν στο λαό προφορικά είναι πιθανών πως αιρέσεις και ανταγωνισμοί ξεπετάχτηκαν και τα hadith άρχισαν να ερμηνεύονται με τρόπο που θα υποστήριζαν μεροληπτικά ενδιαφέροντα.

Τα sharia

Τρίτο στη σειρά της απαραίτητης έννοιας είναι τα sharia ή ο νόμος. Αναπτύχθηκε χωρίς προσπάθειες από τους πρώτους μουσουλμάνους που αντιμετώπισαν κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα και γι αυτό επινόησαν ένα νόμιμο σύστημα ώστε να κρατήσουν τον κώδικα συμπεριφοράς τους, ζητώντας το από το Κοράνι και τα hadith.

Ουσιαστικά το Ισλαμικό κράτος όπως θεωρείται από τους ορθόδοξους μουσουλμάνους είναι μια θρησκευτική πολιτεία, χτισμένη πάνω στο θεϊκό νόμο. Αυτός ο νόμος δεν περιορίζεται σε ερωτήματα πίστης, θρησκευτικών πρακτικών, θέματα εγκληματικότητας και συνταγματικά που σε άλλες κοινωνίες θα θεωρούνταν ως αντικείμενο των επίγειων αρχών. Σ' ένα γενικό Ισλαμικό πλαίσιο δεν υπάρχει κάτι τέτοιο, αφού θρησκεία και κράτος είναι ένα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 2^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ :

1. Martin Frishman & Hasan-Uddin Khan, "The Mosque: History, architectural development & regional diversity", "Thames and Hudson". 1994

3. ΤΟ ΤΖΑΜΙ : ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Από την έναρξή τους οι μονοθεϊστικές θρησκείες αντιτίθονταν στη χρήση των κτιρίων ειδικά σχεδιασμένων για να στεγάζουν τους πιστούς στην προσευχή. Παραδόξως, για τον αληθινό πιστό, η συγκεκριμένη ιδέα ενός τέτοιου κτιρίου υπαινισσόταν μια παραχώρηση της ανθρώπινης ματαιοδοξίας και ακόμα χειρότερα της ανθρώπινης επιθυμίας να εισάγει ειδωλολατρικές λατρείες σε αντικείμενα ή οικοδομήματα, παρά τη συνέχιση της χρήσης της ταπεινής σπηλιάς ή καταφυγίου για κοινή προσευχή χωρίς απόσπαση προσοχής. Με άλλα λόγια, όσο πιο μεγάλο το κτίριο, τόσο πιο μεγάλος ο αφορισμός. Στην πραγματικότητα η λέξη "εκκλησιαστικός" που σήμερα σημαίνει "από την εκκλησία" προέρχεται από την ελληνική λέξη "εκκλησία" μια λέξη που σημαίνει συγκέντρωση ανθρώπων, ειδικά στην Αθήνα.

Οι μονοθεϊστικές θρησκείες διατήρησαν την αντίθεσή τους μέχρι που οι ηγέτες τους άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι οποιαδήποτε θρησκευτική πίστη χωρίς νέους οπαδούς σύντομα θα έσβηνε και γι αυτό πιθανοί νεοφώτιστοι θα μπορούσαν να επηρεαστούν από κάποια αναγνωρίσιμα σύμβολα όπως ένα εντυπωσιακό κτίριο. Αναπόφευκτα εκείνοι που δρομολόγησαν προς αυτή την κατεύθυνση άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι όσο πιο εντυπωσιακούς μπορούσαν να κάνουν τους ιερούς ναούς τους, τόσο πιο ελκυστικό γινόταν και γι αυτό μεγάλωνε περισσότερο το παράδοξο.

Σίγουρα η επιθυμία για εγκόσμια λαμπρότητα στην πιο ορατή της μορφή, ήταν λιγότερο χαρακτηριστική στο Ισλάμ παρά στο Χριστιανισμό. Αυτό οφειλόταν κατά ένα μέρος στο γεγονός ότι οι λειτουργικές και συμβολικές απαιτήσεις της "Εκκλησίας" στηρίζονται σε συμβολικά αντικείμενα και τελετουργίες. Η "εκκλησία" επίσης χρησιμοποιείται για γάμους, βαφτίσια, εξομολογήσεις, απόδοση του χρίσματος, απόδοση σεβασμού στα ιερά λείψανα, από τα οποία, κανένα δε συνδέεται με το τζαμί. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, το τζαμί ήταν το εστιακό σημείο ενός συγκροτήματος από κτίρια που συνδεόταν με αυτό. Αυτά χρησίμευαν ως νοσοκομεία, θρησκευτικά σχολεία, καταφύγια για ταξιδιώτες κ.λ.π. Όλες αυτές οι ανεξάρτητες λειτουργίες στεγάζονταν σε ξεχωριστά κτίρια και μόνο δύο συγκεκριμένες λειτουργίες εκτός της λάτρειας στεγαζόταν στο τζαμί. Αυτές ήταν η θρησκευτική διδασκαλία και ο εβδομαδιαίος λόγος (khutba) που παραδίδονταν στις προσευχές που γίνονταν Παρασκευή μεσημέρι ο οποίος συνδύαζε θρησκευτικά, πολιτικά και κοινωνικά στοιχεία, περιέχοντας έπαινο για τον κυβερνήτη ως προστάτη του Ισλάμ.

Το Ισλάμ πάντα υποστήριζε ότι τα υλικά αγαθά δε θα πρέπει να θεωρούνται ιερά. Η άποψη ότι τα κτίρια συσσωρεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό, μοιάζει να είναι η επικρατούσα

ανάμεσα στους Άραβες κατά μήκος του ορθόδοξου χαλιφάτου, αλλά εκτός αυτού, η άποψη από μερικούς καίριους ιστορικούς, όπως ο K.A.C. Creswell ότι η Αραβία εκείνο τον καιρό αντιπροσώπευε έναν σχεδόν τέλειο αρχιτεκτονικό χώρο και ο όρος "Άραβας" δε θα έπρεπε ποτέ να χρησιμοποιηθεί για να οριστεί η αρχιτεκτονική του Ισλάμ. Η εξαίρεση σ' αυτή τη γενίκευση μοιάζει να είναι η Υεμένη, παρ' όλ' αυτά, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν ότι ένα μέρος της αρχιτεκτονικής της χώρας έγινε γνωστή στη Δύση πριν το 1962, γιατί είχε παραμείνει κλειστή στους ξένους.

Παρόλο που δεν έχουν παραμείνει μνημεία που να χρονολογούνται από τις πρώτες δύο γενιές του Ισλάμ, υπάρχει άφθονη λογοτεχνική απόδειξη που δείχνει την εξέλιξη της οικοδομικής πρακτικής (στην αρχή μόνο στη Medina και στη συνέχεια στην Barsa, Kufa, και στο Al Fustat (Κάιρο)). Αρχικά εξαιτίας της μουσουλμανικής πίστης και της μινιμαλιστικής φύσης των λειτουργικών της απαιτήσεων, μια περιοχή ενός τετραγώνου που οριζόταν με μια γραμμή που σχεδιαζόταν στην άμμο, ήταν αρκετό για κοινή προσευχή, δεδομένου όμως ότι η μια πλευρά του τετραγώνου θα έβλεπε προς τη Μέκκα για να φαίνεται έτσι ο προσανατολισμός της προσευχής. Μια άλλη καίρια εκτίμηση που υπογραμμίζει τη μινιμαλιστική σκέψη μπορεί ακόμα και να είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι μουσουλμάνοι Άραβες ζούσαν σε νομάδες και συνεπώς ο τρόπος ζωής τους απέκλειε τη χρήση οποιουδήποτε είδους μόνιμων κτιρίων, αφού οτιδήποτε κατείχαν έπρεπε να είναι φορητό.

Στην αρχή, κατά τη διάρκεια της περιόδου Umayyad στον έβδομο και στην αρχή του όγδοου αιώνα, η αρχιτεκτονική του τζαμιού βασιζόταν στον οίκο του Προφήτη στη Μεντίνια. Η φράση "αρχιτεκτονικό κενό" μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει το περιβάλλον όπου το Ισλάμ και ο Χριστιανισμός γεννήθηκαν, με την έννοια ότι κανένα πηγαίο υλικό δε μπορούσε να υπάρξει για να βοηθήσει, προτείνοντας φόρμα που θα παρέχεται για τη λατρεία μιας αόρατης και μη παραστατικής θεότητας, δεν έχει ποτέ επιτευχθεί και οτιδήποτε έγινε αποδεκτό σε φόρμα έπρεπε να εξελιχθεί μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Συνεπώς και τα δύο είδη πίστης έπρεπε αρχικά να δανειστούν ιδέες από παλιότερες κοινωνίες ή να υιοθετήσουν αρχέγονους ή ειδωλολατρικούς ναούς για να παράσχουν τη βάση για την εξέλιξη της δικής τους ξεχωριστής αρχιτεκτονικής γλώσσας.

Ο Χριστιανισμός μπορούσε να χρησιμοποιήσει τα κτίρια των Ρωμαίων και το Ισλάμ δανειζόταν από την Περσία και την Αίγυπτο, όπως επίσης και από τον ίδιο το Χριστιανισμό και εμμέσως από τη Ρώμη. Υπάρχει όμως ένα πλεονέκτημα που είχε η Εκκλησία παραπάνω από τον Ισλαμισμό και αυτό ήταν ότι μπορούσε να στηριχτεί σε

δυναμικά οπτικά σύμβολα που μπορούσαν να βοηθήσουν τη μετάδοση του μηνύματός της.

Στο τζαμί δεν υπάρχει κανένα συστατικό μέρος ή αντικείμενο που να προκαλεί μια αντίδραση συγκρίσιμη με εκείνη που σχετίζεται με τον συμβολικό σταυρό του Χριστιανισμού. Ο μιναρές, αν χωριστεί από το τζαμί και γι αυτό από την αποδειχθείσα λειτουργία του, ως το μέρος από το οποίο γίνεται το κάλεσμα για προσευχή, γίνεται απλά άλλος ένας πύργος. Το "mihrab" είναι το κεντρικό σημείο κάθε τζαμιού, αλλά αν επρόκειτο να μετακινηθεί από τη θέση του που δείχνει την κατεύθυνση της Μέκκας και επαναστηνόταν σε κάποια απόσταση από τον τόπο της λατρείας, θα γινόταν απλά ένα κοίλωμα σε τοίχο. Ο Ισλαμισμός είναι μια θρησκεία σχεδόν χωρίς σύμβολα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 3^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

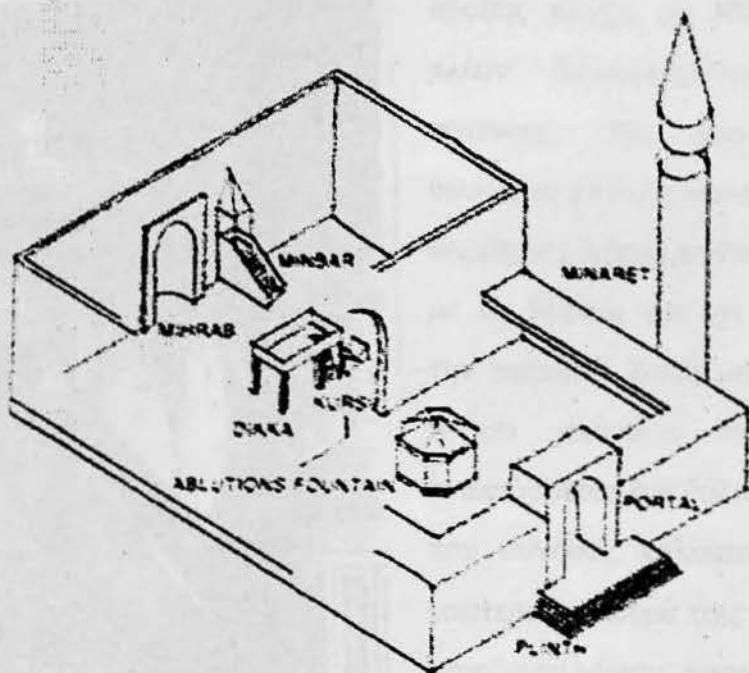
1. Martin Frishman & Hasan-Uddin Khan, "The Mosque: History, architectural development & regional diversity", Publ. "Thames and Hudson", 1994.
2. Hoag D.J. "Architettura Islamica", Publ. "Electa Editrice", Milan 1978.

4. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ

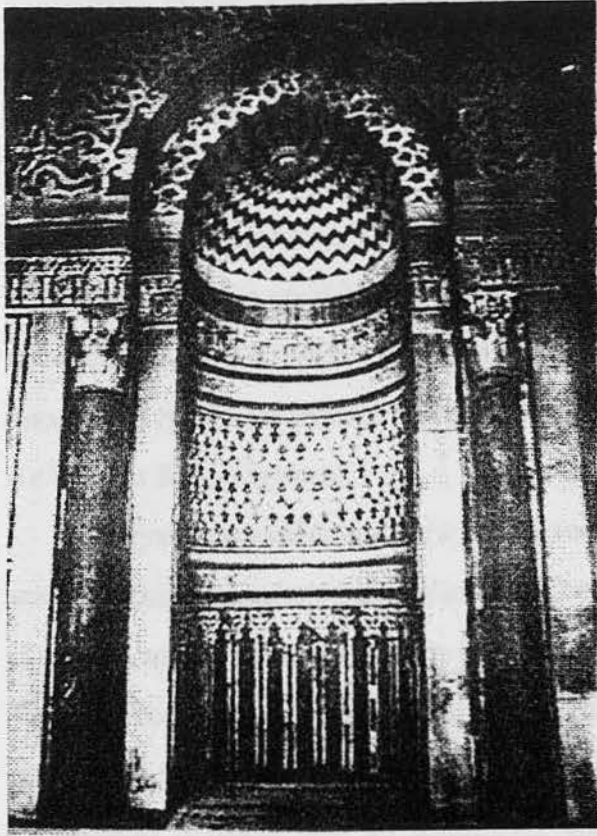
Το τζαμί, όπως και το μετζίτ, είναι αραβικές λέξεις και προσδιορίζουν και οι δύο τον τόπο και ειδικότερα τον τόπο ομαδικής προσευχής. Η πλήρης ονομασία του τζαμιού είναι Μεστζίδ-ουλ-Τζαμί (mescid-ul-d'jami) από την οποία προέρχεται η ονομασία μετζίτ και τζαμί.

Το μετζίτ διαφοροποιείται από το τζαμί λόγω του ότι δεν διαθέτει μιναρέ, καθώς επίσης και λόγω του τρόπου αλλά και των υλικών που είναι φτιαγμένο. Τα υλικά αυτά είναι κυρίως πέτρα και τούβλα ψημένα. Στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας του 1985, αναφέρεται ότι αργότερα χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή των μετζίτ μόνο πέτρα, γεγονός που αποδεικνύει την επιβολή της βυζαντινής θρησκευτικής αρχιτεκτονικής, δείχνοντας ακόμα πως στην περιοχή δεν υπήρχε η τέχνη κατασκευής των τζαμιών.

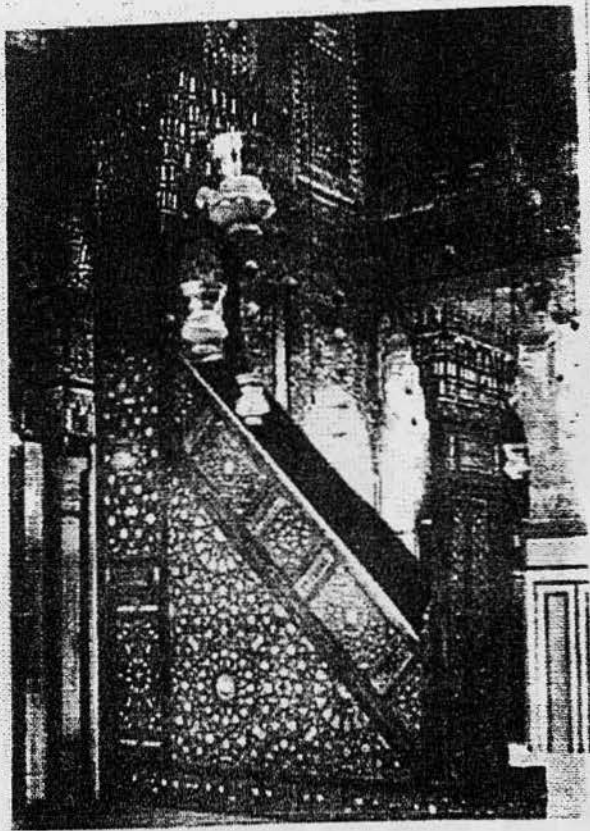
Τα βασικά τυπολογικά χαρακτηριστικά των μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων, θα ήταν σκόπιμο να παρουσιαστούν ώστε η ανάγνωση να είναι πλήρης. Τα κύρια στοιχεία κάθε τζαμιού είναι ο κυρίως ναός με το μεχράπ και ο μιναρές.

Από την περίοδο της δημιουργίας των βασικών λειτουργικών μερών του τζαμιού, έως και στις μέρες μας, είναι φανερό πως με μικρές μόνο μεταβολές, έχουν διατηρηθεί σχεδόν αναλλοίωτα στο πέρασμα του χρόνου. Αυτά είναι όπως θα δούμε παρακάτω ο κύριος χώρος προσευχής που είναι στεγασμένος (haram) και ο αντίστοιχος ανοιχτός (sahn). Στην αρχική του μορφή ο ανοιχτός χώρος οριοθετούνταν στις τρεις πλευρές από

Το μεγράπ ως το πιο διακοσμημένο μέρος του ναού (πηγή : M. Frishman & H. Khan, "The mosque", σελ. 37)

Το μπερ που βρίσκεται δίπλα από το μεγράπ (πηγή : M. Frishman & H. Khan, "The mosque", σελ. 36)

εξωτερικό τοίχο περιφραξης που μαζί με μια εσωτερική κιονοστοιχία διαμόρφωναν εσωτερικό περιστύλιο (piwaq). Ο τύπος του ανοιχτού χώρου βρήκε μεγάλη εφαρμογή σε χώρες με πιο ήπιες κλιματολογικές συνθήκες, ενώ στις χώρες των Βαλκανίων μετατράπηκε από καιρό σε καιρό σε στεγασμένο, κλειστό χώρο όπως ακριβώς στα συνοικιακά τεμένη των Ιωαννίνων. Ο ανοιχτός χώρος παρέμεινε βασικό χαρακτηριστικό των μεγάλων συγκροτημάτων, όπως στο Χαμζά μπέη τζαμί στη Θεσσαλονίκη και στο Αλί ιμαρέτ στην Καβάλα.

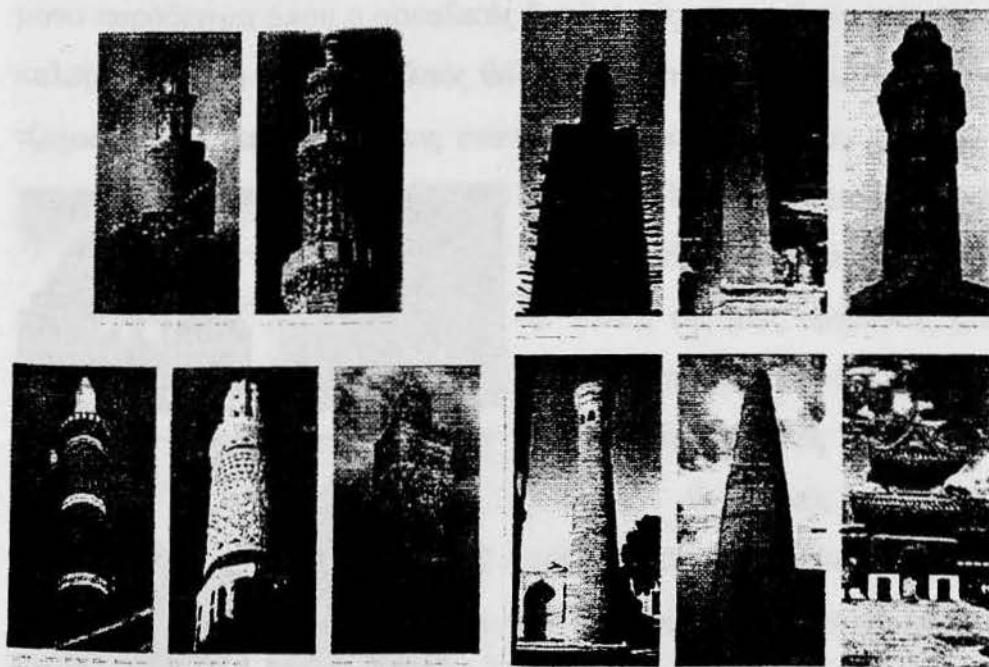
Στον τοίχο του qibla, τον ανατολικό δηλαδή τοίχο του κυρίως χώρου προσευχής, διαμορφώνεται μια κεντρική αβαθής κόγχη, το mihrab, που είναι ο πλέον διακοσμημένος χώρος του τεμένους. Ως ανατολικός τοίχος θεωρείται εκείνος που είναι κάθετος στο θεωρητικό άξονα που ενώνει το τέμενος με τη Μέκκα και όχι αναγκαστικά με την ανατολή. Κατά μήκος του δυτικού τοίχου απέναντι από το mihrab, αναπτύσσεται ένα ξύλινο πατάρι (dikka) που συνήθως καλύπτει ολόκληρη την εσωτερική πλευρά του. Η αρχική μορφή αυτού του χώρου, ήταν ένα μεμονωμένο ξύλινο πατάρι με ανεξάρτητη σκάλα ανόδου, που χρησιμοποιούνταν από εκείνους που βοηθούσαν κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, επαναλαμβάνοντας τα λόγια του

ιερουργού. Η ίδια πιθανόν χρήση διατηρήθηκε και μετά την εξέλιξη της μορφής του. Στα γνωστά παραδείγματα των Ιωαννίνων (Φετχιέ, Ασλάν, Κανλί κ.α.) η σκάλα ανόδου βρίσκεται στην νοτιοδυτική γωνία σε ενιαία μορφή με τη σκάλα ανόδου του μιναρέ.

Το minbar βρίσκεται πάντα στα δεξιά του mihrab και αποτελείται από μια μικρή εξέδρα καλυμμένη συνήθως με θολωτή κατασκευή και σκάλα που οδηγεί σ' αυτή. Από την εξέδρα ο ιεουργός ομιλεί και ψάλλει προς το πλήρωμα, κυρίως κατά την προσευχή της Παρασκευής. Στοιχεία από τέτοιες κατασκευές υπάρχουν στα τεμένη Ασλάν και Κανλί τσεσμέ.

Ένα τυπικό παράδειγμα kursî, του αναλογίου δηλαδή που τοποθετούνται τα βιβλία και αποτελεί απαραίτητο στοιχείο του εξοπλισμού του τεμένους, έχουμε από το Ασλάν τζαμί. Το αναλόγιο τοποθετείται συνήθως στην εξέδρα απέναντι από το mihrab.

Την αρχιτεκτονική του τεμένους συμπληρώνει ο μιναρές, ο οποίος στα περισσότερα τεμένη των Ιωαννίνων τοποθετείται στη νοτιοδυτική γωνία της κεντρικής αίθουσας, με τρόπο που ο όγκος του να προεξέχει προς το εξωτερικό. Η σκάλα ανόδου ξεκινά περιστροφικά από το ισόγειο, δίνει πρόσβαση στο ξύλινο πατάρι (dikka) και συνεχίζει μέχρι τον εξώστη που βρίσκεται επάνω από τα 2/3 του ύψους του. Ο λίθινος μιναρές, εκτός της λειτουργικής σημασίας του αποκτά και συμβολικό χαρακτήρα για την πολεοδομική εικόνα του τεμένους λόγω του γεγονότος ότι είναι ορατός από παντού, υποδηλώνοντας την κυριαρχική τάση του μουσουλμανικού στοιχείου της πόλης.

(πηγή : M. Frishman & H. Khan, "The mosque", σελ. 24-25)

Στα Ιωάννινα σώζονται ακόμα μιναρέδες σε ολοκληρωμένη μορφή στα τεμένη Ασλάν και Φετχιέ, χωρίς την απόληξή τους στα τζαμιά Κανλί τσεσμέ και Βελή και τμήματα της βάσης στα Ισούφ Αγά και Σιέμ σιε Ντιν. Το τελευταίο κατεδαφίστηκε το 1996 αλλά τα στοιχεία της κάτοψης διασώθηκαν λίγες μέρες πριν την εξαφάνισή του.

Η τυπολογική ανάπτυξη της κάτοψης των σωζόμενων τζαμιών των Ιωαννίνων, αλλά κι εκείνων των οποίων έχει αναγνωρισθεί με βεβαιότητα η σύνθεση, ακολουθεί πάντα τον ίδιο τύπο. Μια ορθογώνια θολοσκέπαστη και πιο σπάνια ξυλόστεγη αίθουσα προσευχής περιλαμβάνει στη δυτική πλευρά της ένα ξύλινο πατάρι από το οποίο δίνεται πρόσβαση στο μιναρέ. Ο μιναρές με ανεξάρτητη ορθογώνια κάτοψη, βρίσκεται πάντα στη νοτιοδυτική γωνία της αίθουσας και εφάπτεται εξωτερικά στη νότια πλευρά της. Η ορθογωνική πλευρά του μιναρέ, όπου ενσωματώνεται εσωτερικά κυκλική λίθινη σκάλα, μετατρέπεται βαθμηδόν σε κυκλική λίγο πριν την άνω στάθμη των κάθετων επιφανειών που διαμορφώνουν τις εξωτερικές όψεις του τζαμιού.

Εκτός από την ανατολική όψη του τεμένους, σε όλες τις άλλες εφάπτονται διάφοροι γραμμικοί χώροι, κυρίως ξυλόστεγη, που αυξάνουν σημαντικά την οργανική λειτουργία και τον όγκο του. Είναι οι χώροι που συντελούνται οι διάφορες δραστηριότητες του τεμένους εκτός της κύριας θρησκευτικής. Στο Ασλάν, που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα οι πρόσθετοι χώροι καλύπτουν τη βόρεια, νότια και δυτική πλευρά. Από τα υπόλοιπα γνωστά τεμένη, το Φετχιέ και το Κανλί Τσεσμέ διέθετε αντίστοιχους χώρους στα βόρεια και δυτικά, ενώ το Βελή αποτελεί το μόνο παράδειγμα όπου ο μοναδικός βοηθητικός χώρος βρίσκεται στα δυτικά και είναι καλυμμένος από τρεις χαμηλούς θόλους. Από τα παραπάνω σωζόμενα παραδείγματα τζαμιών, όπως επίσης από τις ευανάγνωστες κατόψεις των τεμενών των Ιωαννίνων

Σιέμ Σιέ Ντιν και Ισούφ διαπιστώνουμε ότι ο τύπος τεμένους που επικρατεί στην περιοχή είναι ο "τύπος της μιας οργανικής μονάδας" η οποία συμπληρώνεται από την προσθήκη ορθογώνιων χώρων στη μία, στις δύο και ενίοτε στις τρεις πλευρές. Ο τύπος αυτός αποτελεί την απλούστερη μορφή τεμένους και φαίνεται ότι υιοθετήθηκε στην περιοχή λόγω της οικονομίας της τεχνογνωσίας και προφανώς της παράδοσης που είχε δημιουργηθεί μετά τα πρώιμα θρησκευτικά απλά κτίσματα όπως τα μετζίτ.

(πηγή : M. Frishman & H. Khan, "The mosque", σελ. 31)

Οι δυνατότητες που αναπτύσσονται από την εφαρμογή του συγκεκριμένου σχεδίου για τη λειτουργική διευκόλυνση αλλά και την προβολή του όγκου του κτίσματος με τους επιβλητικούς θόλους, το μιναρέ και τα ψηλά alem¹ στην κορυφή τους φαίνεται ότι εξέφραζαν απόλυτα τις κοινωνικές επιδιώξεις των μουσουλμάνων των αστικών κέντρων, αλλά και εκείνων της υπαίθρου. Ένα χαρακτηριστικό που πρέπει να επισημάνουμε αποτελεί το γεγονός ότι τα περισσότερα τεμένη θεμελιώνονται σε φυσικά εξάρματα, θέσεις που υποδηλώνουν την κυριαρχική τους τάση στον ιστό της πόλης.

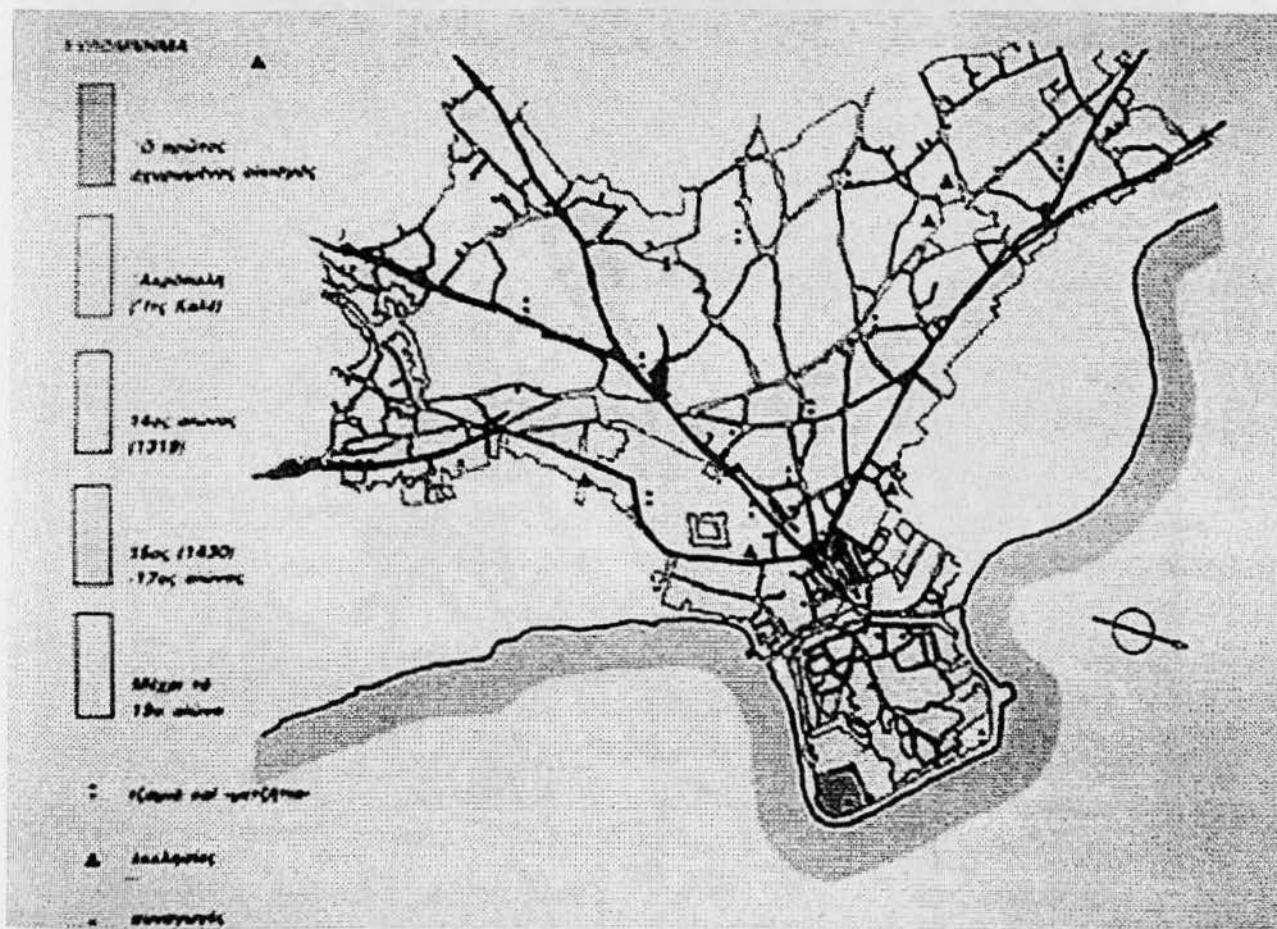
Όσον αφορά τον τεκέ, με βάση την αρχιτεκτονική του σύνθεση, βασικό και κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί η μεγάλη αίθουσα, ενίοτε με τη μορφή μικρού θολοσκέπαστου ορθογωνίου χώρου, ή και τυχαίας μορφής αίθουσας ενσωματωμένης στο σύνολο των κελιών. Η ανάπτυξη ιδιαίτερων μορφολογικών στοιχείων δεν συναντάται απαραίτητα και ακολουθούνται συνήθως τα κατασκευαστικά και μορφολογικά δεδομένα της κατά τόπους αρχιτεκτονικής. Στην περίπτωση που υπάρχει θολοσκέπαστος χώρος αυτός κατασκευάζεται και μορφολογείται όπως τα τζαμιά, αποτελεί το χώρο ταφής του ιδρυτή του τεκέ και ενίοτε είναι κενotáφιο αφιερωμένο σε γνωστό για τους μουσουλμάνους άγιο. Περισσότερο συνηθισμένη είναι η ύπαρξη μικρού "τουρμπέ" που πλαισιώνεται από συγκρότημα κελιών, εστίας και απαραίτητως ξενώνα. Η περίφραξη με ψηλό μαντρότοιχο είναι συνδυασμένη με την περίφραξη του νεκροταφείου, που συνήθως συνοδεύει το συγκρότημα του τεκέ. Αν και οι τεκέδες οικοδομούνται εκτός των αστικών κέντρων ή τουλάχιστον εκτός του συνεκτικού τμήματος του οικισμού, στα Ιωάννινα αναφέρεται ότι λειτουργούσαν μέχρι την απελευθέρωση τεκέδες στο Ασλάν τζαμί (ο τεκές του μεγάλου Σεΐχη) καθώς επίσης και στο Ελίας Εφέντι τζαμί ήδη από τα τέλη του 17^{ου} αι. και οι υπόλοιποι δεν είναι μακριά από το συνεκτικό τμήμα. Φαίνεται ότι οι τεκέδες αποτέλεσαν σε ορισμένες περιπτώσεις των πρόδρομο των τεμενών των Ιωαννίνων, γεγονός που οφείλεται στη διείσδυση των θρησκευτικών ταγμάτων πολύ πριν την κατάκτηση των διάφορων περιοχών όπου είχε εξαπλωθεί το μουσουλμανικό στοιχείο. Μέσα στο χώρο των τζαμιών επίσης λειτουργούσαν τα σχολεία των κατώτερων βαθμίδων ή σε παρακείμενα κτίσματα, δεν έχουμε όμως επαρκή στοιχεία για την αρχιτεκτονική τους σύνθεση, αντιθέτως με εκείνα της ανώτερης βαθμίδας (medresse) που εντοπίζονται αρκετά στην περιοχή των Ιωαννίνων.

¹ Alem σημαίνει σημαία αλλά και το σύμβολο που τοποθετείται στην κορυφή των θόλων και των μιναρέδων.

Ο "μεντρεσές" διαμορφώνεται από την παρατακτική τοποθέτηση μικρών κελιών σε γραμμική ανάπτυξη και η σύνθεση συμπληρώνεται από μια ορθογωνική αίθουσα διδασκαλίας, στο μέσον περίπου των μικρών κελιών. Το οικοδόμημα ολοκληρώνεται με ενιαίο προστώο. Το συγκρότημα διαμορφώνεται ενίοτε σε σχήμα L και κατά κανόνα είναι ισόγειο, εκτός από λίγες περιπτώσεις που λόγω κατασκευαστικής αδυναμίας περιλαμβάνουν και υπόγειους χώρους οι οποίοι όμως δεν χρησιμοποιούνται ως χώροι διαμονής. Τα κελιά χρησιμοποιούνταν ως δωμάτια των μαθητών και το σύνολό τους, ανταποκρινόμενο σε κάποια συμβολική επιταγή, ήταν πολλαπλάσιο του αριθμού 4, όπως παρατηρείται στους μεντρεσέ του Ασλάν και Βελή. Το κάθε κελί, τετραγωνικής συνήθως κατόψεως, διαθέτει τζάκι και φωτίζεται από μικρό παράθυρο που αποτελεί το δεύτερο άνοιγμα εκτός της θύρας. Όλα τα κελιά είναι θολοσκέπαστα με ημισφαίρια, ενώ ο τρόπος στέγασης του προστώου ποικίλει. Στο συγκρότημα του Ασλάν είναι διαμορφωμένη με επίπεδη ξύλινη στέγη ενώ το προστώο του Βελή στεγάζεται με σταυροθόλια. Κάθε μεντρεσές είχε αίθουσα διδασκαλίας, το μέγεθος της οποίας εξαρτιόταν από το μέγεθος του ιδρύματος. Ο χώρος διδασκαλίας πολλές φορές λειτουργούσε και ως χώρος προσευχής, όπου όμως δεν τελούνταν η προσευχή της Παρασκευής, όπως αντίστοιχα συνέβαινε και στη λειτουργία του μετζίτ (mescid). Αυτά τα ιεροδιδασκαλεία, που συναντώνται σε ολόκληρο το μουσουλμανικό κόσμο από τον 11^ο αι., διαφέρουν ως προς το μέγεθος, το προσωπικό αλλά και την ποιότητα των παρεχόμενων γνώσεων, ανάλογα με το ύψος της δωρεάς που επιχορηγήθηκαν. Το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, αποτελεί στοιχείο διαφοροποίησης και στα ιδρύματα των Ιωαννίνων όπου αν και η εκπαίδευση διαρκεί 11 με 12 χρόνια, ο μεντρεσές του Ασλάν έχει 12 κελιά και μια μεγάλη αίθουσα, ενώ εκείνος του Βελή 4 κελιά και μια μικρή αίθουσα στο μέσον του συγκροτήματος. Το σχολικό συγκρότημα Οσμάν Τσαούς περιγράφεται σε μια άλλη αναφορά ως εξής: "ένα κονάκι αποτελούμενο από ισόγειο και πρώτο όροφο με 18 δωμάτια, ένα σπουδαστήριο (ντερσανέ) με τρία δωμάτια στο ισόγειο, 4 δωμάτια στον πρώτο όροφο, 11 πέτρινοι μεντρεσέδες με κήπο 12 στρ., περιέχονται 250 διάφορα οπωροφόρα δένδρα και δύο πηγάδια".

Σημαντικές, επίσης, πληροφορίες για την πολεοδομική εικόνα των τεμενών των Ιωαννίνων στις αρχές του 20^{ου} αι., παρέχει ένα πολεοδομικό σχέδιο που διασώζεται, βασισμένο σε ακριβή αποτύπωση της πόλης σε κλίμακα 1:1000. Το σχέδιο χρονολογείται στο μεσοδιάστημα 1913-1922. Την ακρίβεια του σχεδιαστή, πιστοποιούν τα σωζόμενα κτίσματα που αναφέρονται αντίστοιχα στο εν λόγω σχέδιο. Για τα τεμένη εκτός της πολεοδομικής τους εικόνας, παρέχει σημαντικά μετρικά

δεδομένα καθώς και στοιχεία διαμόρφωσης της κάτοψης και των κτιρίων συνοδείας τους. Αποσπάσματα του σχεδίου με το κάθε τέμενος ξεχωριστά, βρίσκεται στις τελευταίες σελίδες.

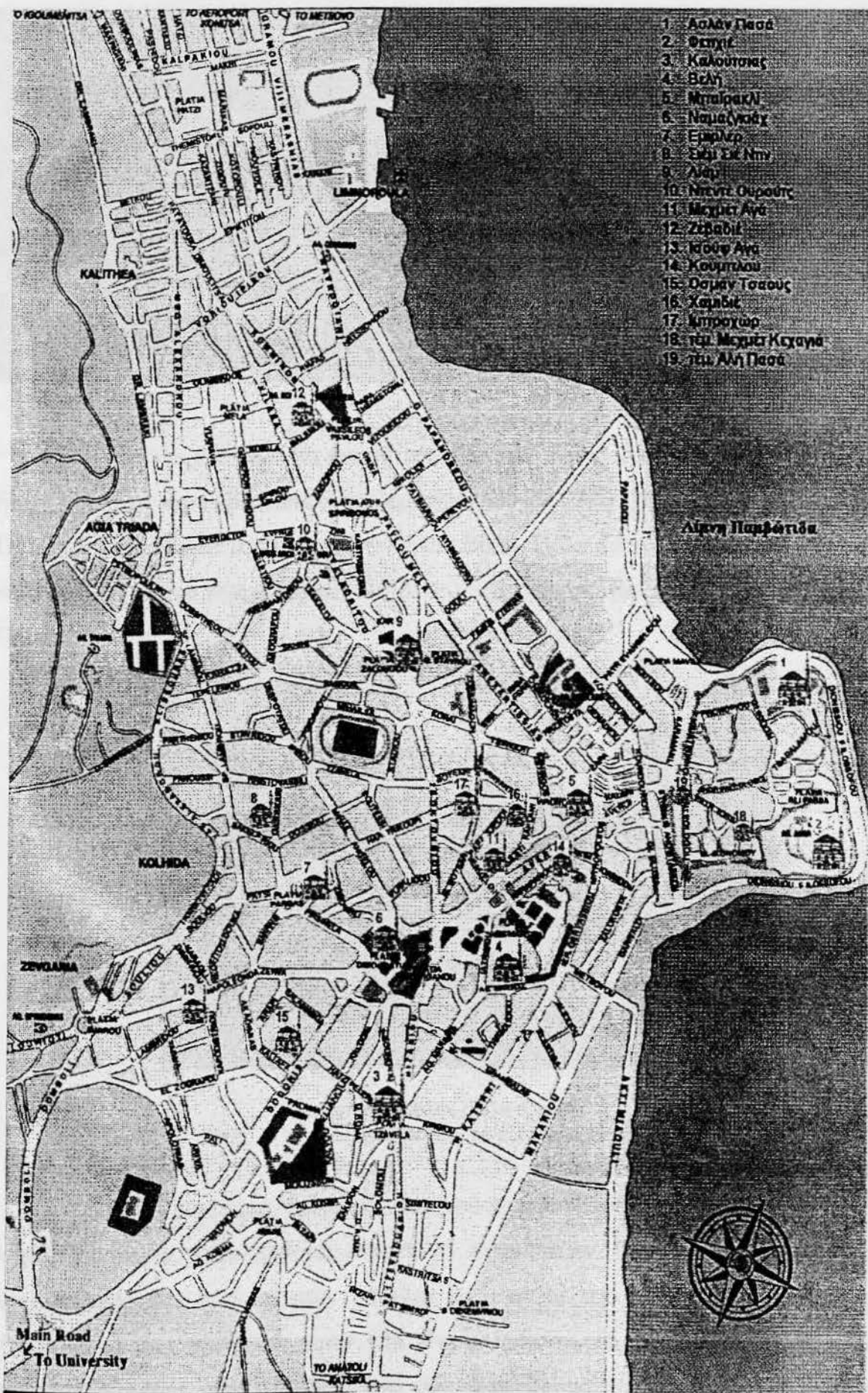

Ο ιστός της πόλης των Ιωαννίνων στο τέλος του 19^{ου} αι.(ανασχεδιασμένος). Με κόκκινο χρώμα σημειώνεται ο βασικός οδικός άξονας με κατεύθυνση Β-Ν καθώς και ο μικρότερης σημασίας με κατεύθυνση Α-Δ.(πηγή : Ελλ. Παραδοσ. Αρχιτ., "Γιάννινα",σελ.11)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 4^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

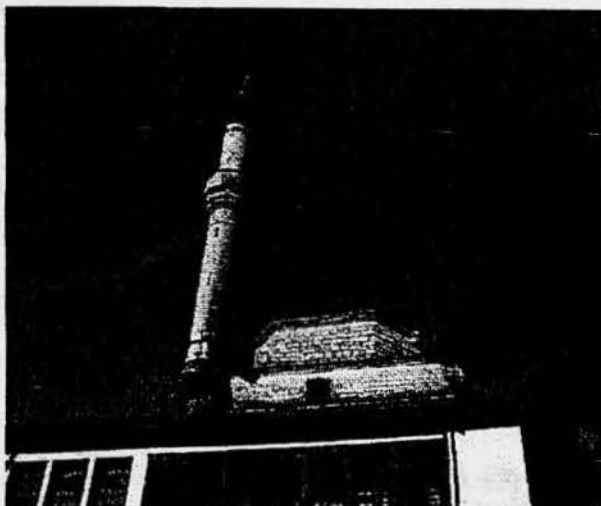
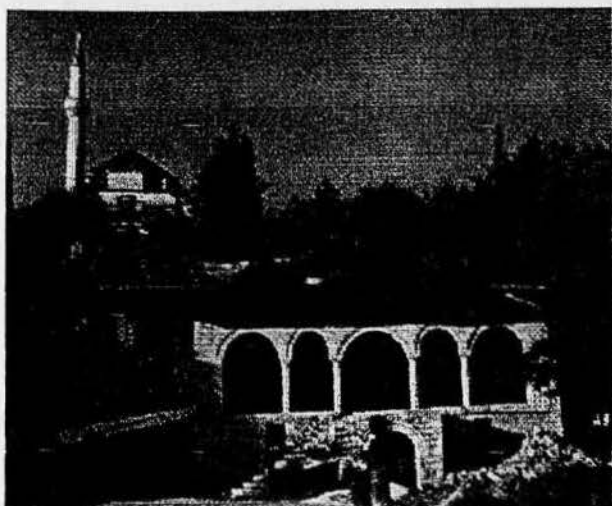
1. Goodwin G. "A history of Ottoman architecture", 1971.
2. Hoag D.J. "Architettura Islamica", Publ. "Electa Editrice", Milan 1978.
3. Σμύρης Γεώργιος, "Τα Μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και η πολεοδομία της οθωμανικής πόλης", Ηπειρωτικά Χρονικά, Ιωάννινα 2000.

5. ΤΑ ΤΖΑΜΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Χωροθέτηση των μουσουλμανικών τεμενών στη σύγχρονη πόλη των Ιωαννίνων

5.1. Τζαμί Ασλάν Πασά

Το Ασλάν τζαμί πήρε το όνομά του από τον ιδρυτή Ασλάν Πασά Α' ο οποίος ήταν διοικητής των Ιωαννίνων της περίοδο 1600 με 1620. Από την εποχή του Αλή Πασά και μετά ονομαζόταν τζαμί του Καλού Πασά. Πολύ πιθανόν η μετονομασία αυτή να έγινε λόγω του γεγονότος ότι δίπλα στο τζαμί βρισκόταν η κατοικία του Καλού Πασά.

Άποψη του Ασλάν Πασά τζαμιού
(φωτ. 1930 Απ. Βερτοδούλου) με την παγωμένη λίμνη

Το Ασλάν Πασά τζαμί βρίσκεται Β.Δ. του κάστρου των Ιωαννίνων και μαζί με τα βοηθητικά κτίρια, καταλαμβάνει έκταση 15 στρεμμάτων. Για την ακριβή θέση του τζαμιού υπάρχουν δύο απόψεις : πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν πως είναι θεμελιωμένο στη θέση του ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως χτίστηκε δίπλα στο ναό. Εκεί βρισκόταν και η σπηλιά που είχε

καταφύγει ο Διονύσιος ο Σκυλόσοφος για να διαφύγει αλλά συνελήφθη. Από το 1931 έως και σήμερα στεγάζεται εκεί το Δημοτικό Μουσείο.

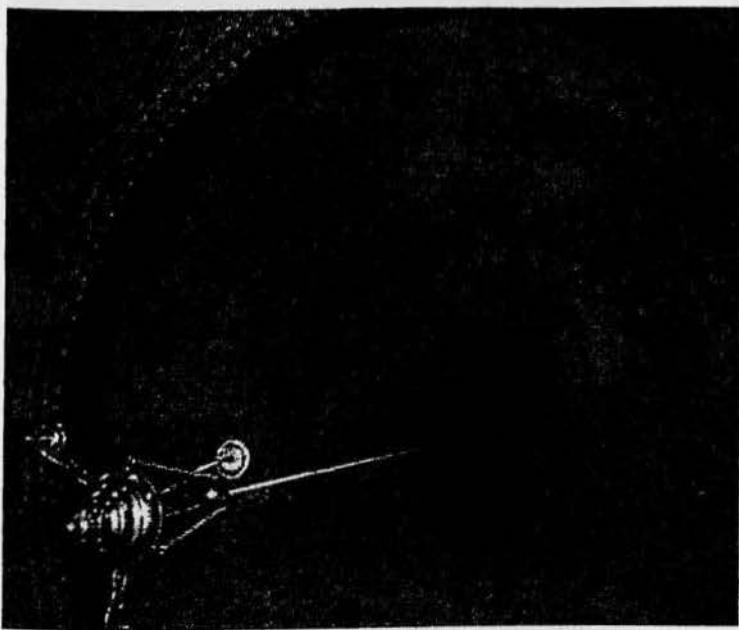
Η περιοχή του κάστρου που είναι γνωστή και ως Ακρόπολη, είναι μια χερσόνησος που εισχωρεί στη λίμνη και καταλήγει σε δύο βραχώδη υψώματα. Η συγκεκριμένη θέση, εκείνη την εποχή χαρακτηριζόταν "φυσικά οχυρωμένη" λόγω του ότι όταν ανέβαινε η στάθμη της λίμνης η χερσόνησος συνδεόταν με την ξηρά με ένα στενό και δύσβατο λαιμό. Για το λόγο αυτό θεωρήθηκε ιδανική για την ανέγερση ενός κάστρου. Παράλληλα η περιοχή αυτή και πιο συγκεκριμένα το βορειοδυτικό άκρο της, όπου και βρίσκεται το Ασλάν τζαμί, θεωρείται και εξαιρετική από άποψη θέας.

Για τη χρονολογία ανέγερσης του τζαμιού, έχει γίνει ιδιαίτερος λόγος. Ο Παν. Αραβαντινός και ο Ιωαν. Λαμπρίδης υποστηρίζουν πως το τζαμί χτίστηκε το 1712 από τον Ασλάν Πασά Β', εγγονό του Ασλάν Πασά Α'. Οι Χριστιανοί πίστευαν πως ο Ασλάν Πασάς Β' ήταν γενίτσαρος, καταγόταν από το χωριό Μονοδένδρι του Ζαγορίου και εξισλαμίστηκε με το παιδομάζωμα το 1550 ή το 1580. Προόδευσε στη στρατιωτική υπηρεσία, έλαβε βαθμό Αλαιμπέη, στη συνέχεια τον τίτλο του Πασά και ήρθε στα Γιάννενα. Οι Οθωμανοί πίστευαν πως ο Ασλάν Πασάς Β' ήταν παιδί του Ζουλφικάρ Αγά ή Πασά, Βαλή των Ιωαννίνων (1590-1600) και καταγόταν από το Ντιαρμπεκίρ της Ασίας. Ο Δημ. Αραβαντινός που είχε ασχοληθεί με τη διατήρηση των μνημείων της Οθωμανικής περιόδου στα Γιάννενα, υποστηρίζει ότι το τζαμί χτίστηκε το 1612. Οι περισσότεροι απόγονοί του, Ασλάνηδες όπως ονομάζονταν, διορίστηκαν βαλήδες των Ιωαννίνων. Ο Χρ. Σούλης και ο Δημ. Σαλαμάγκας υποστηρίζουν ότι το τζαμί ιδρύθηκε το 1618 από τον Ασλάν Πασά Α'. Η άποψη αυτή αποδεικνύεται από επιτοίχια επιγραφή στα αραβικά που υπάρχει στο εσωτερικό του τεμένους και αναγράφεται το όνομα του ιδρυτή και η χρονολογία ίδρυσής του μαζί με ποιητικές εκφράσεις. Το 1431 είχαν παραχωρηθεί κάποια προνόμια στους Χριστιανούς που ήταν οι μόνιμοι κάτοικοι του κάστρου, από το Σινάν Πασά. Το 1611 με την καταστολή της επανάστασης του Διονυσίου του Σκυλοσόφου από τον Οσμάν Μπέη, οι Χριστιανοί εκδιώχθηκαν από το κάστρο. Οι Τούρκοι κατέλαβαν τα σπίτια τους, κατέστρεψαν τις εκκλησίες και ως σημάδι κατάκτησής τους, έχτισαν στις περίοπτες θέσεις δύο τζαμιά : το Φετιγιέ και το Ασλάν Πασά. Ο Ασλάν Πασάς ήταν ο πρώτος που πήρε τον τίτλο του Πασά και υπήρξε διοικητής στα Γιάννενα από το 1600 έως το 1618. Το όνομα Ασλάν ήταν προσωνύμιο που δόθηκε στον Αχμέτ για τους ηρωικούς αγώνες του κατά των Περσών στο Σεβάρ.

Ο Ασλάν Πασάς κατέβαλε αρκετά χρήματα για την ανέγερση του τζαμιού και για αυτό, δεν θεωρείται άδικο ένα από τα πλουσιότερα τζαμιά της πόλης. Τα έσοδά του προέρχονταν από ακίνητη περιουσία με την οποία το προικοδότησε ο Ασλάν Πασάς. Το 1913, το ετήσιο εισόδημά του υποστηρίζεται ότι έφτανε περίπου τα 66000 γρόσια, δηλαδή περίπου 617 χρυσές λίρες Τουρκίας.

Το Ασλάν Πασά τζαμί χαρακτηρίζεται από πολλούς ως εξαιρετικής αρχιτεκτονικής κτίσμα. Πιο συγκεκριμένα ο Δημ. Σαλαμάγκας αναφέρει ότι παρά τα απλά μέσα της τότε εποχής, η αρχιτεκτονικές γραμμές του τζαμιού έχουν μια ευγένεια και μια λεπτότητα που κάνουν το κτίσμα κομψό και ανάγλυφο, έτοιμο να υψωθεί. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή, όπως μεταφράζει ο Μ. Κόκαλης, συγκρίνει την αρχιτεκτονική του τζαμιού με δύο άλλα σημαντικά κτίσματα : το τζαμί του Πουλχενκλή Χουσεϊν, Πασά της πόλης Τασλίτσας και με το παλάτι του Χαβερνάκ, μια περίφημη έπαυλη στην πόλη της Μεσοποταμίας. Ακόμη το παρομοιάζει με ειδωλολατρικό ναό της Κίνας.

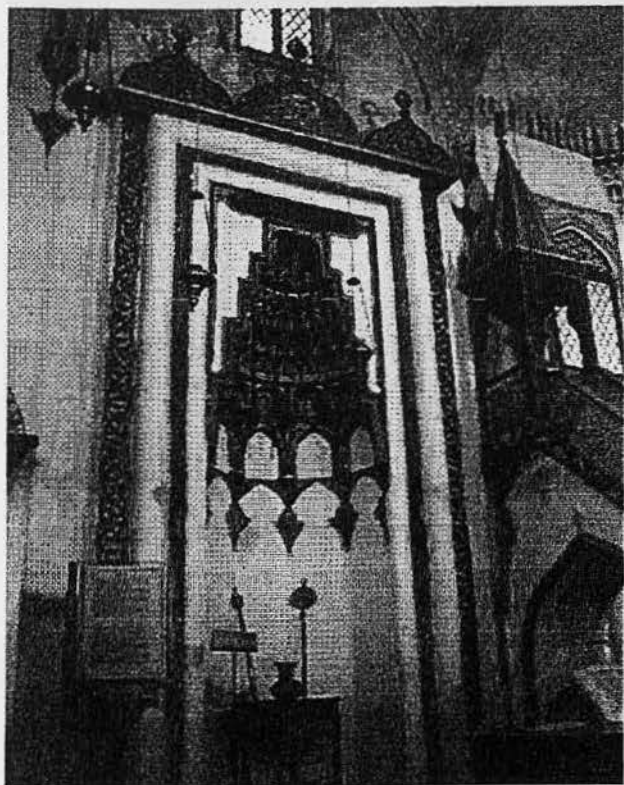
Ο Γ. Σμύρης αναφέρει ότι το Ασλάν τζαμί ήταν ένα θρησκευτικό και εκπαιδευτικό κέντρο για το μουσουλμανικό πληθυσμό. Γύρω από το τζαμί αναπτύχθηκε το πιο πλήρες εκπαιδευτικό συγκρότημα της πόλης και επίσης υπήρχαν εστίες και πτωχοκομεία. Αποτελούσε μοναστικό κέντρο αλλά και κέντρο λήψης σημαντικών αποφάσεων. Η συνοικία γύρω από το τζαμί θεωρείται από τις μεγαλύτερες του Κάστρου και έφερε το όνομα του τζαμιού.

Η κυρίως αίθουσα έχει εμβαδόν 10m x 10m, είναι τετράγωνο δώμα με πάχος τοίχων από 0,5m έως 1,0m και ύψος 12m. Από πάνω καταλήγει σε θόλο όπου υπάρχουν διάφορα καλλιτεχνικά ποικύματα και αραβουργήματα. Στη στεφάνη κάτω από τη ζωοφόρο (τη ζώνη δηλαδή ανάμεσα στο επιστύλιο

και στο γείσο) υπάρχουν διάφορα αποσπάσματα και ρητά από το κοράνι και στο "μάτι" του θόλου μέσα σε κύκλο, τα ονόματα των πρώτων χαλίφων και σουλτάνων του Ισλάμ. Από την κορυφή του θόλου αναρριχάται πολυέλαιος όπως επίσης και ορισμένα αργυρά καντήλια. Για το φωτισμό της αίθουσας υπάρχουν οχτώ παράθυρα σε κάθε τοίχο : τα

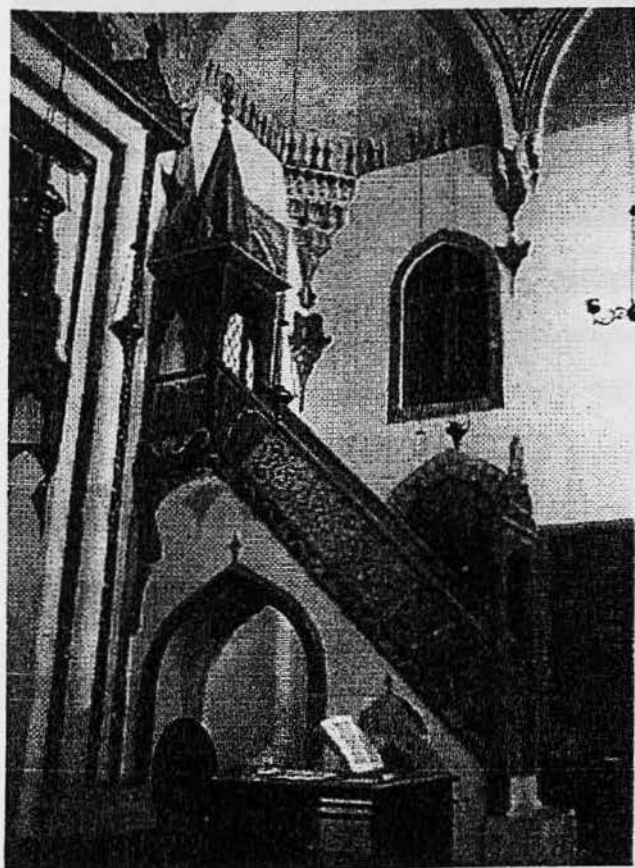
τέσσερα που βρίσκονται είναι μεγαλύτερα και στις κορυφές τους αναγράφονται ρητά και αποφθέγματα του κορανίου, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα έχουν δικτυωτό σχήμα και χρησιμεύουν τόσο για φωτισμό, όσο και για αερισμό της αίθουσας. Τα τζάμια είναι από κρύσταλλο, χαλαζία και βενετσιάνικο γυαλί.

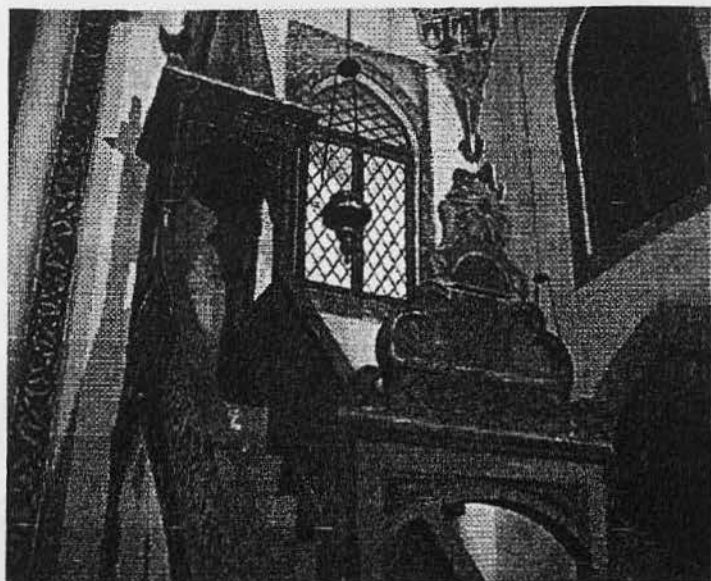

Το Mihrab βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά της κυρίως αίθουσας με προσανατολισμό προς την ιερή πόλη των μουσουλμάνων, τη Μέκκα. Το γεγονός ότι οι μουσουλμάνοι το θεωρούν ως το ιερότερο σημείο της αίθουσας, το διακόσμησαν με τέτοιο τρόπο ώστε να φαντάζει.

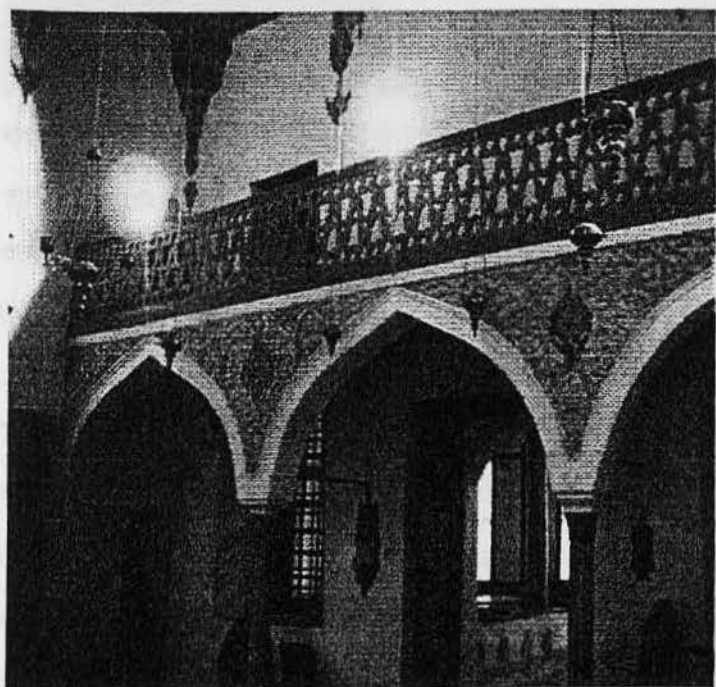
Το Minbar βρίσκεται δεξιά του Mihrab και είναι χτισμένο έτσι ώστε να μοιάζει πως στέκει μετέωρο.

Αποτελείται από δώδεκα σκαλοπάτια, εκατέρωθεν του οποίου υπάρχει επιστέγασμα και στηθαίο. Το δωδέκατο σκαλοπάτι λεγόταν και δωδέκατος ουρανός και θεωρούσαν πως είναι ο θρόνος του θεού γι αυτό και δεν επιτρεπόταν σε κανέναν να ανέβει. Εκεί ήταν τοποθετημένο ένα χρυσοκέντητο μαξιλάρι. Στις μεγάλες γιορτές των Οθωμανών οι κήρυκες ανέβαιναν μέχρι το πέμπτο σκαλοπάτι και από εκεί δίδασκαν την προσευχή στους πιστούς.

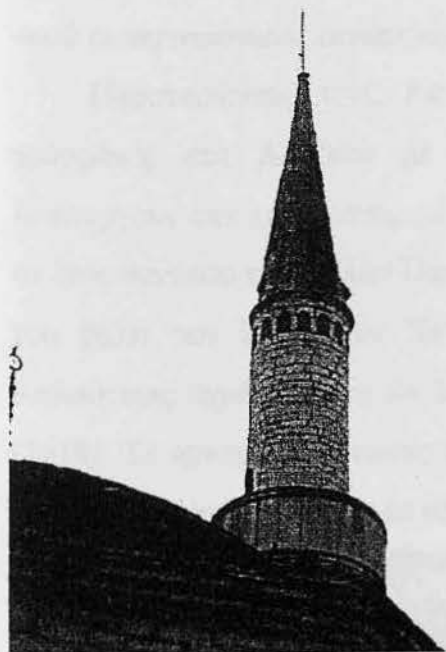
Το Minbar είχε καταστραφεί κατά την περίοδο της κατοχής και η επανάκτησή του έγινε από το Υπουργείο Παιδείας. Το δάπεδο της αίθουσας ήταν καλυμμένο με ένα περσικό χαλί μεγάλης αξίας το οποίο καθάριζαν μία φορά το χρόνο διάφοροι εθελοντές μουσουλμάνοι στη λίμνη.

Ο εξώστης βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά της κυρίως αίθουσας. Στηρίζεται σε δύο περίτεχνους κίονες συνδεδεμένους μεταξύ τους με διακοσμημένα ισλαμικά τόξα. Κατά τις γιορτές του Ραμαζανίου² οι πιστοί από την επαρχία ανέβαιναν στον εξώστη κι εκεί προσεύχονταν και εξυμνούσαν διάφορα αποσπάσματα από το κοράνι.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία του τζαμιού, ο μιναρές, βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία της αίθουσας και είναι προσανατολισμένος προς τη Μέκκα. Πολλοί είναι εκείνοι που υποστήριξαν πως έχει 75 ή 79 σκαλοπάτια. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή, σύμφωνα με τη μετάφραση του Μιχ. Κοκολάκη, αναφέρει πως ο μιναρές έχει 85 σκαλοπάτια από το ισόγειο έως και το πλάτωμα που οδηγεί στον εξώστη της κορυφής και άλλα 15 σκαλοπάτια ως τη στέγη της κορυφής του. Το στηθαίο του εξώστη έχει ύψος ένα μέτρο.

² Ο ένατος μήνας του έτους κατά τον οποίο, σύμφωνα με την παράδοση, παραδόθηκε το Κοράνι στους ανθρώπους. Είναι επίσης και οι υποχρεωτικοί νόμοι συμπεριφοράς που τηρούνται το μήνα αυτό και στους οποίους περιλαμβάνονται η νηστεία, η εγκράτεια και η υπακοή στις θεϊκές εντολές.

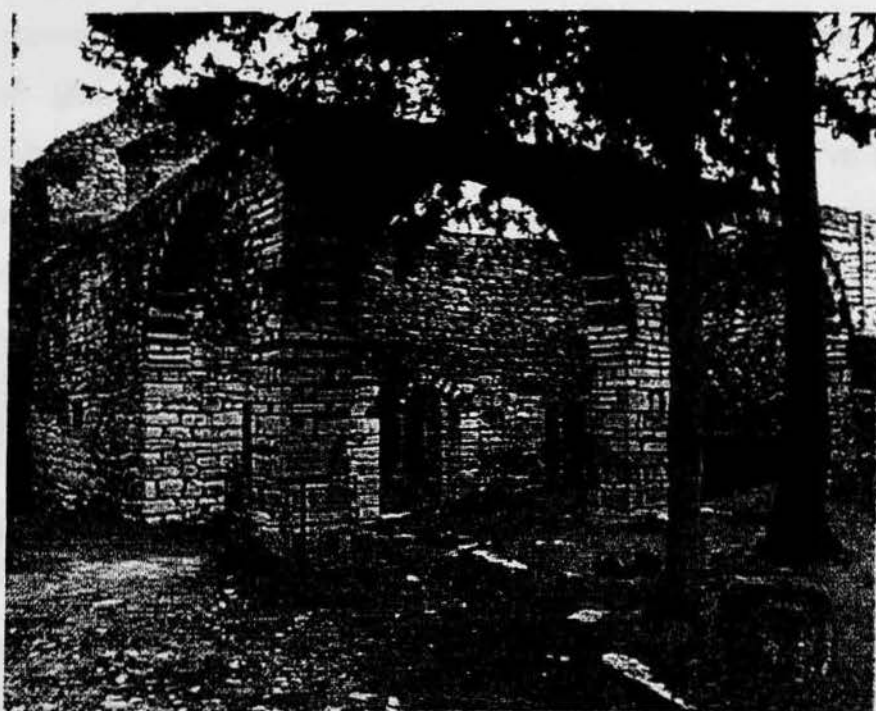

Ένα πρόβλημα που απασχόλησε σοβαρά την κοινή γνώμη της εποχής, ήταν η τοποθέτηση αλεξικέραυνου στο μιναρέ. Ο μιναρές του τζαμιού του Ασλάν Πασά είχε καταστραφεί και ξαναφτιαχτεί τρεις φορές από κεραυνό. Πίστευαν ότι το γεγονός αυτό το προκαλούσε η οργή του Δία που με τους κεραυνούς τιμωρούσε όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, την αυθάδεια των ανθρώπων να λογχίζουν την ουράνια κατοικία. Η πρώτη καταστροφή του μιναρέ έγινε το 1841. Η δεύτερη έγινε στις 2 Ιουλίου 1873 και η επανάκτησή του στοίχισε 60.000 γρόσια. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1875, καταστράφηκε για τρίτη φορά και η επισκευή του στοίχισε 10.000 γρόσια. Κάθε φορά η επανοικοδόμηση του μιναρέ γινόταν με εισφορές των κατοίκων της πόλης ενώ οι Τουρκογιαννιώτες απέκλειαν την περίπτωση τοποθέτησης αλεξικέραυνου γιατί θεωρούσαν ότι αποτελούσε βεβήλωση και πιθανότατα προσβολή κατά της παντοδυναμίας του Μωάμεθ και του Αλλάχ στο να καταφύγουν σε τόσο "ανθρώπινα" και "γήινα μέσα" για να προστατεύσουν το ιερό του τεμένους. Όπως αναφέρει ο Σωτ. Ζούμπος, ο βαλής της εποχής έπεισε τον Σεΐχη του τζαμιού να τοποθετήσουν μια αιχμή για να διώχνει την αστραπή που προκαλεί την καταστροφή του μιναρέ. Σήμερα το ύψος του μιναρέ υπολογίστηκε στα 23.8m.

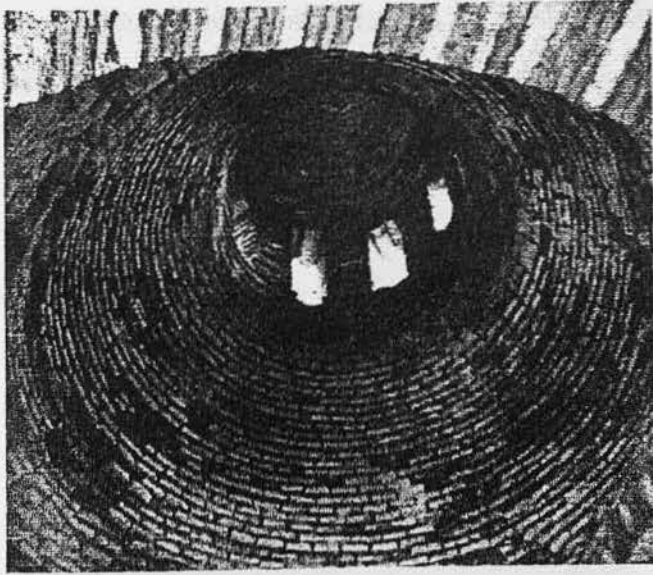
Το τζαμί αρχικά περιβαλλόταν στα δυτικά από ένα ανοιχτό προστώο, στηριζόμενο σε τέσσερις κίονες. Αργότερα λόγω λειτουργικών αναγκών διαμορφώθηκε η στοά που σήμερα περιβάλλει το τζαμί, στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά του, η οποία στηρίζεται σε 19 κίονες. Από τους περισσότερους υποστηρίζεται ότι οι 15 από αυτούς προέρχονται από τον ιερό ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, μετά την κατεδάφισή του. Οι κίονες αυτοί είναι πολύχρωμοι και από πολύ καλής ποιότητας μάρμαρο. Η άποψη ότι τους 15 αυτούς κίονες έφερε ο Ασλάν Πασάς από τη Νεάπολη, απορρίπτεται γιατί κατέβαλλε τόσα χρήματα για την ανέγερση του τζαμιού, ώστε να μην είχε πρόβλημα να έφερνε και τους 19 κίονες από εκεί. Οι άλλοι τέσσερις κίονες έχουν στρογγυλό σώμα, είναι κατασκευασμένοι από κοινό λίθο και στηρίζουν το προστώο στη δυτική πλευρά του τζαμιού. Ο λόγος που οι κίονες αυτοί δεν

προέρχονται από την εκκλησία, οφείλεται πιθανών στο ότι μετά την κατεδάφιση του ναού οι περισσότεροι καταστράφηκαν και σώθηκαν μόνο οι 15 που αναφέρονται.

Παρατηρώντας τους κίονες, θα προσέξει κανείς τις επιγραφές που είναι γραμμένες στα Αραβικά με σινική μελάνη. Είναι εξαιρετικής σημασίας γιατί λειτουργούν σαν πηγές ιστορικών πληροφοριών. Πιο συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε το έτος θανάτου του Ασλάν Πασά Α' ως το 1618, την ακριβή ημερομηνία του θανάτου του βαλή των Ιωαννίνων Χατζή Μεχμέτ, που ήταν ο ιδρυτής του τζαμιού της Καλούτσιας (ημέρα Τρίτη 24 Σεπτεμβρίου 1758) και το έτος ανέγερσης του τζαμιού (1618). Σε αρκετές από αυτές εξυμνούν τον Ασλάν Πασά και φαίνεται ο θαυμασμός που έδειχναν για το πρόσωπό του.

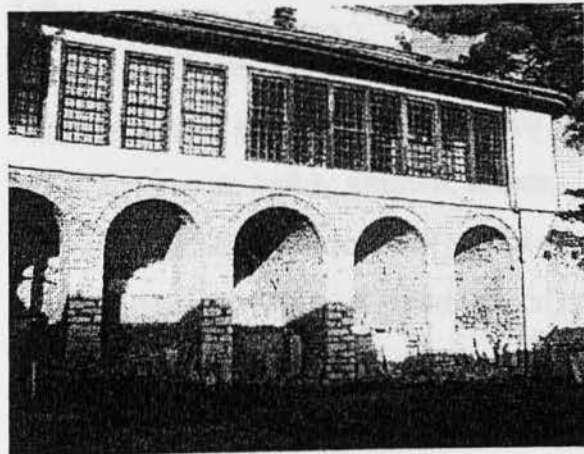

Η εστία του βρίσκεται στο πρώτο επίπεδο του περιβόλου, δεξιά της κεντρικής εισόδου και εφάπτεται στη βορινή πλευρά του πύργου του Βοημούνδου. Σήμερα το κτίριο αυτό δεν σώζεται αλλά έχει παραμείνει μόνο η τοιχοποιία του. Αποτελείται από δύο επιμήκη διαμερίσματα, παράλληλα των οποίων υπάρχει ανοιχτό προστώο (ή χαγιάτι) κι έχει τρεις αψίδες : δύο στη βορινή κύρια όψη του και μία στην ανατολική του όψη. Το πρώτο διαμέρισμα που συναντάμε αμέσως μετά το προστώο είναι ο νάρθηκας, ή όπως διαφορετικά λέγεται, ο πρόναος. Το δεύτερο διαμέρισμα – σηκός ή κυρίως μέρος ναού – χωρίζεται διαμέσου ενός εγκάρσιου τόξου σε δύο τετράγωνους χώρους. Ο ένας εξ αυτών στα αριστερά, αποτελεί την κυρίως εστία και στεγαζόταν μάλιστα με ημισφαιρικό τρούλο, στην κορυφή του οποίου υπάρχει πολυγωνική καπνοδόχος. Ο άλλος χώρος στα δεξιά είναι παρόμοιος και φαίνεται ότι στεγαζόταν με ξύλινη στέγη, όπως και το προστώο.

Η εστία λειτουργούσε ως εστιατόριο ή μαγειρείο και παρείχε άφθονο φαγητό σε όλους τους περαστικούς. Κάθε Παρασκευή βράδυ στήνονταν τραπέζια για τους Μωαμεθανούς και μετά το φαγητό για να τιμήσουν τον Ασλάν Πασά, απάγγελναν αποσπάσματα από το Προοίμιο και ευχαριστήριες προσευχές.

Τα μουντρούμια βρίσκονται απέναντι από την κεντρική είσοδο του τζαμιού προς τα αριστερά. Ήταν υπόγειος χώρος, σκοτεινός και υγρός. Μικροί φωταγωγοί και ένα μικρό παράθυρο από την πλευρά της λίμνης άφηναν ελάχιστο φως να εισέλθει στα σκαλοπάτια και στο χώρο της φυλακής. Εκεί φυλακιζόταν οι κλέφτες και οι αρματολοί που συλλαμβάνονταν.

Στο κέντρο της αυλής, μπροστά από την είσοδο του τζαμιού, δεν θα παρατηρήσει κανείς πλακόστρωση αλλά απλά χορτάρι. Εκεί υπάρχουν καθίσματα με θέα προς τη λίμνη. Ο συνολικός χώρος γύρω από το τζαμί διαμορφώνεται σε τρία επίπεδα, όπου και τα τρία αποτελούσαν νεκροταφείο για τα υψηλά πρόσωπα της

Τουρκογιαννιώτικης κοινότητας και των οικογενειών τους. Για το λόγο αυτό παρατηρούμε και πολλές λίθινες και μαρμάρινες επιτάφιας πλάκες ή κυλινδρικές στήλες (κεφαλάρια).

Χαρακτηριστικός είναι ο τάφος του Ασλάν Πασά, ο οποίος λέγεται τουρμπές. Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του τζαμιού είναι ένα οκτάπλευρο κτίσμα και στεγάζεται από ημισφαιρικό θόλο. Το εσωτερικό του θόλου είναι διακοσμημένο με εξαιρετική τέχνη και λεπτότητα. Το δάπεδό του είναι

στρωμένο με πλακέ τετράγωνα, ψημένα τούβλα και στο πάτωμα υπάρχουν επιτάφιας πλάκες – κεφαλάρια. Στη νότια, ανατολική και δυτική πλευρά του έχει ορθογώνια παράθυρα.

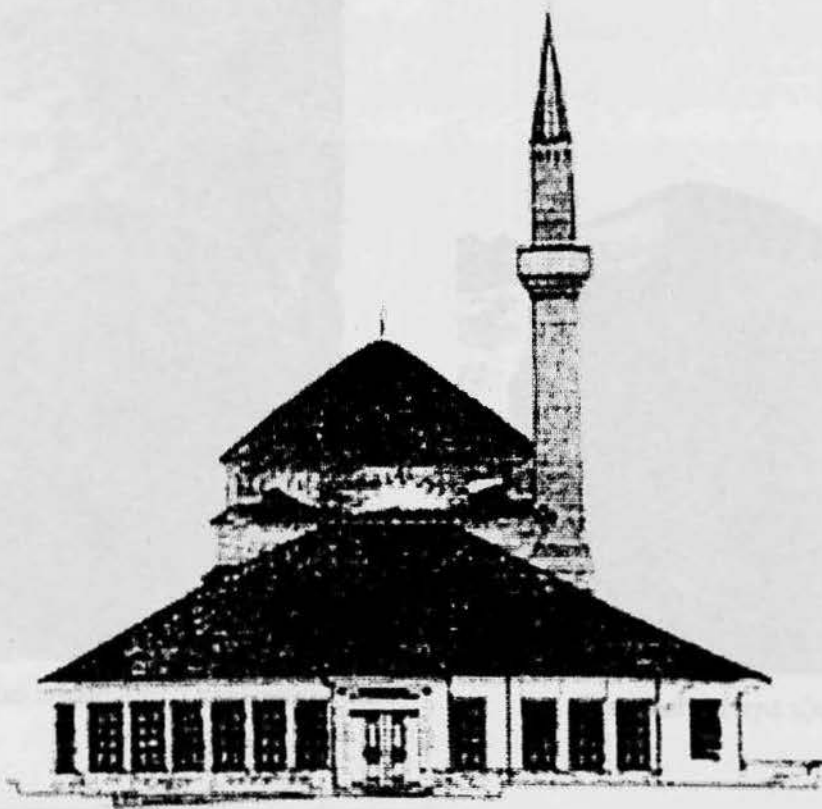
Το κτίριο του μεντρεσέ είναι ένα στενόμακρο κτίριο, στο δεύτερο επίπεδο της αυλής γύρω από το τζαμί, με διάταξη από νότια προς βόρεια. Στο κτίριο αυτό, γνωστό και ως ιεροδιδασκαλείο, στεγαζόταν τα κελιά των ουλεμάδων και χρησίμευε ως διδασκαλείο της μουσουλμανικής θρησκείας και της ερμηνείας του

κορανίου. Τα κελιά είναι δωμάτια σε σειρά, με ξύλινη οροφή και μπροστά από αυτά υπάρχει υπόστεγο στηριζόμενο σε πέτρινους κίονες και τόξα. Διαχωρίζεται σε τρία επίπεδα : στο πρώτο και το τρίτο ήταν κελιά, ενώ στο δεύτερο ήταν η κατοικία του Σεΐχη.

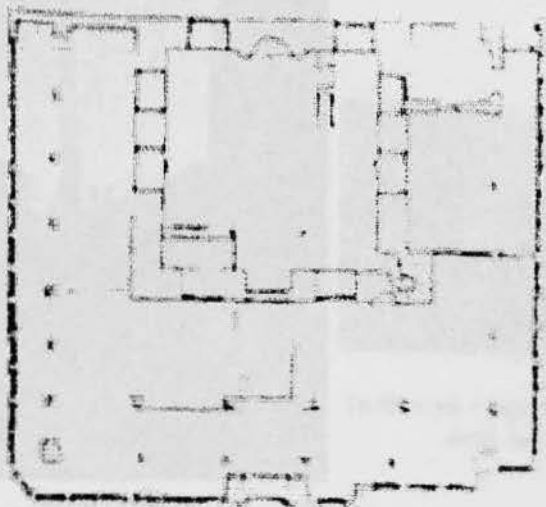
Στο δεύτερο επίπεδο του περιβάλλοντος χώρου του τζαμιού υπήρχε το στόμιο μιας στέρνας το οποίο ήταν καλυμμένο με επιτάφιας πέτρινες πλάκες. Το άνοιγμα ήταν περιφραγμένο με όρθιες πέτρινες πλάκες. Το νερό το χρησιμοποιούσαν για την τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων των μουσουλμάνων. Σύμφωνα με τη θρησκεία τους, οι μουσουλμάνοι πιστοί, πριν μπουν στο τζαμί έπρεπε να πλύνουν τα πόδια τους.

Στο Ασλάν Πασά τζαμί ακόμα θα παρατηρήσει κανείς το ηλιακό ρολόι τετραγωνικής διατομής που βρίσκεται τοποθετημένο μπροστά από την κεντρική είσοδό του.

1α: Πρόσοψη τζαμιού Ασλάν Πασά

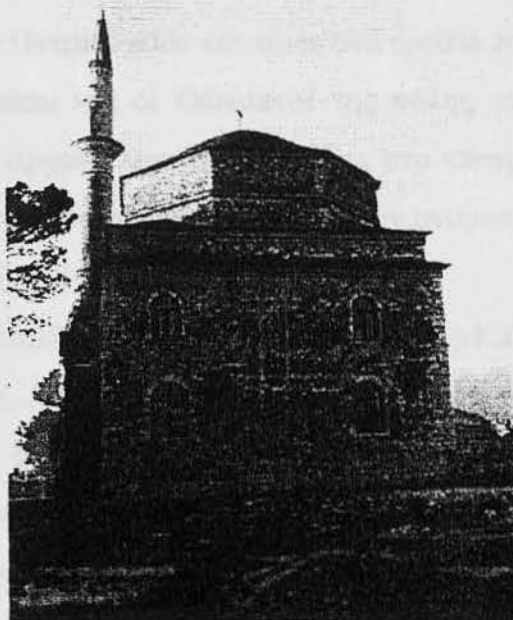
1β: Κάτοψη τζαμιού Ασλάν Πασά

Η εκδομική θεμελίωση προέρχεται από την παλαιά κρήνη "κρήνη" και σήμερα αποτελείται από την κατάληξη "α" και σημαίνει "κρήνη". Η εκδομική θεμελίωση είναι ορθογώνια με το κρηνοστάσιο. Η προφύλαξη είναι από ασβεστόλιθο. Η θεμελίωση είναι από ασβεστόλιθο. Η εκδομική θεμελίωση είναι ορθογώνια με το κρηνοστάσιο. Η προφύλαξη είναι από ασβεστόλιθο. Η θεμελίωση είναι από ασβεστόλιθο.

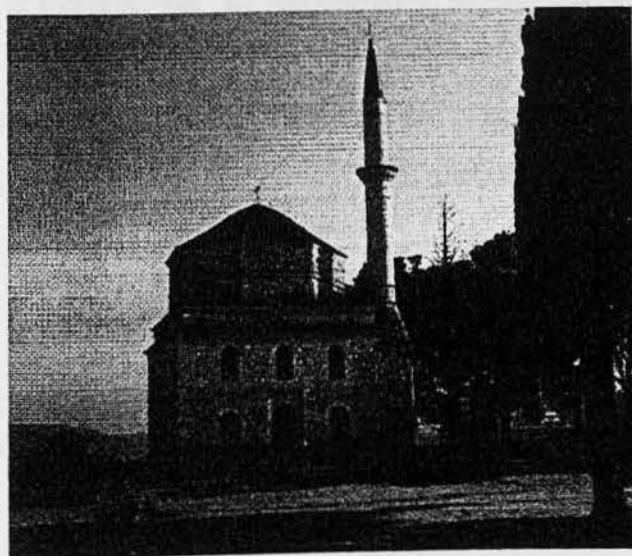
5.2. Τζαμί Φετιγιέ ή Φετηγιέ ή Φατίχ ή τζαμί του Καπλάν Πασά

(φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμάγκα)

Πίσω όψη Φετιγιέ τζαμιού

Πρόσοψη Φετιγιέ τζαμιού

Το Φετιγιέ τζαμί καθώς και η κεντρική είσοδος στην ακρόπολη του Ιτζ Καλέ

Η ονομασία Φετιγιέ προέρχεται από την τούρκικη λέξη "fatih" που σημαίνει "κατακτητής" και την κατάληξη "ye" που σημαίνει "του". Επομένως Φετιγιέ τζαμί σημαίνει "το τζαμί του κατακτητή". Προφερόταν επίσης και ως Φατιέ, Φετιέ, Φιτιέ και Φιντιέ τζαμί. Στα καταγεγραμμένα μουσουλμανικά θρησκευτικά κτίσματα αναφέρεται ως Τζελαλή Πασά τζαμί με την υποσημείωση "τετχιέ πασά τζαμί" που προέρχεται από την παραφθορά του ονόματος Φετχιέ.

Κατά τους Δημ. Σαλαμάγκα και Λεαν. Βρανούση, η ίδρυση καθώς και η ονομασία του τζαμιού, ήταν αντίστοιχη με το τζαμί Φετιγιέ που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Οι Οθωμανοί της Κωνσταντινούπολης κατέλαβαν το 1856 το ναό της Παμμακάριστου, όπου ήταν και η έδρα του Πατριαρχείου και πάνω στα ερείπια του ναού ανέγειραν το τζαμί. Κατά παρόμοιο τρόπο και οι Οθωμανοί της πόλης των Ιωαννίνων κατέλαβαν το ναό του Ταξιάρχη ή Αρχάγγελου Μιχαήλ, μέσα στο κάστρο που ως τότε ήταν ο μητροπολιτικός ναός και τον μετέτρεψαν σε τζαμί με την ονομασία Φετιγιέ, για να φανερώσει το θρίαμβο του Ισλάμ επί των γκριαούρηδων³.

Το τζαμί Φετιγιέ βρίσκεται στο νοτιοανατολικό ίσιωμα της ακρόπολης Ιτς-Καλέ του Κάστρου, εκεί όπου η Μητρόπολη του Δεσποτάτου είχε ανεγερθεί από τον Κομνηνό Μιχαήλ τον Α' (1205-1215) και ήταν αφιερωμένη στον Αρχάγγελο Μιχαήλ ή Ταξιάρχη. Ήταν ο πολιούχος της πόλης των Ιωαννίνων και σε αυτόν ήταν αφιερωμένος ο μητροπολιτικός ναός του μεσαιωνικού κάστρου.

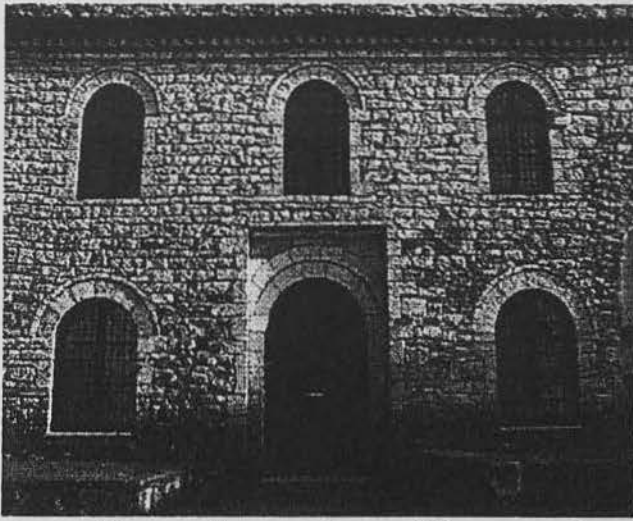
Οι διάφορες απόψεις που έχουν εκφραστεί σχετικά με τη χρονολογία ίδρυσης αλλά και τον ιδρυτή του τζαμιού ποικίλουν. Ο Παν Αραβαντινός υποστηρίζει ότι πρόκειται για το αρχαιότερο τζαμί και ως έτος κατασκευής θεωρεί το 1431. Αναλυτικότερα, μετά την παράδοση της πόλης στους Τούρκους, χτίστηκε μετζίτ στη θέση του ναού του Αρχάγγελου Μιχαήλ, το οποίο ονομάστηκε Φετιέ. Κατά τον Δημ. Αραβαντινό όμως, αυτό είναι μάλλον απίθανο, καθώς σύμφωνα με τον ορισμό του Σινάν Πασά, είχαν χορηγηθεί προνόμια στους Χριστιανούς κατοίκους της πόλης, μεταξύ των οποίων ήταν και η παραμονή στις κατοικίες τους μέσα στο κάστρο και η διατήρηση των εκκλησιών τους. Κατά τον Ιωαν. Λαμπρίδη, το Φετιγιέ τζαμί ιδρύθηκε μετά το αποτυχημένο κίνημα του Διονυσίου Σκυλοσόφου (1611) με τις προσόδους του Ναμαζγκιάχ.

Ο Αθηναγόρας, πρώην μητροπολίτης Παραμυθιάς, υποστηρίζει ότι οι Τούρκοι κατέλαβαν το ναό του Ταξιάρχη Μιχαήλ το 1597 και κατασκεύασαν το Φετιγιέ τζαμί το 1618.

Σύμφωνα με την ενθύμηση που δημοσίευσε ο Δημ. Σάρρος το 1597, δεκαπέντε χρόνια περίπου πριν την εκδίωξη των Χριστιανών από το κάστρο και παρά τα προνόμια που είχε παραχωρήσει στους κατοίκους ο σουλτάνος, ο "τρισκατάρατος" Μουσταφά Τζιαγούσης, πήρε δια της βίας το ναό μέσα στο κάστρο, που ήταν

³ Έτσι συνήθιζαν να ονομάζουν οι Μουσουλμάνοι τους αλλόθρησκους και ειδικότερα τους Χριστιανούς

μητροπολιτικός και έστησε μιναρέ, ο οποίος γκρεμίστηκε από κεραυνό με τη βοήθεια των "παμμεγίστων Ταξιαρχών".

προικοδότησε πλουσιοπάροχα. Ήταν σημαίων μουσουλμάνος που καταγόταν από τα Γιάννενα και ήταν συγγενής εξ αγχιστείας του Ασλάν Πασά Α'.

Ο Δημ. Σαλαμάγκας και ο Δημ. Αραβαντινός συμμερίζονται τις απόψεις των Ιωαν. Λαμπρίδη και Βασ. Πυρσινέλλα για το έτος ανέγερσης του τζαμιού. Πιο συγκεκριμένα ο Δημ. Σαλαμάγκας υποστηρίζει ότι το τζαμί κατασκευάστηκε το 1618 από το Τζιελαλή Πασά, δευτερότοκο γιο του Ασλάν Πασά, ο οποίος κατά τον Γ. Σμύρη προικοδότησε πολλά ιδρύματα. Από το όνομα του κτήτορα του τζαμιού πήρε το όνομα η συνοικία "Τζιελαλή Πασά" του κάστρου που κάλυπτε το δεξιό τμήμα των κατοικιών, καθώς εισερχόμαστε από την κεντρική είσοδο. Ο Ιωαν. Λαμπρίδης αναφέρει ότι ο Τζιελαλή Πασάς δεν υπήρξε ποτέ διοικητής των Ιωαννίνων.

Κατά τον Λεαν. Βρανούση, το 1597 ο Μουσταφά Τζιαγούσης, κατασκεύασε μετζίτ στη θέση του μητροπολιτικού ναού του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Θεωρεί πιθανό ο ναός να είχε μετατραπεί με μερικές αλλαγές σε μετζίτ και το 1597 με τη προσθήκη μιναρέ να μετατράπηκε σε τζαμί. Μέχρι το 1770 σωζόταν ολόκληρος ο ναός και οι τοιχογραφίες εκτός από το άγιο βήμα. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος μεταξύ των Ρώσων και των Τούρκων (επί της βασιλείας Σουλτάν Μουσταφά και της Βασ. Αικατερίνης) οι Τούρκοι κατέστρεψαν το μεγαλύτερο μέρος του ναού, μετασχημάτισαν το υπόλοιπο σε τζαμί και το σκέπασαν με μολύβι.

Το 1670 ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή επισκέφθηκε τα Γιάννενα και θαύμασε τη διακόσμηση, τον πλούτο, καθώς και την περίοπτη θέση του Φετιγιέ πάνω στο βράχο. Αναφέρει ότι ήταν μολυβδοσκεπαστο και ο μιναρές του έμοιαζε με ουρανοξύστη. Από την περιγραφή αυτή προκύπτει ότι το υπάρχων κτίσμα δεν έχει

Ο Βασ. Πυρσινέλλας υποστηρίζει ότι το Φετιγιέ κατασκευάστηκε μετά την έξωση των Χριστιανών από το κάστρο (1612) και είναι σύγχρονο ή λίγο νεότερο του τζαμιού του Ασλάν Πασά. Ως ιδρυτή του, θεωρεί το Μουσταφά Τζιαγούση ή Ντεφτερντάρη, ο οποίος και το

καμία σχέση με το τζαμί που επισκέφθηκε, προσκύνησε και θαύμασε ο Τούρκος περιηγητής, αλλά αναφέρεται πιθανόν σε κάποιο πολύ νεότερο.

Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το κτίσμα ποικίλουν. Ο Δημ. Σάρρος και ο Λεαν. Βρανούσης υποστηρίζουν ότι στην αρχή χρησιμοποιήθηκε ως τέμενος ο ναός του Αρχάγγελου Μιχαήλ, μετασκευασμένος κατάλληλα σε μετζίτ. Το 1597 με την προσθήκη μιναρέ από το Μουσταφά Τζιαγούση, μετατράπηκε σε τζαμί. Το ίδιο έτος καταστράφηκε ο μιναρές από κεραυνό. Ο Δημ. Σαλαμάγκας και ο Βασ. Πυρσινέλλας είναι της άποψης ότι από την αρχή (1618) ανεγέρθηκε ένα περίλαμπρο τέμενος από τον Τζιελαλή Πασά, αυτό που επισκέφθηκε και περιέγραψε ο Εβλιά Τσελεμπί. Το ονόμασε Καπλάν Πασά τζαμί, ονομασία που πιθανώς αναφέρεται στον ιδρυτή του τζαμιού, τον Τζιελαλή.

Το τέμενος ανακαινίστηκε το 1770. Το 1795 κατά τον Κων. Καζαντζή, ο Αλή Πασάς κατασκεύασε το υπάρχων, σήμερα, τζαμί στη μνήμη της γυναίκας του και το χρησιμοποιούσε αποκλειστικά ως τζαμί για το προσωπικό του σαραγιού του. Ο σοφολογιότατος Μουφτής, επιβεβαιώνει αυτό τον ισχυρισμό, παραθέτοντας την πληροφορία ότι το τζαμί δεν είχε κανένα εισόδημα.

Κατά τον Κων. Καζαντζή, η αρχιτεκτονική του Φετιγιέ είναι οφθαλμοφανώς υποδεέστερη των τζαμιών της μεγάλης εποχής της θρησκευτικής οικοδομικής. Η απειρία στη σύνθεση και η κακοτεχνία στην εκτέλεση, προδίδουν την παρακμή της τέχνης. Ο μιναρές δεν έχει την ελαφρότητα, ούτε τις αναλογίες των μιναρέδων της παλαιότερης περιόδου. Στο τετράγωνο της βάσης του μιναρέ βρίσκονται εντοιχισμένες τέσσερις πλάκες, όπου σε κάθε μία από αυτές είναι λαξευμένο ένα σήμα που αντιστοιχεί σε τέσσερις θρησκείες :

- Ένα κτίριο σαν εκκλησία για να αναπαραστήσει το Χριστιανισμό.
- Το Πυθαγόρειο σήμα του Μυστικισμού υποτυπώνει τη θρησκεία που δίδαξε ο Μωυσής στο όρος Σινά. Το έμβλημα αυτό υιοθέτησε αργότερα ο Σιωνισμός.
- Ένα άνθος που συμβολίζει το Βουδισμό
- Ένας μιναρές για το θρήσκευμα των Μουσουλμάνων

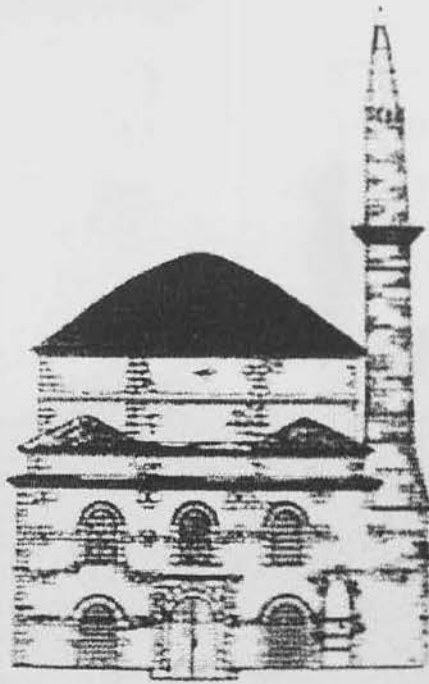
Ο Λεαν. Βρανούσης μας πληροφορεί για το εσωτερικό του τεμένους, πως το 1950 στην κόγχη του τζαμιού βρέθηκαν δύο πεσσοί μαρμάρيني, ύψους 2.20m και με ανάγλυφη διακόσμηση, που προερχόταν από τέμπλο βυζαντινού ναού του 13^{ου} αι., πολύ πιθανών από το μητροπολιτικό ναό του Ταξιάρχη Μιχαήλ. Το 1948 σε ανασκαφή που έγινε για την ανακάλυψη θησαυρών του Αλή-Πασά, σκάφθηκε ο χώρος εντός του

τζαμιού και σε βάθος 2-3m βρέθηκαν τμήματα παλαιών τοιχογραφιών του προϋπάρχοντος ναού.

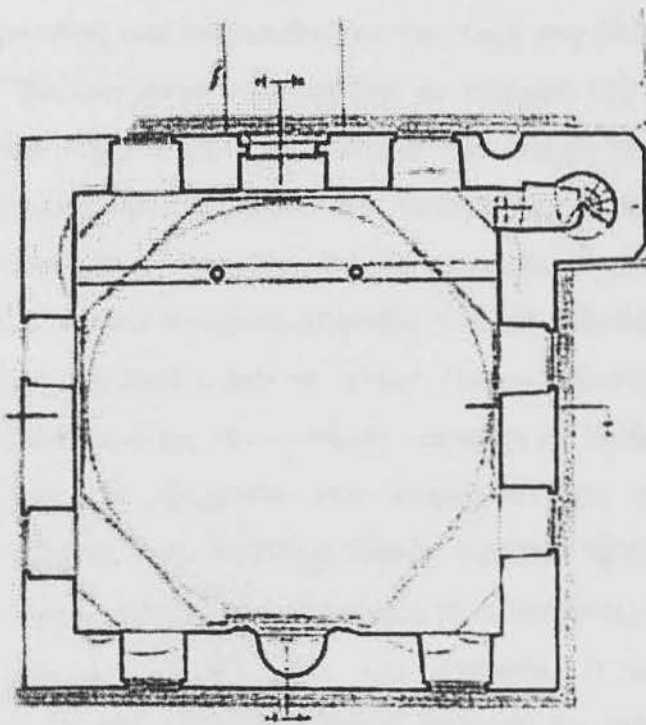
Ο Γ. Σμύρης περιγράφει λεπτομερώς το τέμενος και αναφερόμενος στην τελευταία του φάση, μας πληροφορεί πως αποτελούταν από την αίθουσα προσευχής και προστώο στα δυτικά και τα βόρεια. Σήμερα το προστώο έχει καταστραφεί αλλά διατηρείται το κρηπίδωμά του, δίνοντας της διαστάσεις της κατόψεως. Η αίθουσα προσευχής έχει εξωτερικές διαστάσεις 10m x 10m και το προστώο έχει μέσο πλάτος 5m. Εσωτερικά του τεμένους και σε ολόκληρο το μήκος της δυτικής όψης αναπτύσσεται το συνηθισμένο ξύλινο πατάρι, που στηρίζεται σε δύο κυλινδρικούς πεσσούς και στην τοξοστοιχία που τους ενώνει. Η πρόσβαση στο μιναρέ γίνεται τόσο από το ισόγειο, όσο και από το ξύλινο πατάρι με ενιαία λίθινη σκάλα ανόδου. Το ύψος του μιναρέ είναι 22.0m. Στο εσωτερικό του τεμένους διασώζονται δύο τουλάχιστον στρώματα ζωγραφικού διακόσμου στο θόλο και τμήματα του μεγράπ με ενσωματωμένα αρχιτεκτονικά μέλη βυζαντινού τέμπλου.

Στο χώρο της αυλής, στη βορειοδυτική πλευρά, βρίσκεται ο οικογενειακός κιβωτιόσχημος τάφος που κατασκεύασε ο Αλή-Πασάς. Εκεί θάφτηκε το 1809 η σύζυγός του, το 1822 τοποθετήθηκε το ακέφαλο σώμα του Αλή-Πασά και αργότερα ένας από τους γιους του. Γύρω από τον τάφο υπήρχε και μικρό νεκροταφείο.

Το Φετιγιέ τζαμί έχει χαρακτηριστεί από το Υπουργείο Πολιτισμού ως διατηρητέο μνημείο. Η 8^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων που έχει την ευθύνη, ασχολείται με ενέργειες συντήρησης και ανακαίνισής του. Ήδη το τέμενος έχει ενταχθεί στον ενιαίο πολιτιστικό χώρο του Βυζαντινού Μουσείου μαζί με όλα τα κτίρια στον περιβάλλοντα κτίρια του Ιτς-Καλέ.

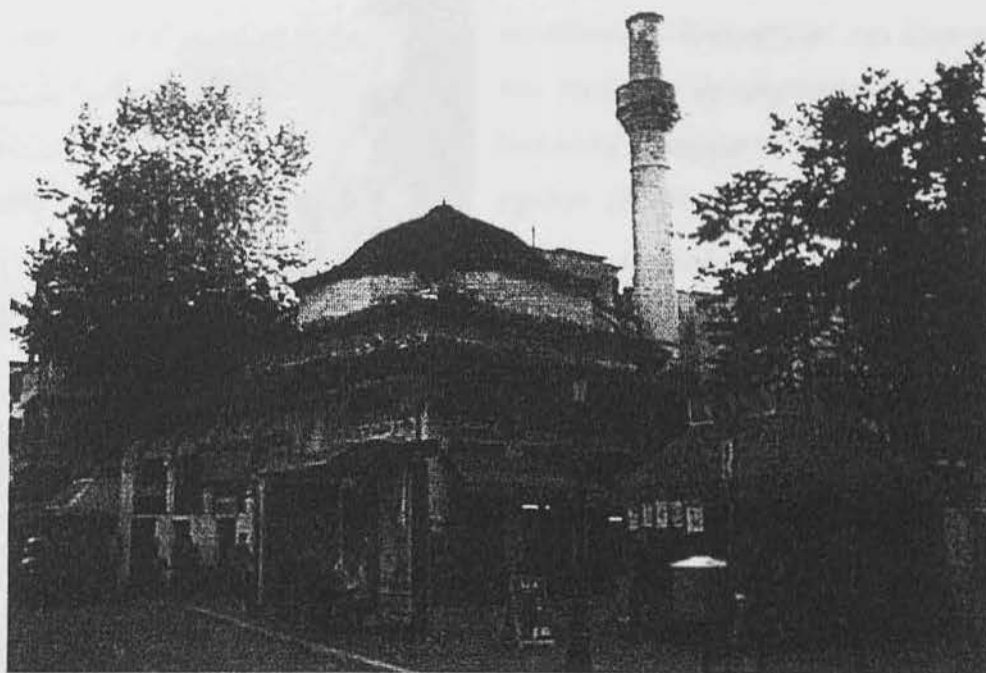

Ουη Φετχιέ Τζαμί

Φετχιέ τζαμί. Κάτοψη (Κονετάνης)

5.3. Τζαμί Κανλί Τσιεσμέ ή Καλούτσιας ή Κα(ν)λού Τσιεσμέ ή Πασιά Καλού ή Καλούτσιανης ή Χατζηγιέ

Το τζαμί της Καλούτσιας διατηρείται ως τις μέρες μας, χωρίς την απόληξη του μιναρέ του, στην πλατεία Τζαβέλα (της Καλούτσιας) ή την αγορά της Καλούτσιας, όπως ονομάζεται πλέον, στην οδό 21^{ης} Φεβρουαρίου

Ο Παν. Αραβαντινός μας πληροφορεί για ένα τζαμί στη συνοικία Καλούτζεσμε. Μάλιστα ο τύπος "Καλούτζιασμι" αναγράφεται σε έγγραφα του 1778 και 1814 και παραμένει μέχρι και σήμερα ως Καλούτσιασμι στο στόμα των παλαιότερων. Η ονομασία Κανλί-Τσιεσμέ προέρχεται από την τούρκικη λέξη kanli = kan + li (από αίμα) δηλαδή "βρύση αίματος" που είναι πιθανόν να προέκυψε από το βράδυ της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 1611 όταν πραγματοποιήθηκε από το Διονύσιο το Σκυλόσοφο, αιφνιδιαστική επίθεση στο Διοικητήριο του Οσμάν Πασά. Την ονομασία αυτή δέχεται ο Ιωαν. Λαμπρίδης αναφέροντας ότι η επίθεση κατέληξε σε σφαγή των Χριστιανών. Άλλη μια εκδοχή για την ονομασία αυτή αναφέρεται στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985), όπου το όνομα "Βρύση Αίματος" προέρχεται ίσως από το γεγονός ότι στην περιοχή, εκτελούνταν παραδοσιακά οι θανατικές ποινές με τσεκούρι από αθίγγανους που κατοικούσαν στην ίδια συνοικία. Η ονομασία Χατζηγιέ χρησιμοποιείται από τον Κων. Καζαντζή με το σκεπτικό ότι κτήτορας του τζαμιού υπήρξε κάποτε ο Χατζή-Πασάς. Πρόκειται για το βαλή των Ιωαννίνων Μεχμέτ Πασά ή

Χατζή επειδή έφερε τον τίτλο του προσκυνητή (hadjiye = hadj + ye δηλαδή "του προσκυνητή").

Πίσω Όψη τζαμιού Καλούτσας

Δεν είναι όμως της ίδιας άποψης ο Σωτ. Ζούμπος όσον αφορά την ετυμολογία του τοπωνυμίου "Καλούτσια" και δίνει τη δική του ερμηνεία αναφέροντας τα εξής : Στα Ιωάννινα υπάρχουν τρεις συνοικίες με σχεδόν ίδιο όνομα. Την Πέρα Λούτσα ή Μεγάλη (νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης), την Επάνω Λούτσα (νότιο τμήμα) και την Καλούτσια ή Κάτω Λούτσα. Θέλοντας μάλιστα να διαλευκάνει γλωσσολογικά την ονομασία "Καλούτσια" αναφέρει ότι οι πρώτοι που κατοίκησαν γύρω από τη Λούτσα θα πήραν διαδοχικά το όνομα Κάτω Λουτσινοί ή Καλουτσιανίτες ή Καλουτσιανοί ή Καλουτσιασμίτες και από το Καλουτσιανίτες προέκυψε και το όνομα Καλούτσιανη. Υποστηρίζει ότι η ανάμιξη των τουρκικών λέξεων "Κανλί τσεσμέ" έφεραν τρομερή σύγχυση παραπλανώντας αρκετούς και καταλήγει με το συμπέρασμα ότι από όπου κι αν προέρχεται το όνομα Καλούτσια ένα πράγμα παραμένει αληθές και ιστορικά αδιάσειστο : η ονομασία δόθηκε στη συνοικία πολύ πριν την ίδρυση του τζαμιού. Αυτή όμως η άποψη του Σωτ. Ζούμπου για την ονομασία Καλούτσια δεν έχει άλλον υποστηρικτή.

Υπάρχουν όμως δύο βασικά επιχειρήματα υπέρ αυτής : Πρώτον ότι ο Εβλιά Τσελεμπί από το 1670, αναγράφει την ονομασία της συνοικίας "Καλούτζασμι" και δεύτερον ότι και ο ιερομόναχος Παΐσιος ο μικρός από το 1690 αναγράφει το

τοπωνύμιο "Καλούτζασμι". Δεν πρέπει όμως να μας διαφεύγουν τα εξής : α) Ναι μεν το τζαμί ανεγέρθηκε μετά το 1720 αλλά το μετζίτ προϋπήρχε από το 1450 περίπου. β) Η ονομασία της περιοχής "Κανλί Τσιεσμέ" δόθηκε μετά τη σφαγή των στασιαστών του Διονυσίου Σκυλοσόφου, μετά το 1611 και γ) η συνοικία Κάτω (ή Πέρα) Λούτσα δεν περιελάμβανε την περιοχή της Καλούτσιας, αλλά την περιοχή από την αρχή της λεωφόρου Δωδώνης και δεξιά μέχρι το κτίριο της Στρατολογίας. Άλλωστε μεταξύ της συνοικίας Κάτω Λούτσας και Καλούτσιας μεσολαβούσε η συνοικία Λακκόματα ή Γένη Μαχαλάς.

Ο Ευ. Μπόγκας υποστηρίζει ότι το τζαμί ανήγειρε με δική του δαπάνη ο Μεχμέτ Πασάς Β', που διετέλεσε βαλής των Ιωαννίνων μεταξύ 1762-1775, με το προσωνύμιο "Καλός Πασάς" ή "Πασάς Καλός" από το οποίο προέρχεται και η ονομασία "Πασιά Καλού".

Το μετζίτ της Καλούτσιας υπήρχε και πριν ακόμα την επανάσταση του Διονυσίου του Σκυλοσόφου (1611). Υπάρχει η πληροφορία ότι πρωτοϊδρύθηκε κοντά στα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Ανακαινίστηκε το 17^ο και μετατράπηκε σε τζαμί το 18^ο αι. (ίσως το 1739). Στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985) αναφέρεται ότι το μετζίτ Χατζηγιέ κτίστηκε το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα.

Ο Ιωαν. Λαμπρίδης πιστεύει ότι ο Χατζή Πασάς μετέτρεψε σε τζαμί το ήδη υπάρχον μετζίτ, μετά το 1611. Την ίδια άποψη φαίνεται να συμμερίζεται και ο Κων. Καζαντζής αναφέροντας ότι στο αρχείο των βακουφιών⁴ (Εβκάφ) το τζαμί αναγράφεται ως Χατζηγιέ, διότι κτήτοράς του ήταν ο Μεχμέτ Πασάς ή Χατζής (βαλής των Ιωαννίνων την περίοδο 1720-1736). Πρόκειται δηλαδή για τον γιο του Ασλάν Πασά Β'.

Ο Χρ. Σούλης βασισμένος σε μια έκτυπη, γύψινη επιγραφή που βρέθηκε στην εσωτερική πλευρά του υπέρθυρου, υποστηρίζει ότι ιδρυτής του τζαμιού ήταν ο Αχμέτ Πασάς που ήταν βαλής των Ιωαννίνων την περίοδο 1740-1748. Την ίδια άποψη συμμερίζεται και ο Κων. Φωτόπουλος, ο οποίος αναφέρει ότι ο Αχμέτ Πασάς μετέτρεψε σε τζαμί το ήδη υπάρχον μετζίτ.

Ο Δημ. Σαλαμάγκας, αργότερα, τεκμηρίωσε την άποψη ότι το τζαμί της Καλούτσιας χτίστηκε από τον Χατζή Μεχμέτ Πασά (μετά το 1730), λέγοντας τα εξής : Για να σβήσει την καταισχύνη της ζωής του (εννοείται ο Χατζή Μεχμέτ Πασάς), την

⁴ Αφιέρωμα πιστών σε ιερούς σκοπούς που ορισμένες φορές συνοδευόταν και από ακίνητη περιουσία.

ίδια χρονιά που σκότωσε τον αδερφό του, έχτισε το περίφημο τζαμί –μέχρι τότε μετζίττης Καλούτσιας.

Αντίθετα ο Ευ. Μπόγκας παραδέχεται ότι το τζαμί ανήγειρε με δαπάνη του ο Μεχμέτ Πασάς Β' (βαλής των Ιωαννίνων την περίοδο 1762-1775), που είχε το προσωνύμιο "Πασάς Καλός". Ήταν γιος του ανωτέρω Χατζή Μεχμέτ Πασά.

Από τις μαρτυρίες γίνεται φανερό πως για το συγκεκριμένο τζαμί, ως ιδρυτές, φέρονται τρία πρόσωπα : Ο Χατζή Μεχμέτ Πασάς , ο Αχμέτ Πασάς και ο Μεχμέτ Πασάς ο Β'. Ως η πιο αξιόπιστη και τεκμηριωμένη μαρτυρία φαίνεται αυτή που υποστηρίζουν οι Ιωαν. Λαμπρίδης – Κων. Καζαντζής – Δημ. Σαλαμάγκας, που θεωρούν ιδρυτή του τζαμιού τον Χατζή Μεχμέτ Πασά. Το 1736 είχε εκθρονιστεί από τον αδερφό του επειδή είχε θεωρηθεί ανίκανος με αποτέλεσμα να μην αντέξει τη συγκεκριμένη ταπεινώση και από τη μεγάλη οργή που έτρεφε προς αυτόν, να τον δηλητηριάσει τρία χρόνια αργότερα. Μετά το γεγονός αυτό, για να ξεπλύνει τη ντροπή της ζωής του, κατέφυγε στη θρησκεία και την ίδια χρονιά της αδερφοκτονίας ανέγειρε το τζαμί της Καλούτσιας στη θέση που βρισκόταν το μετζίτ. Όσον αφορά την άποψη ίδρυσης του τζαμιού από τον Μεχμέτ Πασά Β', δεν υποστηρίζεται βάσιμα. Ο "Καλός Πασάς" που ήταν γιος του Χατζή Μεχμέτ, ενσωμάτωσε τη βρύση που προϋπήρχε κοντά στο τζαμί, την οποία κατασκεύασε με δύο κρουνοί. Από τον κατασκευαστή της βρύσης προήλθε και η ονομασία "Καλού Τσεισμέ", δηλαδή "Βρύση του Καλού".

Σύμφωνα με μαρτυρίες , λέγεται ότι το μετζίτ, του οποίου τη θέση πήρε το τζαμί της Καλούτσιας, βρισκόταν εκεί από τα τέλη του 15^ο αι. και από τότε κατοικούσαν στη συνοικία Τούρκοι. Οι μουσουλμάνοι συνήθιζαν να επιλέγουν τοποθεσίες με βρύση κοντά για λόγους καθαρά τελετουργικούς για την άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Εκεί κατασκεύαζαν ένα πρόχειρο κτίσμα, ξύλινο ή απλό πέτρινο που το ονόμαζαν μετζίτ. Κοντά στο μετζίτ της Καλούτσιας, εκτός από τη βρύση δύο κρουνοί συνεχούς ροής, υπήρχε και η κατοικία του βαλή των Ιωαννίνων την περίοδο 1611-1613 Οσμάν Πασά, που καταγόταν από την Παραμυθιά που ήταν γαμπρός από εγγονή, του μεγάλου Ασλάν Πασά Α'. Τη νύχτα της 11 Σεπτεμβρίου 1611, στο σημείο αυτό του μετζίτ, έφτασαν οι στασιαστές του με αρχηγό το Διονύσιο Σκυλόσοφο και έκαψαν το σαράγι⁵ του Οσμάν Πασά. Ο ίδιος μόλις που κατάφερε να σωθεί καταφεύγοντας στον πύργο που είχε κατασκευάσει ο Τζιελαλή Πασάς. Κατά την παράδοση εδώ βρήκαν αργότερα οι Τούρκοι το μεγαλύτερο μέρος των στασιαστών, τους οποίους κατέσφαξαν

⁵ Τουρκικό ανάκτορο

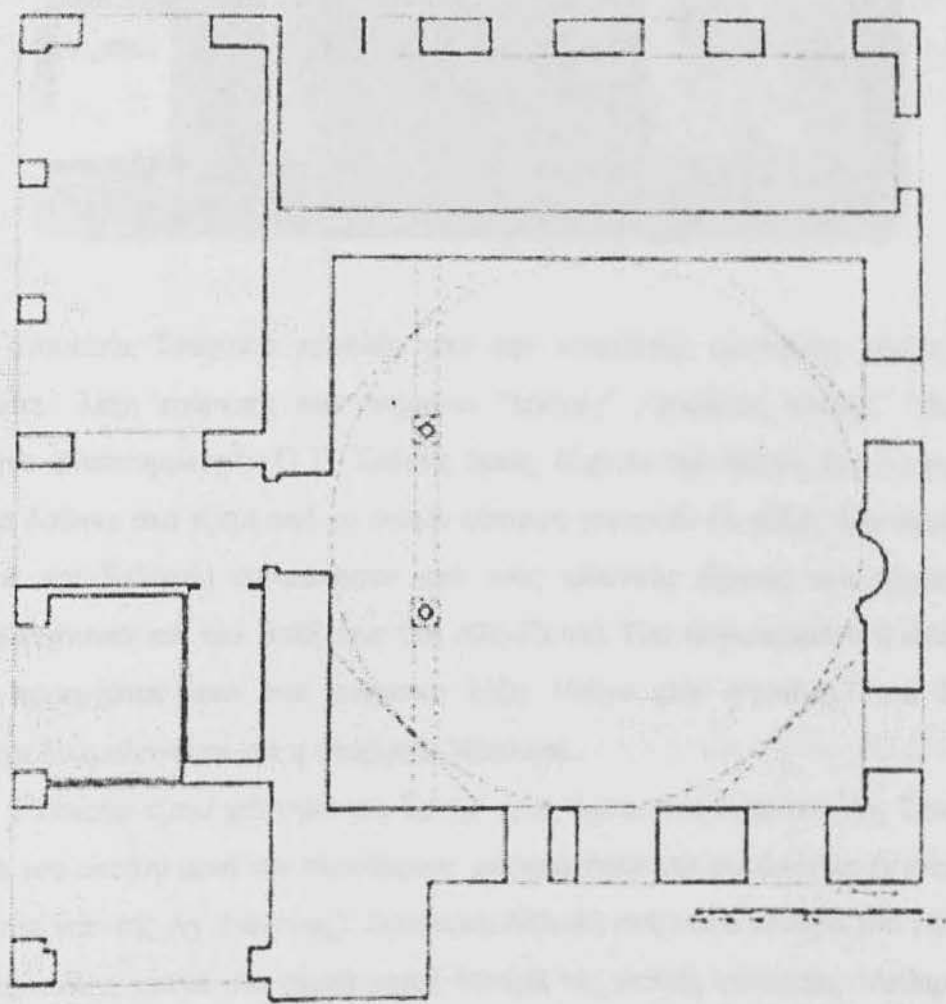
και έτρεξε το αίμα των στασιαστών σα βρύση. Από τότε καθιερώθηκε η ονομασία "Βρύση Αίματος" ή "Κανλί Τσιεσμέ".

Κατά τον Γ. Σμύρη, η θέση του τζαμιού εκφράζει μια διαφορετική από τη συνηθισμένη άποψη πολεοδομικής ένταξης, λόγω τις τοποθέτησής του με τις όψεις προς τους παρακείμενους δρόμους και συγκεκριμένα προς την σημερινή κεντρική αρτηρία για την οποία υπάρχουν ενδείξεις πως ακολουθεί την παλαιά χάραξη. Τα αίτια της διαφορετικής ένταξης, όπως αναφέρει ο μελετητής, πρέπει να αναζητηθούν στην κρίση των θρησκευτικών θεσμών κατά το 18^ο αι. σε ολόκληρη την οθωμανική αυτοκρατορία. Κατά συνέπεια, αυτός ο προσανατολισμός, του στερεί επαρκή ελεύθερο χώρο και την ύπαρξη νεκροταφείου.

Σύμφωνα με ορισμένους ειδικούς, το συγκεκριμένο τζαμί είναι έργο αξιόλογης αρχιτεκτονικής τέχνης. Τη σημερινή εποχή σώζεται χωρίς την πυραμιδοειδή απόληξη του μιναρέ του και στην περιγραφή του ο Γ. Σμύρης αναφέρει τα εξής : Το τζαμί διασώζει μέχρι σήμερα τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, αν και κατά καιρούς γίνανε ορισμένες επεμβάσεις. Αυτό αποτελείται από μια θολοσκέπαστη αίθουσα προσευχής εξωτερικών διαστάσεων 11.5m x 11.5m που εσωτερικά διαμορφώνει κανονικό τετράγωνο ελεύθερο χώρο διαστάσεων 9.3m x 9.3m περίπου. Στη δυτική και βόρεια πλευρά του αναπτύσσεται εξωτερικά κιονοστοιχία που οριοθετούν ένα ευρύ προστώο το οποίο αρχικά ήταν ανοιχτό, όπως μαρτυρά ο περίτεχνος τρόπος δομής των ψηλών κυλινδρικών κίωνων των όψεων και της τοξοστοιχίας που τις ενώνει. Η μεταγενέστερη τοποθέτηση υαλοστασίων μεταξύ των κίωνων θα πρέπει να συνδέεται με την αλλαγή χρήσης του χώρου. Στο εσωτερικό της αίθουσας προσευχής, διατηρείται αναλλοίωτο το ξύλινο πατάρι της δυτικής πλευράς (dikka), ενώ στο qibla το ξυλόγλυπτο mihrab διακοσμείται με γύψινα, χρωματισμένα πράσινα, διακοσμητικά θέματα με ξυλόγλυπτες απολήξεις. Το ξυλόγλυπτο mihrab εξάλλου, φέρει πυραμιδοειδή απόληξη. Εσωτερικά ο θόλος είναι κατάγραφος με αραβουργήματα και γραφές κορανίου. Η διακόσμηση κατέρχεται μέχρι τη βάση των τοξωτών κατασκευών που συνδέουν την ορθογώνια κάτοψη, στην κυκλική του θόλου. Η είσοδος στο μιναρέ γίνεται από την αίθουσα προσευχής στη νότια πλευρά κοντά στη νοτιοδυτική γωνία, ενώ υπάρχει και δεύτερη είσοδος από το ξύλινο πατάρι. Η αίθουσα προσευχής φέρει ανοίγματα σε όλες τις όψεις, ίχνη των οποίων ανιχνεύονται και προς εκείνες που καλύπτονται από το προστώο. Η είσοδος στο τέμενος βρίσκεται όπως συνήθως στη δυτική όψη. Το ύψος του μιναρέ χωρίς την κωνική απόληξη έχει υπολογιστεί ότι είναι περίπου 20.1m. Το πότε έγινε η κατάρρευση της κωνικής απόληξης παραμένει

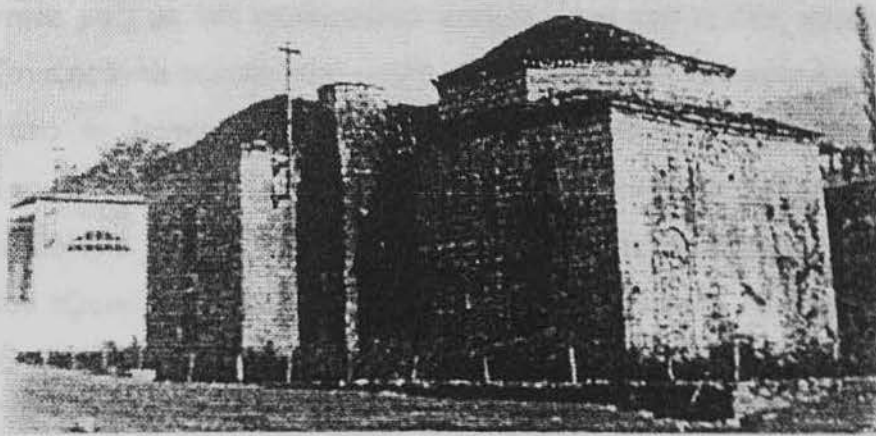
άγνωστο. Στον άλλοτε εσωτερικό χώρο του κυρίως τζαμιού στεγάζονται σήμερα διάφορα καταστήματα, γεγονός που δημιουργεί σειρά ερωτημάτων σχετικά με το ποιος είναι ο κύριος και ιδιοκτήτης του τζαμιού και ποιος εκμισθώνει τον εσωτερικό του χώρο ως καταστήματα. Συχνά βέβαια γίνεται λόγος για πιθανή ανάγκη ανακαίνισης αλλά και για χαρακτηρισμό του ως διατηρητέο κτίριο.

Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ή της κατοχής, είχαν ανοίξει δύο θύρες στη νότια πλευρά του κυρίως τεμένους και λειτουργούσε ως καφενείο, ενώ κατά τη μεταπολεμική περίοδο λειτούργησε και ως χώρος γραφείων του υπεραστικού ΚΤΕΛ Ιωαννίνων-Πρεβέζης.

Καυλί Τσεσμέ τζαμί. Κάτοψη. (Γ. Σμύρης, "Ηπειρωτικά Χρονικά")

5.4. Τζαμί Τσιεκούρ ή Τσικούρ ή Μπαλιγιέ ή Μπαλή Κετχουντά ή Βελή ή Βεληγιέ

Φωτογραφία του Τζαμιού Άρτας Σαλαμάνκα

Η ονομασία Τσιεκούρ προήλθε από την τοποθεσία ανέγερσης του τζαμιού (Tschikour : λέξη τούρκικη που σημαίνει "λάκκος" , "χαμηλός τόπος", "τάφος", "κοιλότητα ανασκαμμένη"). Ο Γ. Σμύρης όμως, δέχεται την άποψη ότι η ονομασία Τσιεκούρ δόθηκε στο τζαμί από το όνομα κάποιου χορηγού. Οι άλλες δύο ονομασίες (Μπαλιγιέ και Βεληγιέ) επικράτησαν από τους πιθανούς ιδρυτές του τζαμιού, το Μπαλή Κετχουντά και τον Βελή (γιο του Αλή-Πασά). Πιο συγκεκριμένα η ονομασία Βεληγιέ προερχόταν από την τούρκικη λέξη Veliye που σημαίνει "του Βελή". Αντίστοιχα δικαιολογείται και η ονομασία Μπαλιγιέ.

Το Τσιεκούρ τζαμί χτίστηκε στο δρόμο προς Άρτα, στη θέση του Αγ. Στεφάνου (η εικόνα του οποίου μετά την κατεδάφιση, μεταφέρθηκε και φυλάσσεται έκτοτε στον παραπλήσιο ναό της Αγ. Μαρίνας). Βρίσκεται δηλαδή στη νότια πλευρά του γήλοφου των Λιθαρισιών, κοντά στα στρατιωτικά λουτρά της παλιάς συνοικίας "Λιθαρίτσια" κάτω από το ηρώο των Μπιζανομάχων.

Από μαρτυρίες που έχουμε, το συγκεκριμένο τέμενος, χτίστηκε αρχικά ως μετζιτ (το 16^ο αι.) και μετατράπηκε αργότερα (μετά το 1617) σε τζαμί. Σήμερα σώζεται χωρίς το μιναρέ του.

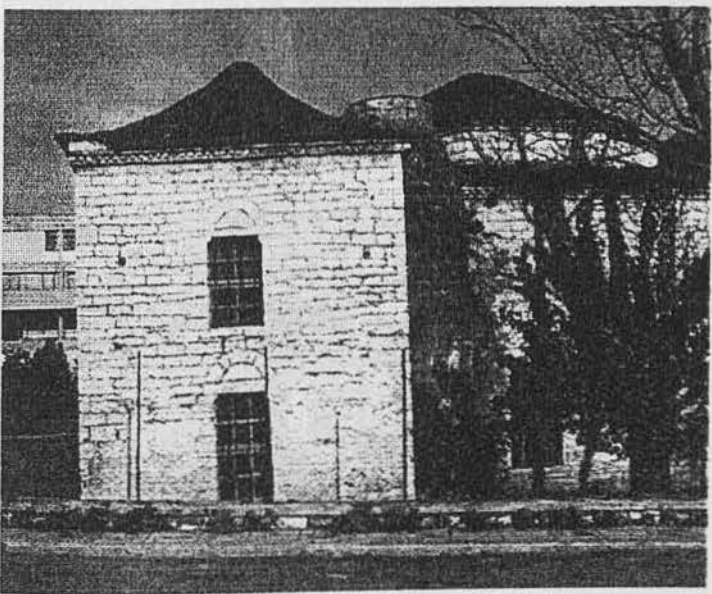
Όσον αφορά τον ιδρυτή του, οι απόψεις ποικίλουν : Όπως αναφέρει ο Αθαν. Ψαλίδας, το τζαμί χωρίς το μιναρέ, ανήγειρε ο Βελής, δευτερότοκος γιος του Αλή Πασά Τεπελενλή, στη θέση όπου βρισκόταν η εκκλησία του Αγ. Στεφάνου. Όμως σύμφωνα με αυτή τη μαρτυρία, το τζαμί πρέπει να ανεγέρθηκε στα τέλη του 18^{ου} αι. ή στις αρχές του 19^{ου}, γιατί ο Βελής έζησε από το 1773 έως το 1882. Αντίθετα ο Ιωαν. Λαμπρίδης γράφει για το τζαμί αυτό ότι ο ιδρυτής του είναι κάποιος Μπαλή Κετχουντά (που ανήγειρε το τζαμί μετά το 1617). Αυτό επισκεύασε ο Βελή Πασάς, ο οποίος το προικοδότησε μαζί με τον παρακείμενο μεντρεσέ του που ο ίδιος κατασκεύασε. Ο Κων. Καζαντζής είναι περισσότερο σαφής για το θέμα αυτό, λέγοντας ότι το τζαμί δεν χτίστηκε από το δευτερότοκο γιο του Αλή Πασά (Βελή Πασά), όπως δείχνει η ονομασία του. Ο Βελή Πασάς έχτισε μόνο τον παρακείμενο μεντρεσέ και το όνομά του στο τζαμί, δόθηκε "τιμής ένεκεν". Ο Δημ. Σαλαμάγκας υποστηρίζει και αυτός ότι ιδρυτής του τζαμιού δεν ήταν ο Βελή Πασάς αλλά ο Μπαλή Κετχουντά. Την ίδια άποψη με τον Αθαν. Ψαλίδα υποστήριξε αργότερα και ο Σωτ. Ζούμπος μιας και αναφέρει ότι ο Βαλής έχτισε το "τζαμί του Βελή Πασά" για να εξιλεωθούν οι αμαρτίες του, στη θέση του προϋπάρχοντος χριστιανικού ναού του Αγ. Στεφάνου.

Τελικά καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το τζαμί ιδρύθηκε από τον Μπαλή Κετχουντά (Κεχαγιά) στις αρχές του 17^{ου} αι. και όχι από τον Βελή Πασά. Ο τελευταίος το επισκεύασε ή το ανακαίνισε. Πιθανό είναι να το χρησιμοποιούσε ως τέμενος για το προσωπικό του παρακείμενου σαραγιού του, κατά παρόμοιο τρόπο που χρησιμοποιούσε ο πατέρας του το Φετιγιέ τζαμί.

Από την ονομασία του τζαμιού πήρε και τη δεύτερη (τούρκικη) ονομασία της και η συνοικία "Τσιεκούρ Μαχαλά", η οποία ονομαζόταν και "Πλινθοκοπείο". Δεδομένου ότι η συνοικία στην οποία χτίστηκε το τζαμί, αναφερόταν ως αμιγώς χριστιανική, η ίδρυση του τεμένους ερμηνεύτηκε από τον Γ. Σμύρη ως κυριαρχική τάση εξάπλωσης του ισλαμικού στοιχείου (με την ταυτόχρονη κατεδάφιση των αλλόθρησκων θρησκευτικών κτισμάτων) και όχι ως πρόθεση διαμόρφωσης κέντρου μουσουλμανικής συνοικίας. Η ίδρυση μάλιστα και η λειτουργία μεντρεσέ πλησίον του τεμένους, συμβάλλει στην εδραίωση της εξουσίας της οθωμανικής θρησκευτικής πολιτικής διοίκησης στην περιοχή.

Στην περιγραφή του τεμένους, ο Κων. Καζαντζής μας αναφέρει πως η αρχιτεκτονική του, είναι προφανώς πολύ παλαιότερας εποχής και συμβαίνει το εξής αξιοπερίεργο : το απέριττο εξωτερικό του, δεν έχει καμία σχέση με τη λαμπρή και

αξιοσημείωτη διακόσμηση του σηκού⁶ του. Οι τοίχοι και ο άμβωνας, από τον οποίο ο Χαβούζ διάβαζε δυνατά το κοράνι, ήταν από πολύτιμα μάρμαρα. Κάνει μάλιστα και την εικασία ότι τα μάρμαρα αυτά θα μεταφέρθηκαν από άλλες τοποθεσίες ή θα μεταφέρθηκαν από χαλασμένες εκκλησίες της βυζαντινής εποχής. Μας αναφέρει ακόμα πως από το 1918 απογυμνώθηκε από όλο τον πλούσιο διάκοσμο που του έδινε κάποια αξία. Τέλος κατά το αρχείο των βακουφιών που βρισκόταν στο Διοικητήριο, κτήτοράς του φέρεται κάποιος Μπαλημπέης.

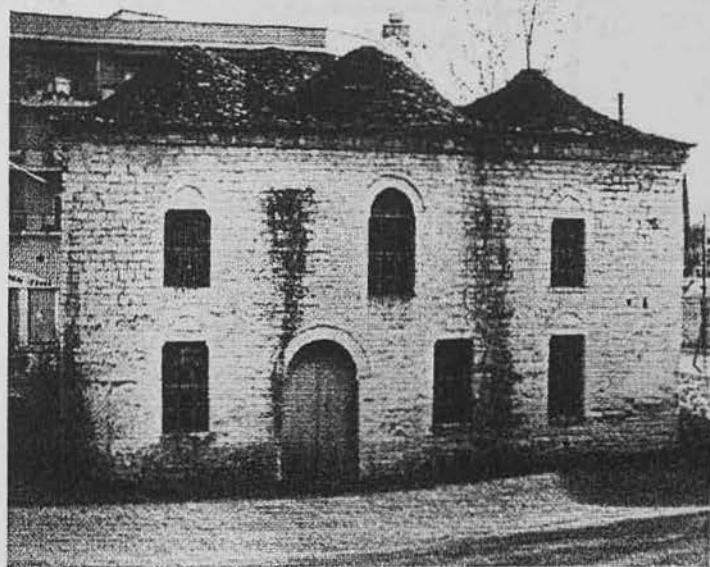

Ο Γ. Σμύρης μας περιγράφει πως το Τσιεκούρτζαμί, στη μορφή που διασώζεται, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τζαμιού με προστώο μικρών διαστάσεων. Η αίθουσα προσευχής αποτελείται από τη συνηθη θολοσκέπαστη τετράγωνη αίθουσα εσωτερικών διαστάσεων 6.0m x 5.0m, στα δυτικά τις οποίας, αναπτύσσεται το κλειστό προστώο. Επίσης η ανεύρεση θραυσμάτων στο μεχράπ, από ακριβό λευκό μάρμαρο, αντίθετα με τα περισσότερα σωζόμενα μεχράπ όπου συνηθίζεται η χρήση του γύψου, μαρτυρά ιδιαίτερη φροντίδα για το τέμενος.

Το κτίσμα του τζαμιού διατηρείται σε καλή κατάσταση. Είναι εντυπωσιακός ο οκτάγωνος τρούλος του. Διατηρείται ακόμη και η τετραγωνική βάση του μιναρέ του τεμένους, μέχρι το ύψος της στέγης.

⁶ Το κυρίως μέρος του ναού

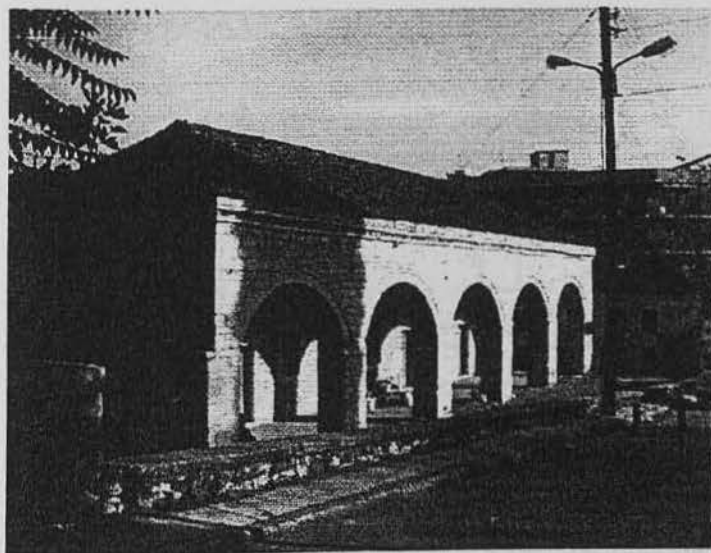
Η πρόσβαση στο συγκεκριμένο μιναρέ γινόταν μόνο από μια θύρα, που βρισκόταν στο πατάρι της αίθουσας προσευχής. Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη ότι ο μιναρές προστέθηκε αργότερα στο κτίσμα (κατά τη μετατροπή του προϋπάρχοντος μετζίτ σε τζαμί).

Στην εξωτερική τοιχοποιία της δυτικής πλευράς του κυρίως κτιρίου, φαίνεται καθαρά η προσθήκη του προστώου. Καλύπτεται από τρεις μικρούς θόλους και αποτελεί ενιαία στέγη με τη σκεπή του τζαμιού. Τα παράθυρά του προστατεύονται από σιδερένια κάγκελα. Πιθανόν το προστώο να είναι

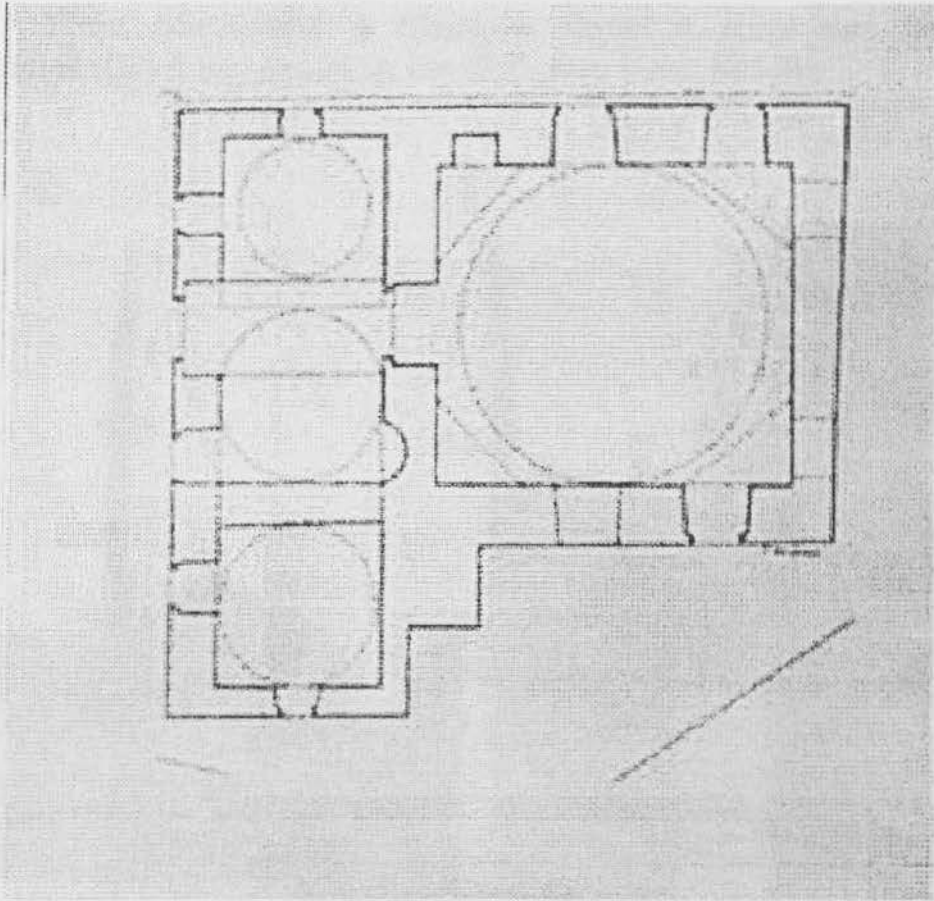
κτίσμα του Βελή Πασά. Εξάλλου εκεί κοντά υπήρχε και το πολυτελές σαράγι του.

Προς τη βορινή πλευρά του τζαμιού, σε κοντινή απόσταση, υπάρχει ένα στενόμακρο κτίριο με διάταξη από βορρά προς νότο και με πρόσοψη προς το δημόσιο

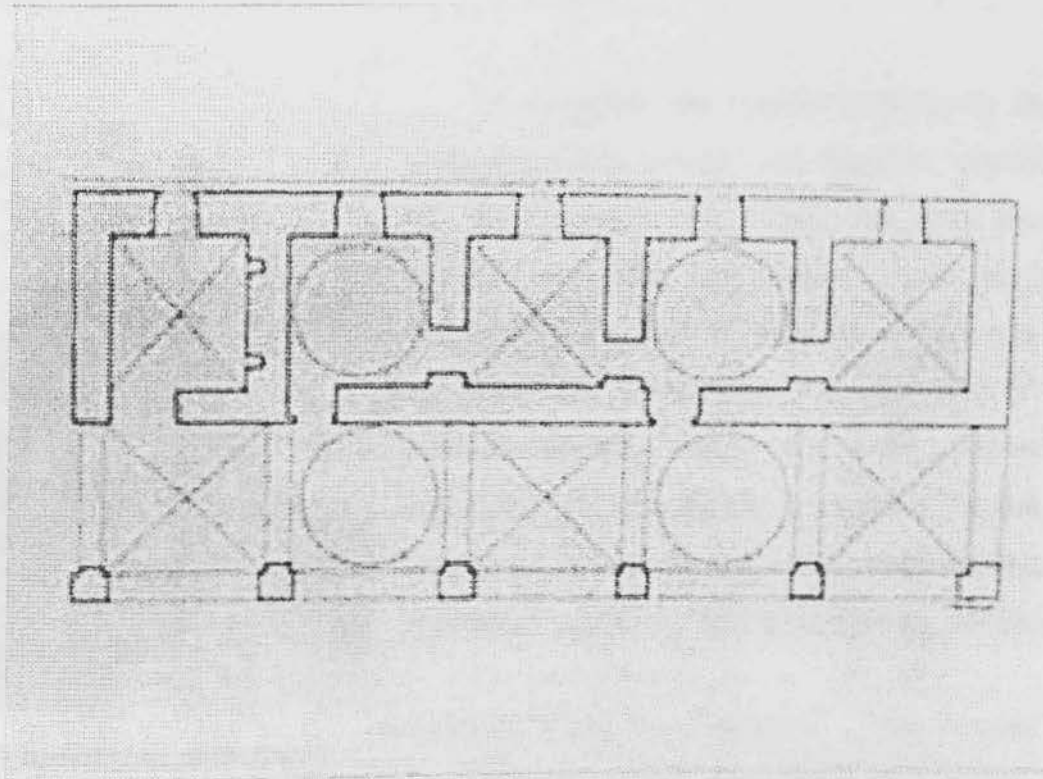

δρόμο. Είναι το κτίριο του μεντρεσέ του Βελή Πασά. Αποτελείται από πέντε εσωτερικούς χώρους μικρών διαστάσεων (κελιά) με ανοιχτό τζάκι στον κάθε χώρο για τη θέρμανση το χειμώνα. Σήμερα στο μεντρεσέ στεγάζονται τα γραφεία της Εθνικής Αντίστασης.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έχει χαρακτηρίσει το τζαμί μαζί με τον παρακείμενο μεντρεσέ ως διατηρητέα και ανήκουν στο Υπουργείο Πολιτισμού.

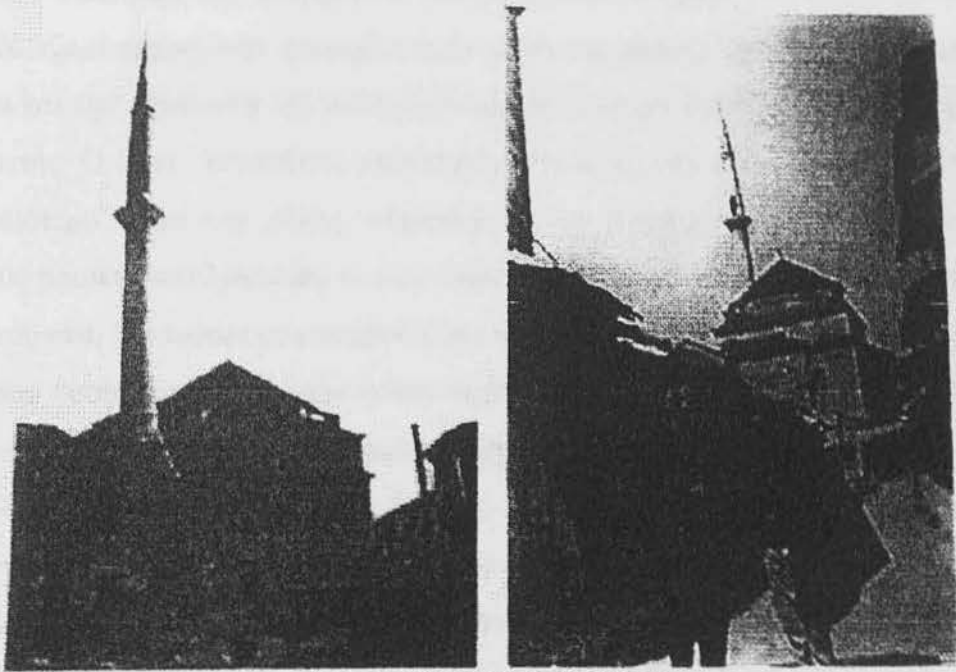

Βελή τζαμί. Κάτοψη

Μανδρεσές του Βελή τζαμιού. Κάτοψη
(πηγή : Γ. Σμόρης, "Ηπειρωτικά Χρονικά")

5.5. Τζαμί Μπαϊρακλί ή Μπαϊράμ Πασά ή τζαμί του Βαγιατζίτ (Μπαγιατζίτ) ή της Αγοράς ή του Παζαριού ή της Βρύσης

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμάνκα

Η ονομασία του τζαμιού προέρχεται από τις τούρκικες λέξεις "bayrak" που σημαίνει "σημαία" και "li" που σημαίνει "της", "από" και κατά συνέπεια "baıraklı" σημαίνει "της σημαίας", "από σημαία" ή "σημαιοφόρος". Αυτή η ονομασία δόθηκε από τους κατοίκους της πόλης λόγω του γεγονότος ότι στις μεγάλες γιορτές καθώς και κάθε Παρασκευή, στηνόταν στο μιναρέ του η πράσινη σημαία του Προφήτη και η κόκκινη της κατακτήσεως. Οι χριστιανοί της πόλης χρησιμοποιούσαν συνήθως τις

Μπαϊρακλί τζαμί σε επιστολικό δελτάριο της εποχής. Διακρίνεται η οδός Λόρδου Βύρωνος και Ανεξαρτησίας (Δελτίο Ηπ. Ετ. τ.177/1991)

ονομασίες "τζαμί του Παζαριού", "της Αγοράς", ή "της Βρύσης", επειδή βρισκόταν στο κέντρο του παζαριού και της αγοράς και στον περιβάλλοντα χώρο του υπήρχε βρύση με τρεχούμενο νερό. Ονομαζόταν

επίσης και Μπαϊράμ Πασά ίσως λόγω του γεγονότος ότι συγκεντρώνονταν εκεί οι μουσουλμάνοι της πόλης για να γιορτάσουν επίσημα το μπαϊράμ⁷ και οι χριστιανοί θεώρησαν ότι το όνομα αυτό ανήκει στον "Μπαϊράμ" Πασά. Κατά τον Κων. Κουλίδα το όνομα "Μπαϊράμ" δεν υπάρχει στο μουσουλμανικό κόσμο.

Το τζαμί αρχικά είχε ανεγερθεί στην άκρη της πόλης. Όμως με το πέρασμα του χρόνου και την εξάπλωση της πόλης έξω από το κάστρο, βρέθηκε μέσα στο εμπορικό κέντρο της. Ο Ιωαν. Κανετάκης υποστηρίζει ότι λόγω του ότι το Μπαϊρακλί ήταν το σπουδαιότερο τζαμί της πόλης, σύμφωνα με το Κοράνι θα έπρεπε να χτιστεί σε κόμβους βασικής κυκλοφορίας κι έτσι επιλέχθηκε εξαρχής το εμπορικό τρίγωνο. Πιο συγκεκριμένα, βρισκόταν στη συμβολή των οδών Ανεξαρτησίας και Λόρδου Βύρωνος, εκεί όπου προϋπήρχε ο ναός του Αγίου Μηνά. Σήμερα επί των οδών Λόρδου Βύρωνα και Ανεξαρτησίας συναντώνται εμπορικά καταστήματα.

Όσον αφορά τη χρονολογία ίδρυσης και τον ιδρυτή του τζαμιού, οι απόψεις διίστανται. Κατά τον Παν. Αραβαντινό το Μπαϊρακλί τζαμί είναι το δεύτερο από πλευράς αρχαιότητας μετά το Φετιγιέ. Ανεγέρθηκε στα τέλη του 14^{ου} αι. από το Σουλτάνο Μπαγιατζίτ το Β'. Η άποψη αυτή όμως αναιρείται, λόγω του γεγονότος ότι ο Μπαγιατζίτ ο Β' διοίκησε κατά τα έτη 1481 έως 1512. Ο Ιωαν. Λαμπρίδης, ο Χρ. Σούλης και ο Δημ. Αραβαντινός συμερίζονται την άποψη ότι το Μπαϊρακλί τζαμί ιδρύθηκε το 1500 με έξοδα του Σουλτάνου Μπαγιατζίτ του Β'. Ο Κων. Καζαντζής κρίνοντας από τη φρουριακή αρχιτεκτονική και το ρυθμό του που είναι όμοια με εκείνα που χτίστηκαν το 16^ο αι., είναι της ίδιας άποψης.

Ο Δημ. Σαλαμάγκας υποστηρίζει ότι πρόκειται για το αρχαιότερο τζαμί των Ιωαννίνων. Αρχικά είχε κατασκευαστεί ως μετζίτ και ήταν ξύλινο, στα τέλη του 14^{ου} αι. (το 1388) από τον Μπαγιατζίτ τον Α' που διοίκησε από το 1389 έως το 1403. Στο νεκροταφείο του, υπήρχαν τάφοι από τους πρώτους κατακτητές κατά την τουρκική παράδοση.

Ο Χρ. Σούλης επισημαίνει ότι επρόκειτο για ένα σπουδαίο αρχιτεκτονικό μνημείο. Στο δυτικό του άκρο, δίπλα στο τζαμί, ήταν χτισμένη η γνωστή πεντάκρουνη βρύση του παζαριού, από την οποία πήρε το όνομα που είναι γνωστό ως Τζαμί της Βρύσης του Παζαριού. Αργότερα αγωγός ύδρευσης περνούσε απέναντι από το ρολόι της πλατείας και κατέληγε στη βρύση αυτή, η οποία είχε κατασκευαστεί με πέντε

⁷ Θρησκευτική γιορτή του Ισλαμισμού. Οι γιορτές των Μουσουλμάνων ήταν δύο: α) Το μικρό μπαϊράμ που γιορτάζεται κατά τη νηστεία του Ραμαζανίου και β) το μεγάλο ή Κουρμπάν μπαϊράμ που γιορτάζεται 70 ημέρες μετά το μικρό.

κρουνούς. Η βρύση σωζόταν μέχρι το 1953 όπως αναφέρει ο Δημ. Σαλαμάγκας. Γύρω από το τζαμί ήταν το κέντρο του παζαριού και η ζωηρότερη κίνησή του.

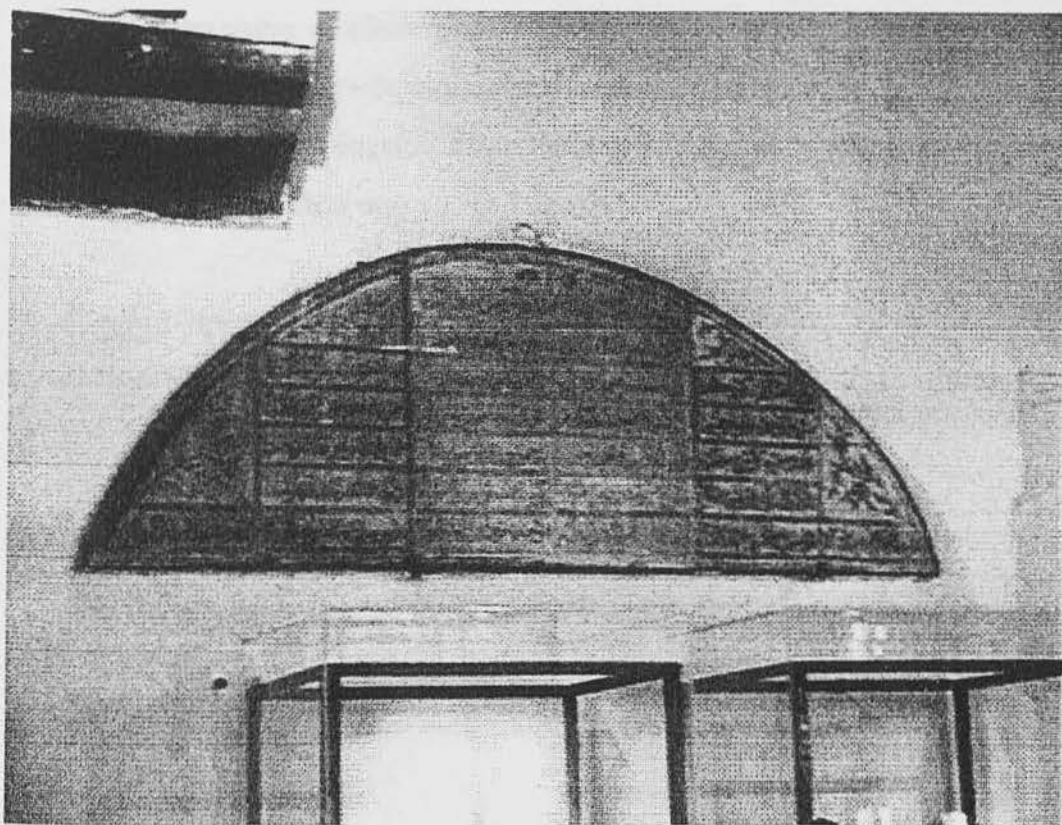
Ήταν από τα μεγαλύτερα τζαμιά της πόλης και το πλέον επίσημο. Χαρακτηριζόταν και ως "χουνκιάρ", δηλαδή αυτοκρατορικό. Αυτή η επωνυμία κατά το Γ. Σμύρη, παραπέμπει στον ιδρυτή του, το Σουλτάνο Βαγιατζίτ Β'. Το ύψος του μιναρέ υπολογίστηκε ότι ήταν περίπου 24 m. Ο Σωτ. Ζούμπος αναφέρει ότι κάθε Παρασκευή προσεύχονταν σ' αυτό ο μέγας σείχης του τεκέ του τεμένους του Ασλάν Πασά που βρισκόταν στο κάστρο. Κάθε Τρίτη το επισκέπτονταν ο μέγας σείχης και διάβαζε τους φεταχάδες⁸ του. Ο Χρ. Σούλης αναφέρει επίσης πως το κόκκινο μπαϊράκι ήταν αναρτημένο κάθε Παρασκευή και συμβόλιζε την ιστορική για τους Τούρκους πρώτη κατάκτηση του κάστρου των Ιωαννίνων.

Καταστράφηκε όμως κατά την πολιορκία του Αλή Πασά από τις εμπρηστικές βόμβες των στρατευμάτων του σουλτάνου στις 24-26 Αυγούστου 1820. Ως προς το πρόσωπο που επανοικοδόμησε το τέμενος καθώς επίσης και ως προς επακριβή χρόνο που έγινε, οι απόψεις διαφέρουν. Ο Παν. Αραβαντινός υποστηρίζει ότι το τέμενος επανοικοδομήθηκε το 1828 από το Μεχμέτ Ρεσίτ Πασά (Κιουταχή) που ήταν βαλής των Ιωαννίνων κατά το διάστημα 1825 με 1831. Την άποψη αυτή συμμερίζεται και ο Ιωαν. Λαμπρίδης. Κατά τον Κων. Καζαντζή το τζαμί επιδιορθώθηκε το 1871 εξωτερικά. Το κυρίως σώμα του τεμένους καθώς και ο μιναρές του, έμειναν όπως είχαν κατασκευαστεί αρχικά το 1500, ως μνημόσυνο και ως αφιέρωμα του Σουλτάν Μπαγιατζίτ Β'. Ο Χρ. Σούλης κατάφερε να περισώσει από την κατεδάφιση του τζαμιού την υπέρθυρη επιγραφή, σύμφωνα με την οποία το Μπαϊρακλί ανακαινίστηκε το 1826 από το Μεχμέτ Ρεσίτ Πασά. Κατά το Σωτ. Ζούμπο το νέο τζαμί ανεγέρθηκε το 1828 από τον πλούσιο Οθωμανό Δεφτεδάραγα. Όμως το πρόσωπο του Δεφτεδάραγα είναι άγνωστο στην ιστορία της πόλης.

Ο Γ. Σμύρης δίνει μια εικόνα των συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την εποχή. Κατά το 19^ο αι. η πυκνή ανοικοδόμηση για κατοικία και εμπορική χρήση οδήγησε την περιοχή του κέντρου σε τέτοια εξαθλίωση που ο εξωραϊσμός της έγινε αντικείμενο πολιτικών επεμβάσεων. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η πυρπόληση, κατόπιν εντολής, ολόκληρου του εμπορικού κέντρου. Η πυρπόληση έγινε επί τοπαρχίας του Αχμέτ-Ρεσήμ Πασά στις 29 Ιουλίου 1869 με σκοπό τη ρυμοτόμηση της περιοχής. Από το εγχείρημα αυτό εξαιρέθηκε το τζαμί, για τη διάσωση του οποίου απασχολήθηκε ικανός

⁸ Αποσπάσματα από το Κοράνι

αριθμός στρατιωτών. Η πυκνή κατοίκηση εξακολούθησε να αποτελεί το χαρακτηριστικό της περιοχής μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το Μπαϊρακλί κατεδαφίστηκε το 1931. Η υπέρθυρη ημικυκλική επιγραφή που βρισκόταν στο εσωτερικό του τζαμιού γραμμένη στα εβραϊκά φυλάσσεται σήμερα στο Δημοτικό Μουσείο.

Σύμφωνα με αυτή, το τζαμί καταστράφηκε από πυρκαγιά και ανοικοδομήθηκε χρησιμοποιώντας ξύλο του δένδρου ουτ (δένδρο της Αραβίας του οποίου το ξύλο είναι ευώδες και πολύτιμο) για τους στύλους. Το τμήμα από την πόρτα μέχρι τον άμβωνα κατασκευάστηκε εκ νέου, ενώ τα στηρίγματα ήταν λίθινα.

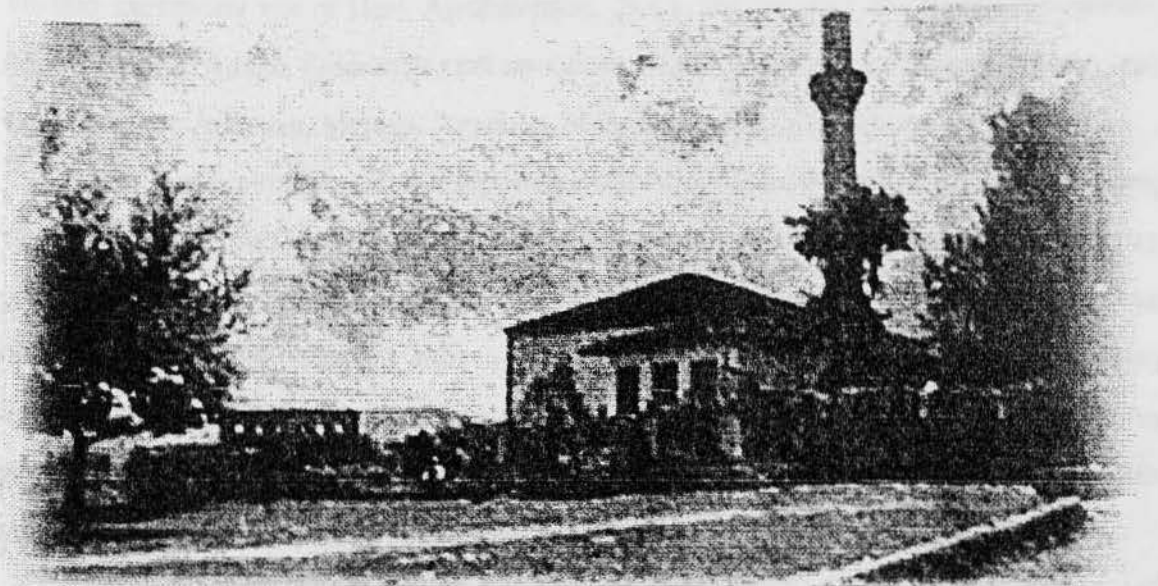
Στην περιγραφή του τεμένους, ο Γ. Σμύρης αναφέρει ότι το τζαμί ήταν θεμελιωμένο σε φυσικό έζαρμα. Οι ψηλοί αναλημματικοί τοίχοι (υποστηρίγματα) έδιναν στο οικοδόμημα καστρόμορφη εικόνα. Το Μπαϊρακλί αποτελούνταν από μια ορθογώνια, σχεδόν τετράγωνη αίθουσα, στη νότια πλευρά της οποίας υπήρχε μεγάλος σκεπασμένος χώρος. Οι διαστάσεις της αίθουσας προσευχής, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για θολοσκέπαστη κατασκευή κατά τα πρότυπα των υπόλοιπων τζαμιών. Ο μιναρές εξείχε του όγκου της αίθουσας προσευχής στη νότια πλευρά και ο καλυμμένος χώρος της δυτικής πλευράς διαμορφωνόταν με εσωτερικές πεσσοστοιχίες.

Τα εισοδήματα που συντηρούσαν το τζαμί ήταν :

1. Τα ιχθυοτροφεία που βρισκόταν στη διώρυγα μεταξύ της λίμνης Παμβώτιδας και του έλους Λαψίστας άνηκαν στο τζαμί. Ήταν αφιέρωμα του Ζουλφικάρ Αγά, βαλή των Ιωαννίνων (1590-1600) ο οποίος είχε αναγνωρισθεί από τους μουσουλμάνους της πόλης ως Εβλιά. Δίπλα στο τζαμί υπήρχε και ο τάφος του.
2. Το εδαφονόμιο (ετήσιο ενοίκιο) που πλήρωναν τα σπίτια της συνοικίας "Βακούφι", επειδή ήταν χτισμένα σε έδαφος που ήταν αφιέρωμα στο τζαμί αυτό. Πρόκειται για εβραϊκή συνοικία που ιδρύθηκε μετά την πυρκαγιά του 1869.
3. Τα εισοδήματα του πανδοχείου Καραβάν Σεράι, το οποίο καταστράφηκε κατά την πολιορκία του Αλή Πασά από το σουλτάνο.

Το Μπαϊρακλί τζαμί περιήλθε στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος μετά την ανταλλαγή πληθυσμών το 1924, από την οποία και εκποιήθηκε.

5.6. Τζαμί Ναμαζγκιάχ ή Ναμάς Γκιάχ ή Ναματζιάχ ή (Α)Ναματζιάη ή Μουσταφά Εφέντη

Το Ναμάζ Γκιάχ με τον κολοβό πλέον μιναρέ του (Δελτίο Ηπ. Ετ. τ.136/1988)

Ναμάζ Γκιάχ - Άποψη της κεντρικής πλατείας της πόλης μπροστά από το ξενοδοχείο "Αβέρωφ". Στο βάθος ο μιναρές του Ν. Γκ. τζαμιού (Δελτίο Ηπ. Ετ. τ.136/1998)

Ναμάζ Γκιάχ - Δεξιά στο βάθος με το μιναρέ του. Στην πρώτη του θέση το ρολόι της Κεντρ Πλατείας. Ο σηματοστολισμός και η τελετή για την επέτειο ανάρρησης στο θρόνο του Σουλτάνου Αβδούλ Χαν Β' στις 19-8-1906 (Κων. Φωτόπουλος, Τα Γιάννινα. Αθήνα 1986)

Η ονομασία του τζαμιού προέρχεται από τις τούρκικες λέξεις "ναμάζ" που σημαίνει "προσευχή" και "γκιαχ" που σημαίνει "τόπος". Ναμαζγκιάχ ονόμαζαν οι μουσουλμάνοι τον τόπο στον οποίο συγκεντρώνονταν για την τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων τους. Οι ονομασίες "Ναματζιάχ" και "(Α)Ναματζιάη" ή "Ναματζάχι" προέρχονται από παραφθορά της βασικής ονομασίας. "Ναματζιάχ" επίσης ονομάστηκε και η συνοικία λόγω του τεμένους της.

Όπως αναφέρει ο Ιωαν. Λαμπρίδης, το τέμενος οικοδομήθηκε στην άκρη της πόλης, στη θέση που βρισκόταν η εκκλησία και το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής. Το ίδιο πιστεύουν και οι Παν. Αραβαντινός, Λέαν. Βρανούσης και ο Πρωτοσύγκελος Αθηναγόρας. Σήμερα βρίσκεται εκεί το κτίριο της Νομαρχίας όπου περιβάλλεται από τους δρόμους Αβέρωφ, Μιχαήλ Αγγέλου, Μελανίδα και Πυρσινέλλα.

Όσον αφορά τη χρονολογία ίδρυσης αλλά και τον ιδρυτή του τζαμιού, οι απόψεις των μελετητών ποικίλουν. Ο Δημ. Σαλαμάγκας πιστεύει πως οι Τούρκοι κατέλαβαν το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής το 1480 και το τζαμί ανεγέρθηκε λίγα χρόνια αργότερα, το 1484. Θεωρεί πως το συγκεκριμένο τζαμί είναι τρίτο από άποψη αρχαιότητας μετά το Μπαϊρακλί κι εκείνο της Καλούτσιας. Την ίδια άποψη για τη χρονολογία ίδρυσης του τζαμιού συμερίζεται και ο Παν. Αραβαντινός αλλά πιστεύει πως σε σειρά αρχαιότητας έρχεται τρίτο μετά το Φετιγιέ και το Μπαϊρακλί.

Ο Ιωαν. Λαμπρίδης αναφέρει ότι το τζαμί Ναμαζγκιάχ ιδρύθηκε πριν από το 16^ο αι. ως μετζίτ, προικοδοτήθηκε το 1613 και μετατράπηκε το 1617 σε τζαμί με δαπάνες του Μουσταφά Εφένδη Ντεφτεντάρ από την Κωνσταντινούπολη.

Λόγω της επιγραφής που υπήρχε στο υπέρθυρο του τζαμιού, ο Χρ. Σούλης, θεωρεί πως αυτό ιδρύθηκε το 1773 από τον Ντεφτεντάρ Μουσταφά (συνονόματο με εκείνο που αναφέρει ο Ιωαν. Λαμπρίδης) διαφωνώντας με τον Κων. Κουλίδα που αναφέρεται στο έτος 1764.

Ο Λέαν. Βρανούσης επηρεάστηκε από τη δημοσίευση του πρωτοσύγκελου Αθηναγόρα, ο οποίος υποστηρίζει πως το τζαμί κατασκευάστηκε το 1584. Οι Παν. Αραβαντινός και Δημ. Σαλαμάγκας πιστεύουν πως λόγω των φθορών που είχε υποστεί η ενθύμηση στο εκκλησιαστικό βιβλίο, έγινε λάθος στην ανάγνωση της χρονολογίας και υποστηρίζουν το έτος 1484 ως εκείνο της ίδρυσής του.

Για τον Ιωαν. Λαμπρίδη και τον Δημ. Σαλαμάγκα, το τζαμί Ναμαζγκιάχ ιδρύθηκε αρχικά ως μετζίτ και από τις προσόδους του, διατηρούνταν το Φετιγιέ τζαμί. Αντίθετα, ο Βασ. Πυρσινέλλας, υποστηρίζει πως εκείνος που ίδρυσε το Φετιγιέ, το προικοδότησε πλουσιοπάροχα, αναιρώντας τις απόψεις των προηγούμενων. Έτσι, είχε μεγάλα έσοδα που ανερχόταν ετησίως στο ποσό των 24000 γροσίων δηλαδή περίπου 240 χρυσές λίρες Τουρκίας. Ως ιδιοκτησίες του τεμένους, καταγράφονται επίσης τρία σπίτια και ένα αστικό οικόπεδο.

Η τοποθεσία που βρισκόταν το τζαμί είχε συνολική έκταση 15 στρεμμάτων, περιείχε μεντρεσέ και νεκροταφείο, ενώ ήταν χτισμένο σε περίοπτη θέση υψομέτρου μεγαλύτερου των 500m. Εκεί πρέπει να βρισκόταν η άκρη της πόλης λόγω του

υδραγωγείου που ήταν εγκατεστημένο. Όπως αναφέρει ο Μιχ. Κοκολάκης, στην αριστερή του πλευρά ήταν ένας χώρος προσευχής που είχε 45 κυπαρίσσια κι εκεί γινόταν η σύναξη των σοφών της περιοχής.

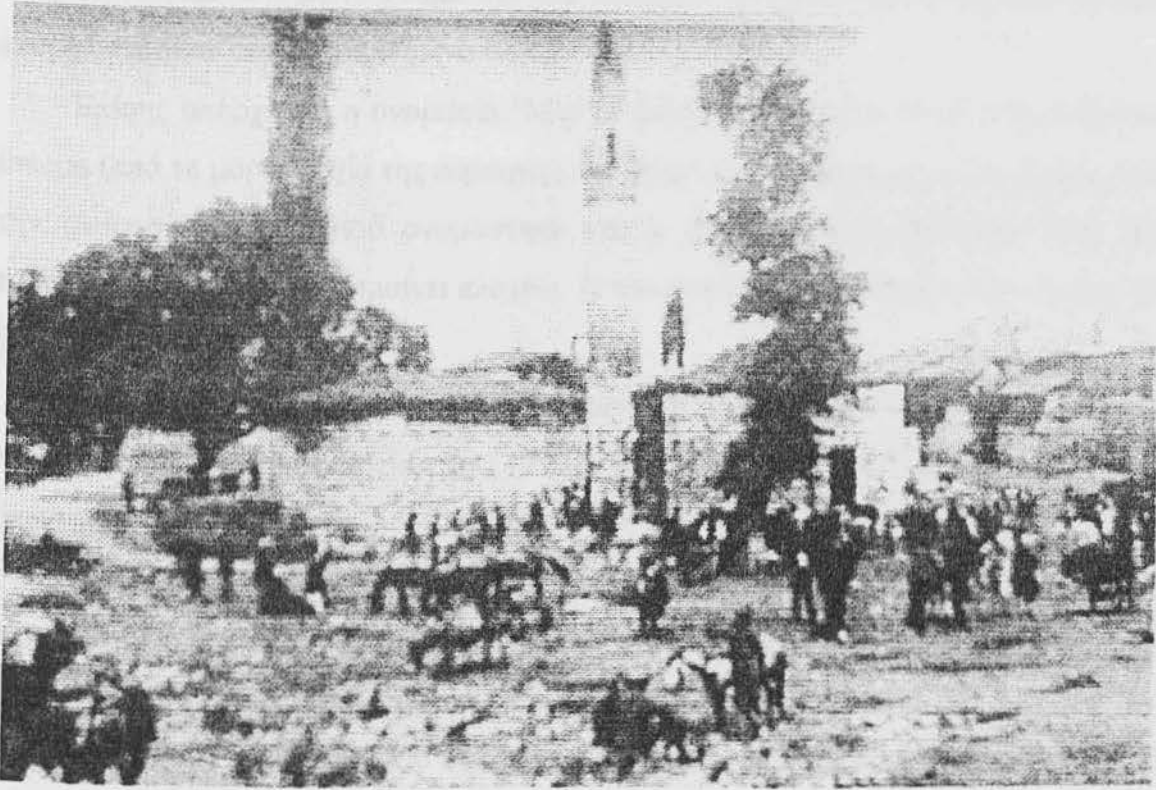
Στην ύστερη περίοδό του, όπως αναφέρει ο Γ. Σμύρης, αποτελούνταν από μια τετράγωνη θολοσκέπαστη αίθουσα προσευχής με προστώο στη δυτική πλευρά διαστάσεων 5m x 15m. Οι διαστάσεις μαρτυρούν πως για να στηριχθεί η στέγη και να μείνει ελεύθερος ο εσωτερικός χώρος, έπρεπε να χρησιμοποιηθούν τέσσερις εσωτερικές κολόνες. Όπως αναφέρει και ο Ιωαν. Λαμπρίδης το Ναμαζγκιάχ αποτελούνταν από τέσσερις μονόλιθους λευκοπράσινους κίονες ύψους δύο μέτρων και τέχνης βυζαντινής παρηκμακίας. Οι τρεις κίονες ήταν κυλινδρικοί, ενώ ο τέταρτος τετραγωνικός έχοντας όμως τις γωνίες του κυκλωτερείς. Πιθανών αυτό να δείχνει ότι ήταν κίονες προϋπάρχοντος ναού.

Στο προαύλιο του τζαμιού πραγματοποιήθηκε η δοξολογία της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων στις 22 Φεβρουαρίου 1913 από το μουφτή⁹ Φουάτ. Εκεί παραβρέθηκαν οι επιτελείς στρατηγοί Δαγκλής και Σούτσος αλλά και ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου Γεώργιος Ζωγράφος.

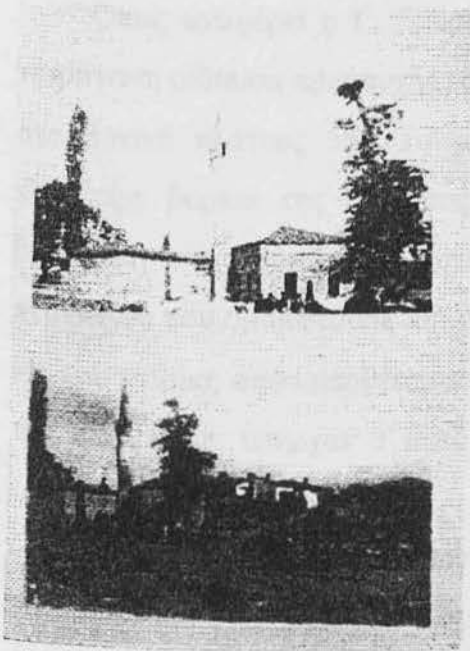
Το τζαμί Ναμαζγκιάχ όπως μας πληροφορεί ο Λέαν. Βρανούσης, κατεδαφίστηκε το 1930 ενώ στη θέση του, σήμερα βρίσκεται το κτίριο της Νομαρχίας.

⁹ Μουσουλμάνος θεολόγος, ερμηνευτής του μουσουλμανικού θρησκευτικού δικαίου, κυρίως στις διαπροσωπικές σχέσεις και στις διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων.

5.7. Τζαμί Εμιρλέρ ή Εμίρ ή Μιρ το Σιάδ

"Το αλογοπάζαρο στα Γιάννινα". Έλλη Παπαδημητρίου. Παλιές Φωτογραφίες (1928-1931) μεσοπολεμικά. ("Επτά ημέρες". Ενθετο εφημ. "Καθημερινή" 2-9-2001)

Γενική άποψη περιοχής τζαμιού Εμιρλέρ από το φωτ. αρχείο του Δημ. Σαλαμάγκα

Η ονομασία Εμιρλέρ προήλθε από την περσική λέξη "Emir" που σημαίνει "πρίγκιπας" με την κατάληξη -ler (-ες, οι), δηλαδή "οι πρίγκιπες, των πριγκίπων". Ο Βασ. Πυρσινέλλας βασιζόμενος σε τούρκικες παραδόσεις, αναφέρει για την ονομασία του τζαμιού τα εξής : Μετά τον πρώτο αιώνα της τούρκικης εγκατάστασης στα Ιωάννινα (1430-1530), ήρθαν στην πόλη άποικοι από την Αραβία, καταγόμενοι από την οικογένεια του προφήτη Μωάμεθ (γι αυτό ονομαζόταν "εμιρλέρ"). Αυτοί εγκαταστάθηκαν στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται η πλατεία Πάργης και ανέγειραν το τζαμί που βρισκόταν εκεί, το οποίο έφερε το όνομά τους. "Εμίρης" όμως στα τούρκικα σημαίνει και άρχων,

αρχηγός, ηγεμόνας και διοικητής, διορισμένος από το Σουλτάνο. Επομένως το τζαμί δεν αποκλείεται να πήρε το όνομά του από τοπάρχες Οθωμανούς που εγκαταστάθηκαν εκεί ή θάφτηκαν στον παρακείμενο τάφο.

Επίσης υπήρχε και η ονομασία "Μιρ το Σιάδ" από τη λέξη "σιάδ" που σημαίνει ίσιωμα (από τη μορφολογία της περιοχής) και "Μιρ" (παραφθορά της λέξης Εμίρ). Από την ονομασία του τζαμιού ονομάστηκε και η συνοικία "Εμίρ-Μεϊντάν" από την τούρκικη "meydan" που σημαίνει πλατεία. Η συνοικία δηλαδή ονομάστηκε "η πλατεία του Εμίρη" (ή του πρίγκιπα).

Το τζαμί, όπως αναφέρει ο Δημ. Σαλαμάγκας, ανεγέρθηκε το 16^ο αι., ενώ κατά τον Γ. Σμύρη ιδρύθηκε στα τέλη του 17^{ου} αι. ή στις αρχές του 18^{ου} (από τους εμίρηδες όπως προαναφέρθηκε).

Όσον αφορά την τελειωτική καταστροφή του τζαμιού, υποστηρίζεται ότι το 1959 υπήρχαν μόνο τα ερείπιά του. Βασιζόμενοι σε μια επιγραφή που βρέθηκε στο χώρο του τζαμιού, ο Χρ. Σούλης και αργότερα ο Κων. Φωτόπουλος αναφέρουν ότι το τζαμί ξαναχτίστηκε το 1788 από τον Ομέρ Μπέη, μετά από πιθανή καταστροφή του. Η γνώμη που επικρατεί είναι ότι η επιγραφή αυτή αναφέρεται στο τζαμί Ομέρ Μπέη παρά το ότι βρέθηκε στα ερείπια του Εμιρλέρ.

Όπως αναφέρει ο Γ. Σμύρης για το τζαμί, αυτό αποτελούνταν από τη συνήθη τετράγωνη αίθουσα προσευχής εξωτερικών διαστάσεων 8m x 8m και κλειστό προστώο στα δυτικά πλάτους 5m. Τα μήκος του προστώου δεν ξεπερνούσε τα 15m και προεξείχε βόρεια της αίθουσας, όπως και στο Τσιεκούρ τζαμί. Ο μιναρές του βρισκόταν στη νοτιοδυτική γωνία με ύψος περίπου 20,2m. Επίσης εσωτερικά του περιβόλου που οριοθετούσε και το νεκροταφείο, ανιχνεύτηκε στα δυτικά ένα επίμηκες ισόγειο κτίσμα, όπου υποθέεται ότι στεγαζόταν το σχολείο του τζαμιού. Σύμφωνα με τον Χρ. Σούλη, υπήρχαν σ' αυτό αξιόλογα μνημεία που ονομάζονταν "Μνημεία των Πριγκίπων".

Σύμφωνα με το φορολογικό σύστημα που επικρατούσε στην οθωμανική αυτοκρατορία, το Εμιρλέρ τζαμί υπαγόταν στην κατηγορία "μαζπούτα", δηλαδή εξαρτιόταν απευθείας από το ταμείο βακουφιών. Το δικαίωμα εφόρου ασκούσε το Υπουργείο με τους τοπικούς εκπροσώπους του και περιουσία του τζαμιού αποτελούσε ο χώρος γύρω από αυτό μαζί με δύο επιπλέον καταστήματα. Το 1912 το ετήσιο εισόδημά του ανερχόταν σε 2940 γρόσια δηλαδή περίπου 27 χρυσές λίρες Τουρκίας.

Το Εμιρλέρ τζαμί περιήλθε στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας, ως ανταλλάξιμη περιουσία, από την οποία περιήλθε σε ιδιώτες.

5.8. Τζαμί Σιεμ-Σιε-Ντιν ή Σιεμς-ε-Ντιν ή Σεμς-ε-Ντιν ή Σιαμσιατμιάς ή Σιρή ή Σιερή ή Σερή

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμάγκα

Η ονομασία Σιεμ-Σιε-Ντιν σημαίνει "Ήλιος της πίστης". Στην υπέρθυρη επιγραφή της κύριας εισόδου αναγράφεται ως "Τέμενος Κλητς". Ο Κων. Φωτόπουλος όμως αναφέρει ότι ονομαζόταν και Σιερή, από τον Εβλιά Σιερή Εφέντη.

Το τζαμί Σιεμ-Σιε-Ντιν όπως πληροφορούμαστε από τα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985), βρισκόταν πάνω στο δρόμο προς Ηγουμενίτσα και περιβαλλόταν από τις σημερινούς οδούς Χριστοβασίλη, Γερακάρη και Σακελλαρίου.

Όσον αφορά τη χρονολογία ίδρυσής του, ο Παν. Αραβαντινός

αναφέρει ότι ιδρύθηκε το 1819. Κατά τον Ιωαν. Λαμπρίδη χτίστηκε το 1559 από ψημένους λίθους και πλίνθους και δε διασώζεται τίποτα από το αρχικό κτίριο. Αργότερα διαπιστώθηκε ότι αν και ο Ιωαν. Λαμπρίδης είχε διαβάσει την επιγραφή που βρέθηκε στο τζαμί, αναφέρει λανθασμένη τη χρονολογία ίδρυσής του. Ο Χρ. Σούλης εκτιμά ότι ήταν το αρχαιότερο τζαμί στα Ιωάννινα, ενώ οι Δημ. Σαλαμάγκας, Κων. Φωτόπουλος και Ιωάν. Κουρμαντζής υποστηρίζουν ότι ο χρόνος ίδρυσής του είναι το 1547 γιατί η συγκεκριμένη ημερομηνία διαβάστηκε στην επιγραφή που υπήρχε στην είσοδο του τεμένους μαζί με τον ιδρυτή του Αλή Γιουσούφ (ή κατά τον Ιωαν. Λαμπρίδη "Ισούφ Κιλίτζ"). Ο Χρ. Σούλης δέχεται ως ιδρυτή του τζαμιού τον Ασλάν Πάσά Α', ο οποίος κατά παράδοση ήταν Χριστιανός από το Μονοδένδρι του Ζαγορίου και εξισλαμίστηκε το 1550.

Ο περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή αναφέρει για το συγκεκριμένο τζαμί ότι ήταν ένα καταστόλιστο τέμενος στο μαχαλά Σεμσεντίν που είχε χτιστεί με πόρους νόμιμους και

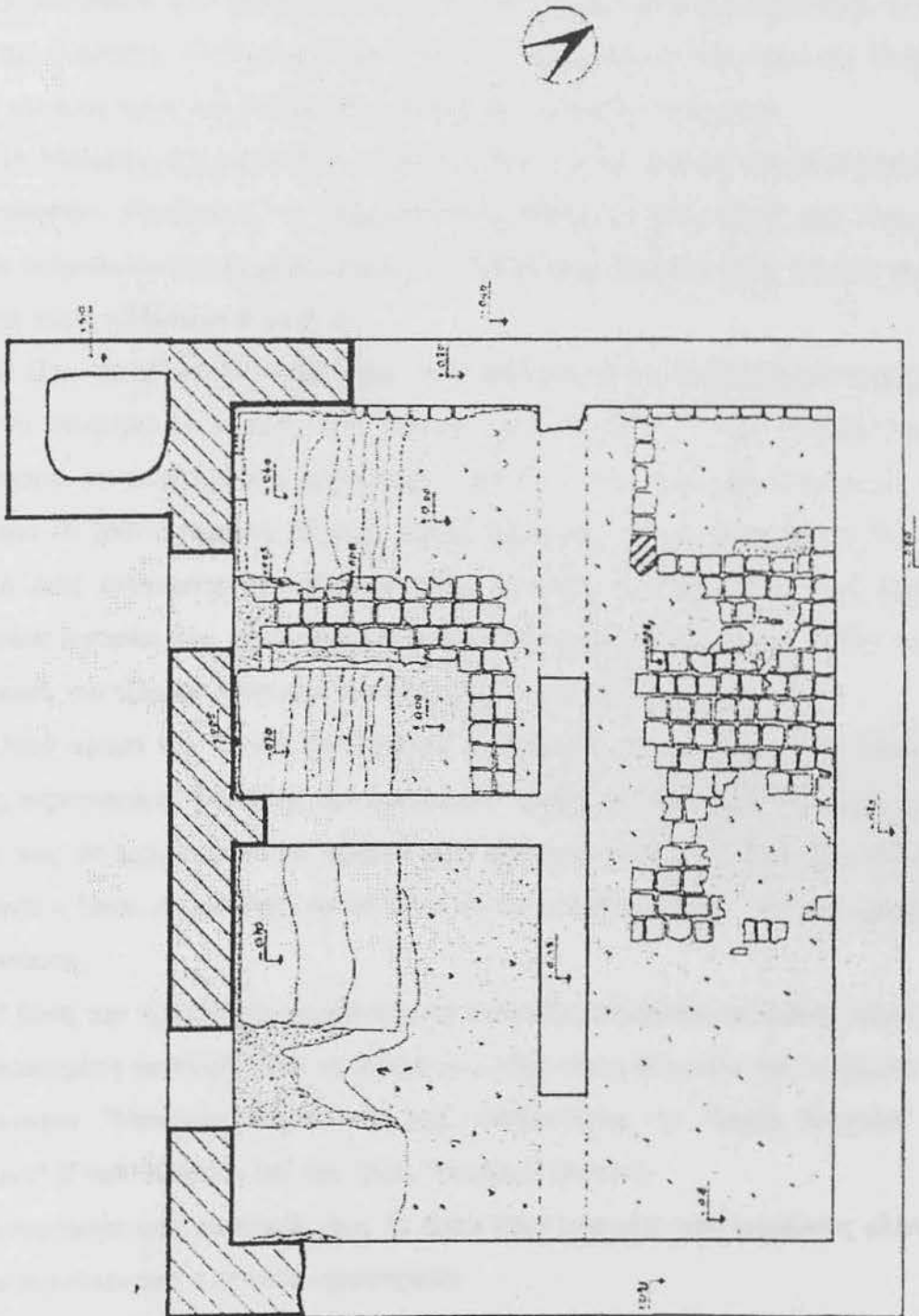
ενέπνεε αληθινή ευλάβεια. Στα αριστερά του κτίσματος του τζαμιού βρισκόταν θαμμένος, μέσα σε αψιδωτή κατασκευή, ο μεγάλος ευεργέτης του Ελιάς Εφέντης.

Ο Χρ. Σούλης μας πληροφορεί ότι το συγκεκριμένο τζαμί κατά την ανταλλαγή πληθυσμών, περιήλθε στην ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας και στη συνέχεια εκποιήθηκε σε ιδιώτες. Μάλιστα ο Κων. Φωτόπουλος αναφέρει ότι το κτίριο διατηρούνταν ως κατοικία μαζί με τη βάση του μιναρέ του και στο σεισμό του 1966 αποδείχτηκε στερεότατο αφού πέσανε ορισμένα κονιάματά του.

Ο Γ. Σμύρης υποστηρίζει ότι μέχρι το 1996 σωζόταν κάποιο στοιχείο του τζαμιού: ένα λιθόκτιστο ορθογώνιο διαστάσεων 2m x 2m και ύψους 5.1m που προεξείχε στη νότια όψη μιας ιδιωτικής κατοικίας επί της σημερινής οδού Χρηστοβασίλη. Μετά την κατεδάφιση του κτίσματος το 1996, διενεργήθηκαν από την 8^η Εφορεία Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, σύντομη ανασκαφική έρευνα, η οποία κάτω από τα θεμέλια της οικίας αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα της κάτοψης ενός άλλου κτιρίου, σε επαφή με το ορθογώνιο. Στο κτίριο σωζόταν αποσπασματικά δάπεδο από πλίνθινες πλάκες διαστάσεων 30cm x 30 cm τοποθετημένες επάνω σε ισχυρό κοκκινωπό υπόστρωμα. Αν και το κτίσμα είχε υποστεί πολλαπλές επεμβάσεις, τα στοιχεία αυτά αποδίδονται στην τελευταία κατασκευαστική φάση του τεμένους. Το Σιεμ-Σιε-Ντιν περιβαλλόταν από νεκροταφείο και διατηρούσε και μεντρεσέ. Μεγάλος αριθμός επιτύμβιων στηλών περισυλλέχτηκε και καταγράφηκε από τον περιβάλλοντα χώρο του.

Η ανασκαφή αποκάλυψε τη θεμελίωση μιας ορθογωνικής αίθουσας εσωτερικών διαστάσεων 6.85m x 9.20m, που άνηκε στην ίδια κατασκευαστική φάση με το προεξέχον ορθογώνιο της νότιας πλευράς. Παρά τις εκτεταμένες μεταγενέστερες επεμβάσεις στο εσωτερικό της αίθουσας, το πλινθόκτιστο δάπεδο σωζόταν ενιαίο, αποκαλύπτοντας την τέλεια προσαρμογή του στον εσωτερικό χώρο. Η θεμελίωση δεν ξεπερνούσε το 1m και ήταν κατασκευασμένη από ισχυρή λιθοδομή με άφθονο κοκκινωπό ασβεστοκονίαμα. Οι όψεις του μικρού ορθογωνίου αποτελούνταν από ορθογωνισμένους μεγάλους λίθους και πλίνθινα συμπαγή στοιχεία, τοποθετημένα αραιά, κάθετα στους αρμούς των λίθων. Επρόκειτο δηλαδή για τέμενος με επιμήκη ορθογώνια αίθουσα προσευχής και το μιναρέ του στη συνηθισμένη στα τεμένη των Ιωαννίνων νοτιοδυτική γωνία. Οι διαστάσεις της αίθουσας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στην ύστερη μορφή του, το τέμενος είχε ξύλινη στέγη αποτελώντας έτσι το πιο πρώιμο μέχρι σήμερα δείγμα του συγκεκριμένου τύπου στην πόλη. Το προστώο, λόγω των μεγάλων διαστάσεων, κάλυπτε ολόκληρη τη δυτική πλευρά και μεγάλο τμήμα της

βόρειας. Από περιγραφές των αρχών του 20^{ου} αι. αναφέρεται ότι το τέμενος Σιέμ-Σιέ-Ντιν αποτελούνταν από το χώρο προσευχής και δύο δωμάτια επιπλέον εμβαδού 251m².

Σιέμ-Σιέ-Ντιν τζαμί. Κάτοψη. Το διαγραμμισμένο τμήμα αφορά την αρχική φάση του τζαμιού. (πηγή : Γ. Σμύρης, "Ηπειρωτικά Χρονικά")

5.9. Τζαμί Λιάμ ή Μπαχράμ Πασά

Όπως πιστεύουν οι περισσότεροι, η ονομασία "Λιάμ" προήλθε από παραφθορά της λέξης Ισλάμ, που λόγω της τοπικής διαλέκτου έγινε Ισλιάμ για να καταλήξει τελικά σε Λιάμ. Ο Ιωαν. Λαμπρίδης υποστηρίζει ότι κάποιος με το όνομα Ισλιάμ ήταν ο ιδρυτής του μετζίτ, που προϋπήρχε και από το όνομά του με παραφθορά πήρε το τζαμί αυτή την ονομασία. Το συγκεκριμένο μετζίτ, μετατράπηκε σε τζαμί από τον Μπαχράμ Πασά και προς τιμήν του επικράτησε η δεύτερη ονομασία του τζαμιού.

Το Μπαχράμ τζαμί χτίστηκε κοντά στο ναό του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου (που καταστράφηκε σύμφωνα με την παράδοση της πόλης το 1430-1431), στο άλσος του άλλοτε τούρκικου νεκροταφείου, πάνω στο δρόμο προς Ηγουμενίτσα. Σήμερα τη θέση του έχει πάρει η Πλατεία Ζαλόγγου.

Ο Παν. Αραβαντινός κατατάσσει το τζαμί τέταρτο σε σειρά αρχαιότητας, χωρίς όμως να αναφέρει το ακριβές έτος ίδρυσής του. Αντίθετα ο Ιωαν. Λαμπρίδης μας πληροφορεί ότι το μετζίτ που προϋπήρχε χτίστηκε το 1559 και μετατράπηκε σε τζαμί μετά από 70 χρόνια περίπου. Ο Δημ. Σαλαμάγκας και ο Κων. Φωτόπουλος θεωρούν πως το έτος ανέγερσης του τζαμιού είναι το 1550. Στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας του 1985 αναγράφεται το έτος ίδρυσης του μετζίτ το 1559 ενώ η κατασκευή του τζαμιού έγινε από τον Μπαχράμ Πασά το 1617.

Όσον αφορά τον ιδρυτή του τζαμιού, επικρατεί η άποψη πως ήταν ο Μπαχράμ Πασάς, στρατιωτικός διοικητής των Ιωαννίνων. Ο Βασ. Πυρσινέλλας διαφωνεί με την άποψη πως το μετζίτ χτίστηκε αρχικά από κάποιον Ισλιάμ ("Ισλάμ Μετζίτ" όπως σημειώνει ο Ιωαν. Λαμπρίδης) για το λόγο ότι αυτός ήταν ιμάμης¹⁰ που το υπηρέτησε με αφοσίωση.

Η θέση του τζαμιού σηματοδότησε τη μετέπειτα ανάπτυξη της πόλης, γύρω από τη συγκεκριμένη συνοικία. Από το όνομά του, πήρε και η συνοικία την ονομασία της, που λεγόταν "Μπαχράμ Πασά" και είχε υποσυνοικίες το "Σαράι Μαχαλά" τον "Πλάτανο" (Γυαλί Καφενέ) και τον "Άγιο Νικόλαο" (αγορά).

Αναφέρεται από μαρτυρίες πως το τζαμί ήταν χτισμένο από ψημένους πλίνθους και πλαισιωνόταν από ευρύτατο νεκροταφείο.

Στο Μπαχράμ τζαμί λειτουργούσε και Οθωμανικό Δημοτικό Σχολείο για τα παιδιά των Οθωμανών της περιοχής. Αυτό αναφέρεται στην αλληλογραφία των Ζωσιμάδων που δημοσίευσε ο Φιλ. Σαγκούνης.

¹⁰ Μουσουλμάνος θρησκευτικός λειτουργός που καλεί τους πιστούς σε προσευχή από το μιναρέ

Ο Βασ. Πυρσινέλλας σε μια σύντομη περιγραφή του τζαμιού υποστηρίζει ότι το Λιάμ ή Μπαχράμ τζαμί ήταν ένα κακοχτισμένο τετράγωνο δωμάτιο με ξύλινη στέγη και οροφή από κοινές σανίδες με πήχεις στους αρμούς. Ο μιναρές του ήταν κοντός, κατασκευασμένος με τούβλα, σοβατισμένος εξωτερικά και με βαθμίδες από χοντρά ξύλα που φάνηκαν όταν κατεδαφίστηκε. Στο συγκεκριμένο τζαμί δεν βρέθηκε επιγραφή.

Το Μπαχράμ τζαμί κατεδαφίστηκε γύρω στο 1930 και μετά την εκποίηση του οικοδομήθηκε το κέντρο διασκέδασης "Άλσος" στο οποίο σήμερα στεγάζεται Κρατικός Παιδικός Σταθμός

Ο Γ. Σμύρης αναφέρει πως το τέμενος αποτελούνταν από μια θολοσκέπαστη αίθουσα προσευχής με προστώο στα δυτικά. Ο μιναρές εξείχε σχεδόν ολόκληρος στη νότια πλευρά του.

Το τζαμί μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του περιήλθε στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας μετά την ανταλλαγή πληθυσμών το 1924 και στη συνέχεια εκποιήθηκε σε ιδιώτες.

5.10. Τζαμί Ντεντέ Ουρούτζ ή Ντεντερούτσι ή Δεδέ Ρουτζ

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμιάγκα

Ο Παν. Αραβαντινός μεταφέρει το όνομα του τζαμιού Ντιντέ Ουρούτζ ως Ντεντερούτσι, όπως δηλαδή προσφερόταν στην καθομιλουμένη γιαννιώτικη διάλεκτο και το μεταφράζει ως "ο νηστευτής". Στην τούρκικη όμως γλώσσα το όνομα αυτό σημαίνει "ο σεβάσμιος" ή "ο δερβίσης Ουρούτζ" (ντεντέ : ιερωμένος). Με το όνομα αυτό, Πασάς υπήρξε ο Ουρούτζ Αγάς, γιος του Μπαχράμ Πασά, ο οποίος κατά τον Ιωαν. Λαμπρίδη ηγεμόνευσε από το 1647 έως το 1670. Ο Ιωαν. Κουρμαντζής μεταφράζει την ονομασία Ντιντέ Ουρούτζ ως "οφθαλμός της νηστείας". Όπως είναι προφανές το πρόβλημα της ονομασίας θα λυθεί μόνο με τη σωστή προφορά του ονόματος.

Το συγκεκριμένο τζαμί βρισκόταν κοντά στα Σαρέικα, πλησίον του Αρχιμανδρείου σε μια μικρή πλατεία με ένα πλάτανο στη μέση και μια βρύση παλαιού τύπου. Σ' αυτή την πλατεία καταλήγουν οι δρόμοι Δοσιθέου Φιλίτου, Μελετίου Γεωγράφου, Σαμουήλ και Δεσποτάτου Ηπείρου.

Κατά τον Γ. Σμύρη, πρωταρχικό ρόλο στην επιλογή της θέσης του τεμένους συντέλεσε το γεγονός της ύπαρξης οδικής αρτηρίας αρχικά και αστικού δρόμου

αργότερα, που διατρέχει ολόκληρο το νότιο τμήμα της πόλης από δυτικά προς τα ανατολικά. Υποστηρίζει ακόμα πως η σημερινή οδός Μιχαήλ Αγγέλου με τις ανατολικές και τις δυτικές προεκτάσεις της, μέχρι πρόσφατα λειτουργούσε ως περιφερειακή οδός για όποιον ήθελε να αποφύγει το κέντρο της πόλης.

Όπως αναφέρει ο Δημ. Σαλαμάγκας, η ίδρυση του τζαμιού έγινε περίπου το 1560, ενώ κατά τον Ιωαν. Κουρμαντζή στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας του 1985 θεωρείται πολύ πιθανών η ίδρυσή του να έγινε μέσα στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αι. υπό την εποπτεία του ομώνυμου Πασά Ουρούτζ Αγά.

Στην περιγραφή του για το τζαμί, ο Γ. Σμύρης αναφέρει ότι η κυρίως αίθουσα είχε τη συνήθη ορθογωνική μορφή με εξωτερικές διαστάσεις 10m x 10m περίπου και επίμηκες προστώο πλάτους 4m στα δυτικά. Το ύψος του μιναρέ υπολογίστηκε περίπου στα 21.5m. Επίσης μέρος της περιφράξης του τεμένους αποτελούσε η γνωστή βρύση της συνοικίας και ο μεγάλος πλάτανος που διατηρείται ως σήμερα.

5.11. Τζαμί Μεχμέτ Αγά ή Λελυπαρά ή Κατσή

Η ονομασία Λελυπαρά ανήκει σε εξισλαμισθείσα οικογένεια και ο Μεχμέτ ή Μωχαμέτ Αγάς που ίδρυσε το τζαμί, ήταν γιος του Σκενδέρ (Αλέξανδρου) Λελυπαρά. Επομένως το τζαμί φέρει το όνομα του ιδρυτή του.

Το τζαμί βρισκόταν κοντά στο Διοικητήριο, στη θέση των Δημοτικών Λουτρών απέναντι από το Στρατοδικείο, δίπλα στο πρώην Πρακτορείο Ιωαννίνων, εκεί όπου σήμερα βρίσκεται το Κτίριο της Δ.Ε.Υ.Α.Ι.

Κατά τον Δημ. Σαλαμάγκα, το τζαμί Μεχμέτ Αγά ιδρύθηκε μετά το 1618, ενώ Στα Πρακτικά Διεθνούς Ιστορίας (1985) αναφέρεται ότι χτίστηκε μεταξύ 1650 και 1700.

Δίπλα από το τζαμί υπήρχε νεκροταφείο και κοντά του ο Τζαλαλή Πασάς είχε ιδρύσει πτωχοτροφείο και μεντρεσέ όπου έμεναν σπουδαστές της θεολογίας. Τα δύο ιδρύματα που προαναφέρθηκαν είχε οριστεί να συντηρούνται από 150 εργαστήρια της αγοράς. Μετά όμως την πυρπόληση των καταστημάτων, πλήρωναν εδαφονόμιο μόνο όσα διασώθηκαν. Τέλος το τζαμί είχε έσοδα από έναν αλευρόμυλο στο Καλέντζι των Κατσανωχωρίων, που του επέφερε 8.000 γρόσια ετησίως, 10.000 γρόσια από ενοικίαση λιβαδιών στη θέση Σταυράκι της περιφέρειας Ιωαννίνων και 6.000 γρόσια από τα εργαστήρια της αγοράς της πόλης.

Ο Γ. Σμύρης αναφέρει πως ο μεντρεσές του, ήταν ο μεγαλύτερος (από τους μέχρι τότε υπάρχοντες) στην πόλη των Ιωαννίνων. Ήταν ένα επίμηκες διώροφο κτίριο, μήκους 70m και πλάτους 5m. Αποτελούνταν από 11 ισόγεια κελιά και ένα μεγάλο δωμάτιο, ώστε να μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κτίσμα ήταν διαμορφωμένο από την παρατακτική τοποθέτηση ορθογωνίων, διώροφων, θολοσκέπαστων μονάδων, που έφεραν ανά δύο εξωτερική κλίμακα.

5.12. Τζαμί Ζεβαδιέ ή Ζεβαντιέ ή Ζεβαδγιέ ή Σαβαντιέ

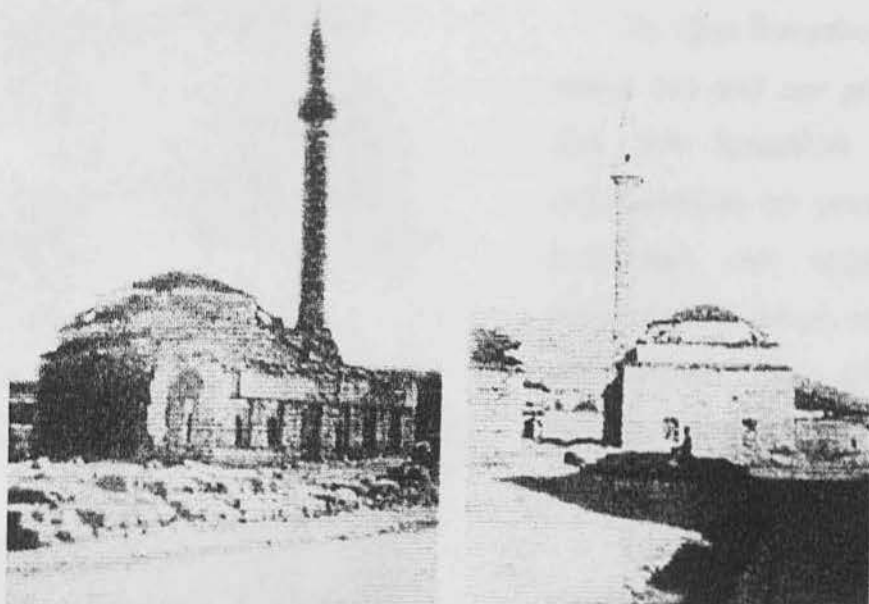
Το όνομα Ζεβαδιέ κατά λέξη σημαίνει "εκ του περισσεύματος", μιας και το συγκεκριμένο τζαμί χρηματοδοτήθηκε κατά την ίδρυσή του και συντηρήθηκε μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. από τα περισσεύματα άλλων τζαμιών (όπως του Μεχμέτ Αγά). Μια άλλη εκδοχή για την ονομασία Ζεβαδιέ δίνεται από τον Γ. Σμύρη : όπως αναφέρει, προέρχεται από την τούρκικη λέξη Zaviye (που σημαίνει "το κελί του ερημίτη"), στοιχείο που επιβεβαιώνει την πιθανή άποψη ότι τα γύρω ανεγερθέντα τεμένη από το συνεκτικό τμήμα της πόλης, αποτελούσαν αρχικά μοναστικά κέντρα. Η ονομασία Σαβαντιέ, προέρχεται πολύ πιθανόν από το όνομα του ναού του Αγ. Σάββα στη θέση του οποίου χτίστηκε μάλλον το τέμενος.

Το τζαμί αυτό βρισκόταν στη σημερινή οδό Κομνηνών και κατά τον Ιωαν. Κουρμαντζή, χτίστηκε κατά τον 18^ο αι. Ο Δημ. Σαλαμάγκας αναφέρει ότι απλώς χτίστηκε μετά το 1618 χωρίς όμως να αναφέρει στοιχεία για τον ιδρυτή του.

Στην περιγραφή του ο Γ. Σμύρης αναφέρει ότι αποτελούνταν από τη συνήθη θολοσκέπαστη αίθουσα, το μιναρέ στα νοτιοδυτικά και κλειστό προστώο πλάτους 4m στη δυτική και βόρεια πλευρά. Ο ακάλυπτος χώρος που το περιέβαλε δεν οριοθετούνταν με συγκεκριμένη περίφραξη, παρά μόνο από διάσπαρτους τάφους μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης.

Ο Χρ. Σούλης αναφέρει ότι το συγκεκριμένο τέμενος περιήλθε στην Εθνική Τράπεζα ως ανταλλάξιμη περιουσία των Τούρκων και στη συνέχεια εκποιήθηκε σε ιδιώτες. Απέναντι από το Ζεβαδιέ τζαμί υπήρχε εκτεταμένο νεκροταφείο, όπου τώρα υπάρχει ο ναός του Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης και το Παλαιό Γηροκομείο που χτίστηκε επί Μητροπολίτου Σπυρίδωνος.

5.13. Τζαμί Ισούφ Αγά

Φωτογραφία του τζαμιού Σαλαμάρου

Το τζαμί Ισούφ Αγά έφερε το όνομα του ιδρυτή του. Βρισκόταν στην ομώνυμη συνοικία που είναι γνωστή και ως Πέρα Λούτσα (στο δρόμο προς τα Ζευγάρια).

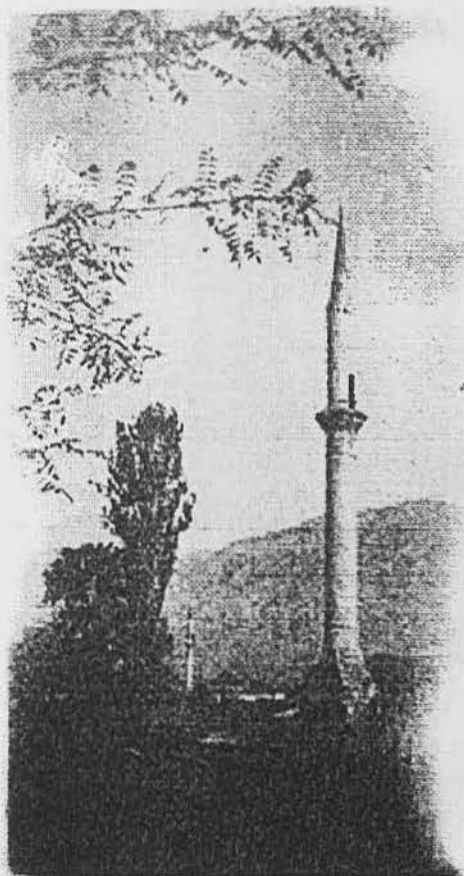
Σήμερα ο χώρος στον οποίο ήταν χτισμένο το τζαμί, περικλείεται από τους δρόμους Ναπ. Ζέρβα, Καποδιστρίου και Ιωαν. Λαμπρίδου.

Η ακριβής χρονολογία ίδρυσης του τζαμιού δεν είναι γνωστή. Μόνο ο Γ. Κουρμαντζής στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985) με θέμα "Ηπειρος, Κοινωνία – Οικονομία 15^{ου}-20^{ου} αιώνας" μας δίνει την πληροφορία ότι χτίστηκε το 18^ο αι., ενώ ο Γ. Σμύρης υποστηρίζει ότι το τζαμί ιδρύθηκε στο τέλος του 16^{ου} ή στις αρχές του 17^{ου} αι.

Η μόνη επιπλέον πληροφορία που υπάρχει σχετικά με το τζαμί, είναι από την περιγραφή του περιηγητή Εβλιά Τσελεμπή που το χαρακτήρισε "θεσπέσιο" και "χαριτόβρυτο".

Το ύψος του μιναρέ, έπειτα από μετρήσεις, έχει υπολογιστεί ότι ήταν περίπου 22,2m.

5.14. Τζαμί Κουμπλού

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλιμάνκε

Το τζαμί Κουμπλού, πήρε το όνομά του από τον χορηγό του, Αλή Αγά Κουμπλού και αυτό επιβεβαιώνεται σε μεταγενέστερη καταγραφή του κτιρίου όπου συναντάται το όνομά του. Επίσης στα δυτικά της πόλης των Ιωαννίνων υπάρχει μικρή συνοικία με το όνομα Κουμπλού.

Το τζαμί Κουμπλού είναι γνωστό και ως "Τζαμί στις Καμάρες". Η περιοχή όπου βρίσκεται ονομάζεται "Καμάρες" από τα υπολείμματα των τοξοστοιχιών κατά τις συνεχείς πυρπολήσεις της πόλης.

Βρισκόταν στην αρχή της οδού Αβέρωφ (τοποθεσία "Καμάρες") βορειοδυτικά των στρατώνων. Σήμερα τη θέση του έχει πάρει το Τοσίτσειο Μέγαρο.

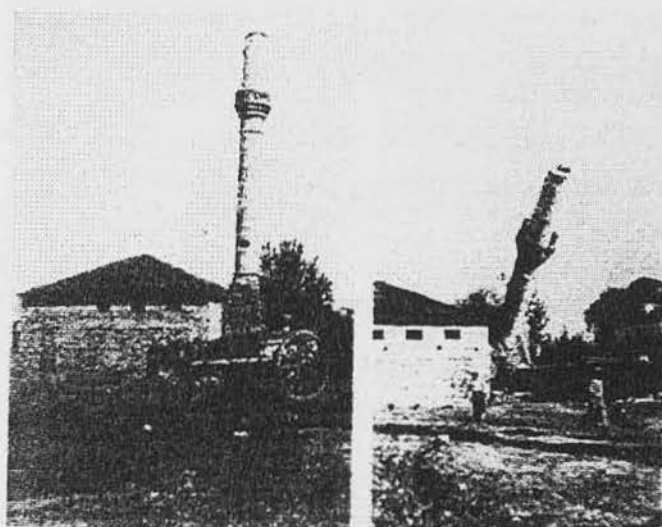
Θεωρείται πως το τζαμί Κουμπλού, είναι ένα από τα νεότερα τζαμιά των Ιωαννίνων. Χτίστηκε κατά πάσα πιθανότητα στα μέσα του 18^{ου} αι., αλλά η ακριβής χρονολογία ίδρυσής του, όπως και ο ιδρυτής του παραμένουν άγνωστα για την εποχή, στοιχεία.

Το συγκεκριμένο τζαμί ήταν ένα από τα σημαντικότερα τζαμιά του κέντρου. Από την περιγραφή του Γ. Σμύρη πληροφορούμαστε πως είχε ξύλινη στέγη και ξυλοστέγαστο προστώο. Στο κτίριο του τζαμιού λειτουργούσε σχολείο και για το λόγο αυτό είχε το μεγαλύτερο προστώο από τα υπόλοιπα τζαμιά της πόλης. Το προστώο είχε πλάτος 10 μέτρων και κάλυπτε τη δυτική και τμήμα της βόρειας πλευράς του. Η κυρίως αίθουσα είχε διαστάσεις 8m x 9m. Στον περιβάλλοντα χώρο δεν υπήρχε νεκροταφείο. Ο χώρος του τεμένους προς την πλευρά του εμπορικού δρόμου, ήταν σειρά μικρών υποκαταστημάτων. Εκεί ήταν και η είσοδος του τεμένους και συγκεκριμένα μια τοξωτή πύλη που υπήρχε ανάμεσα στα καταστήματα.

5.15. Τζαμί Οσμάν Τσαούς ή Οσμάν Τσιαούς

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμίνας

Φωτογραφικό αρχείο Δημ. Σαλαμίνας

Το τζαμί αυτό, φέρει το όνομα του ιδρυτή και χορηγού του, Οσμάν Τσαούς Πασά. Χτίστηκε πάνω σε κεντρική αρτηρία (τη σημερινή Λεωφόρο Δωδώνης). Καταλάμβανε το χώρο που χτίστηκε η παλαιά Ζωσιμαία Ακαδημία που περιβάλλεται από τις οδούς Γ. Καλιάφα – Κ. Αράπη και Δ. Σαλαμάγκα.

Ο Ιωαν. Κουρμαντζής στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985) αναφέρει ότι το τζαμί Οσμάν Τσαούς χτίστηκε το 18^ο αι. ενώ ο Γ. Σμύρης υποστηρίζει ότι η ίδρυση του συγκεκριμένου τζαμιού ανάγεται στα τέλη του 17^{ου} ή στις αρχές του 18^{ου} αι., την περίοδο δηλαδή που η οικοδομική δραστηριότητα για την ανέγερση θρησκευτικών τεμενών ήταν σε έξαρση.

Ο Κων. Φωτόπουλος χαρακτηρίζει το τζαμί Οσμάν Τσαούς "πλούσιο σε εμφάνιση". Είχε πολυτελείς τάφους με καμάρες και κολώνες, επιτύμβιες πλάκες (κεφαλάρια) με το απαραίτητο Τουρμπάν στην κορυφή, από σκαλιστό σαντοβιτσινό μάρμαρο. Είχε επίσης έκτυπα (ανάγλυφα) καλλιτεχνικά αραβικά γράμματα χρωματισμένα πράσινα, με τους στίχους χωρισμένους σε οριζόντιες έκτυπες γραμμές. Μετά από υπολογισμούς προέκυψε ότι το ύψος του μιναρέ χωρίς την κωνική απόληξή του ήταν περίπου 19,2m. Στον τοίχο του περιβόλου, υπήρχαν θυρίδες με σταυρωτές σιδεριές για τους πιστούς διαβάτες που ήθελαν να απευθύνουν φατιχά για τους νεκρούς, με τις παλάμες κολλημένες στα μηλίγκια, σύμφωνα με επιτύμβιες παρακελεύσεις. Στους μεντρεσέδες που είχε το τζαμί, κατοικούσαν σπουδαστές (Χοτζιάδες) που διάβαζαν θεολογία αλλά και τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Σε ότι αφορά το σχολικό συγκρότημα του τζαμιού, λέγεται ότι με αυτό προικοδότησε το τέμενος η κόρη του Μουσταφά Πασά, Αϊσέ Χανούμ το 1776.

Ο Γ. Σμύρης, στην περιγραφή του για το Οσμάν Τσαούς τζαμί αναφέρει ότι η κυρίως αίθουσα προσευχής, ήταν μικρή, θολοσκέπαστη με εξωτερικές διαστάσεις, όχι μεγαλύτερες των 8m x 8m. Είχε προστώο στα δυτικά και στα νότια, το οποίο στεγαζόταν με ανεξάρτητη στέγη και έφερε μεγάλα ανοίγματα στις όψεις.

5.16. Τζαμί Ομέρ Μπέη ή Χαμιδιέ

Την ονομασία στο συγκεκριμένο τζαμί, έδωσε ο ιδρυτής του, ο Ομέρ Μπέης γιος του τοποτηρητή των Ιωαννίνων κατά το διάστημα 1702-1720 Ασλάν Πασά Β'. Ακόμη υπάρχει η πληροφορία πως στο χάρτη που χρησιμοποιήθηκε ως βάση για τη μελέτη του τεμένους, αναφέρεται και ως Χαμιδιέ τζαμί.

Το Ομέρ Μπέη τζαμί βρισκόταν στην ομώνυμη συνοικία και κατά τους Ιωαν. Λαμπρίδη και Δημ. Σαλαμάγκα, είναι άγνωστη η χρονολογία κατά την οποία ιδρύθηκε. Σύμφωνα με πληροφορία ενός παλιού κάτοικου Ιωαννίνων στη συνοικία που βρισκόταν το τζαμί, αναφέρει πως στη θέση του ιδρύθηκε η Καπλάνειος Σχολή, τη δεκαετία του 1920 (η οποία και συνετέλεσε στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό) και η οποία υπάρχει ακόμα και σήμερα.

Στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (1985), ο Ιωαν. Κουρμαντζής αναφέρει ότι χτίστηκε το 18^ο αι. Ιδρυτής του τζαμιού φαίνεται να είναι ο Ομέρ Μπέης.

Το τζαμί Ομέρ Μπέη συνδέθηκε με το ρόλο των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων και απέκτησε (όπως και το στρατιωτικό νοσοκομείο Ιωαννίνων) το προσωνύμιο "Χαμιδιέ", όπως μας πληροφορεί ο Γ. Σμύρης με τη μελέτη του επί των μουσουλμανικών τεμενών. Αναφέρει επίσης πως αποτελούνταν από μια θολοσκέπαστη αίθουσα χωρίς προστώο, με το μιναρέ στο μέσο της νότιας πλευράς του. Από την αίθουσα εξέίχε νότια ο χώρος του παταριού, που κάλυπτε τη δυτική όψη του μιναρέ. Το σχολείο του τεμένους περιοριζόταν σε μικρό διώροφο κτίσμα, στη συμβολή των οδών που οριοθετούσαν βόρεια το χώρο του ιερού.

5.17. Τζαμί Ιμπραήμ Πασά ή Ιμπροχώρ Τζαμί

Το τζαμί Ιμπραήμ Πασά πήρε το όνομα του ιδρυτή του, απόγονο του Ασλάν Πασά Β'. Ο Ιμπραήμ Πασάς ήταν τοπάρχης των Ιωαννίνων κατά την περίοδο 1736-1739.

Το συγκεκριμένο τζαμί βρισκόταν στη σημερινή πλατεία Σκουμπουρδή (πρώην πλατεία Μπότσαρη), απέναντι από το ξενοδοχείο "Εγνατία". Η περιοχή αυτή ήταν πυκνοδομημένη και αποτελούσε τα όρια του εμπορικού κέντρου.

Σύμφωνα με την τοποθέτηση του Ιωαν. Κουρμαντζή, επρόκειτο για ένα από τα νεότερα τζαμιά των Ιωαννίνων το οποίο ιδρύθηκε γύρω στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Από μαρτυρίες κατοίκων των Ιωαννίνων, η βάση του Τζαμιού σωζόταν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50.

Όπως μας αναφέρει ο Γ. Σμύρης στην εργασία του, το Ιμπραήμ Πασά τζαμί ήταν ένα μικρό τέμενος, με την τετράγωνη αίθουσα προσευχής και ένα ευρύ προστώο, που το μήκος του ξεπερνούσε το μήκος της δυτικής του όψης. Ο μιναρές του εξείχε της νότιας όψης στο σημείο συμβολής της αίθουσας με το προστώο.

5.18. Τέμενος του Μεχμέτ Κεχαγιά

Όπως μας πληροφορεί ο Γ. Σμύρης, επρόκειτο για ένα μικρό συνοικιακό προσκυνητάρι το οποίο βρισκόταν στη συμβολή των οδών Κούμα και Πατριάρχου Ιωασάφ μέσα στο κάστρο των Ιωαννίνων. Στο αρχείο των ανταλλαξίμων αναφέρεται ως Μεχμέτ μετζιλί και περιγράφεται ως οικία η οποία αποτελούνταν από "ένα διαμέρισμα, η οποία ανήκε στη μουσουλμανική κοινότητα της πόλης". Οι παραπάνω πληροφορίες επιβεβαιώνονται από τη γνωστή σχεδιαστική απεικόνιση, όπου το κτίσμα αποδίδεται ως μικρό ορθογώνιο παραλληλόγραμμο με ένδειξη για τη θέση του μιναρέ στα δυτικά.

5.19. Τέμενος του Αλή Πασά

Στα στοιχεία του ο Γ. Σμύρης αναφέρει πως υπήρχε μικρό τέμενος με χαμηλό ξύλινο μιναρέ, στα εσωτερικά της κεντρικής πύλης του κάστρου, δεξιά του εισερχομένου και στην αρχή της οδού Θ. Παλαιολόγου. Ήταν πιθανόν κατασκευασμένο στον ακάλυπτο δημόσιο χώρο που εκτείνεται στα βόρεια του αποκαλούμενου πύργου του Θωμά. Στη θέση αυτή αναφέρεται ότι υπήρχε ισόγεια κατοικία που άνηκε στο τέμενος του Ασλάν, αλλά στα σχεδιαστικά δεδομένα δεν αποδίδεται το κτίσμα με κάποια ιδιαίτερη απεικόνιση. Για την ύπαρξη αυτού του τεμένους έχουμε ελάχιστα στοιχεία στη διάθεσή μας που θα απέδιδαν τη μορφή και τη λειτουργία του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 5^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1. Κων. Κουλίδας, "Ηπειρωτικό Ημερολόγιο. Τα μουσουλμανικά βακούφια της πόλης των Ιωαννίνων (τεύχη ετών 1998 - 1999 - 2000/2001)", Ε.Η.Μ.
2. Σμύρης Γεώργιος, "Τα Μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και η πολεοδομία της οθωμανικής πόλης", Ηπειρωτικά Χρονικά, Ιωάννινα 2000.
3. Ε.Μ.Π., "Ανάπτυξη L.I.S. δεκαεπτά μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και αναπαράστασή τους στη σύγχρονη πόλη", Αθήνα 2000.
4. Λαμπριδής Ι. "Ηπειρωτικά μελετήματα", εκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971
5. Σαλαμάγκας Δ. "Γιαννιώτικα σύμμεικτα", Άπαντα, Αθήνα 1976
6. Ψαλίδας Α. "Τοπογραφία των Ιωαννίνων (εισαγωγικές σημειώσεις Α. Ν. Παπακόστας)", Αθήνα 1966
7. Γ. Κανετάκης, "Το κάστρο, συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των Ιωαννίνων", Αθήνα 1991.
8. Σ. Εργολάβος, Εβλιγά Τσελεμπί. "Ταξίδι στην Ήπειρο - Ένα αποκαλυπτικό ντοκουμέντο του 17^{ου} αιώνα", Ιωάννινα 1995.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως προκύπτει από την εργασία αυτή, βλέπουμε πως παράλληλα με τα αρχιτεκτονικά κατορθώματα άλλων ομάδων, αναπτύχθηκε η αρχιτεκτονική και ο πολεοδομικός χαρακτήρας των μουσουλμανικών τεμενών των Ιωαννίνων κατά την Τουρκική κυριαρχία.

Ως μητρόπολη των βόρειο-δυτικών Βαλκανίων, τα Γιάννενα αναπτύχθηκαν μέσω των δραστηριοτήτων αρκετών θρησκευτικών ομάδων. Τα μουσουλμανικά τεμένη εμφανίστηκαν στην πολεοδομία της πόλης με την κατάκτησή της, το 1430 και προσέδωσαν στο χαρακτήρα της στοιχεία πολιτισμού και ιδεών από τα βάθη της Ανατολής. Ακόμα και μετά την απελευθέρωσή της, το 1913, αυτά συνέχισαν να υπάρχουν, ενώ ορισμένα διατηρούνται ακόμα και στις μέρες μας.

Η ίδρυση των μουσουλμανικών τεμενών στα Ιωάννινα πραγματοποιήθηκε ως επί το πλείστον μεταξύ των ετών 1600 και 1800 μ.Χ. τότε δηλαδή που είχε ακμάσει η αρχιτεκτονική των τεμενών. Πιο συγκεκριμένα, από τις περιγραφές που διασώζονται, γίνεται ιδιαίτερος λόγος για τα τεμένη που ιδρύθηκαν κατά το πρώτο μισό του 18^{ου} αι.

Από τον τρόπο δόμησης αυτών, διακρίνουμε μια κατηγορία που χτίστηκαν στη θέση βυζαντινών ναών χωρίς την προϋπαρξη μετζίτ και μια άλλη κατηγορία η οποία περιλαμβάνει μετζίτ που χτίστηκαν πάνω σε βυζαντινούς ναούς και με την πάροδο των χρόνων έδωσαν τη θέση τους στα τζαμιά με ορισμένες μετατροπές (προσθήκη μιναρέ, ανακατανομή χώρων).

Η αναφορά πως ορισμένα τεμένη ιδρύθηκαν σε περιοχές οι οποίες χαρακτηριζόταν ως "αμιγώς Χριστιανικές" όπως επίσης και το χαρακτηριστικό του τρόπου δόμησης αυτών, τα οποία έπαιρναν τη θέση των βυζαντινών εκκλησιών, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι Τούρκοι κατακτητές τα χρησιμοποιούσαν ως σημάδι κατάκτησης και κυριαρχίας και συνεπώς έπρεπε να είναι εμφανές.

Επίσης το αντικείμενο που προικοδοτούσαν ένα τέμενος κατόπιν της ίδρυσής του, εξαρτιόταν καθαρά από την κυριότητα και λειτουργία του (αν δηλαδή λειτουργούσε ως επίσημο ή βοηθητικό), την οικονομική ισχύ του ιδρυτή του, το λόγο για τον οποίο χτιζόταν (αν ήταν αφιερωμένο σε μεγάλο Άγιο των μουσουλμάνων έπρεπε να προικοδοτηθεί πλουσιοπάροχα) και τέλος την οικονομική κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την περίοδο. Τα εισοδήματα των τεμενών προερχόταν από την προικοδότηση

του τεμένους με κτίρια ή οικόπεδα αλλά και με το εδαφονόμιο που πλήρωναν τα σπίτια της περιοχής του τζαμιού ετησίως.

Η χωροθέτηση των μουσουλμανικών τεμενών στις διάφορες περιοχές της πόλης, έγινε με τέτοιο τρόπο ώστε να ιδρύονται είτε σε διασταυρώσεις και πλατέματα οδών, είτε έξω από την οριοθέτηση της πόλης ώστε με την μελλοντική επέκτασή τους, οι νέες συνοικίες που θα σχηματιζόταν να έπαιρναν το όνομα του τεμένους.

Όπως είναι φανερό, η ίδρυση ενός τεμένους ήταν εστία ανάπτυξης της περιοχής. Εκτός των θρησκευτικο-πολιτικών καθηκόντων των μουσουλμάνων, αναπτυσσόταν παράλληλα η πολιτιστική δραστηριότητα. Στη γύρω περιοχή του τεμένους υπήρχαν σχολεία κατώτερης αλλά και ανώτερης βαθμίδας (μεντρεσέ), σπουδαστήρια, όπως επίσης εστίες, πτωχοκομεία, πτωχοτροφεία ακόμα και πανδοχεία για τους περαστικούς διαβάτες.

Όσον αφορά τη χωρική κατανομή των μουσουλμανικών τεμενών στην περιοχή, αυτά αναπτύχθηκαν παράλληλα με την ανάπτυξη της πόλης σταδιακά κατά μήκος των τριών οδικών αξόνων (ζώνες). Την ανατολική ζώνη που διέτρεχε ο δρόμος που οδηγεί για την Άρτα, την κεντρική ζώνη προς την Παραμυθιά και το Φανάρι, και τη δυτική ζώνη προς την περιοχή της Αλβανίας και τα παράλια του Ιονίου. Χαρακτηριστικό επίσης γεγονός είναι το ότι τα τεμένη απέχουν μεταξύ τους απόσταση, η οποία δεν ξεπερνάει τα 400μ., έτσι ώστε να καλύπτεται κάθε συνοικία της πόλης.

Το αποτέλεσμα αυτής της μελέτης έδειξε πως τη σημερινή εποχή υπάρχουν στην πόλη των Ιωαννίνων τέσσερα μουσουλμανικά τεμένη που διασώζονται σε καλή κατάσταση, εκ των οποίων στο Ασλάν Πασά στεγάζεται όπως είδαμε το Δημοτικό Μουσείο, για τα Φετιγιέ και Βεληγιέ υπάρχει μέρμινα από την 8^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων που υπάγεται στο Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ για το τζαμί της Καλούτσιας αν και υπήρξαν ορισμένες διενέργειες μέρμινας ως "πολιτιστική κληρονομιά" κατόπιν αυτών σταμάτησε κάθε προσπάθεια και αυτή τη στιγμή είναι άξιο απορίας το ότι στεγάζονται σ' αυτό το χώρο δύο καταστήματα (ένα καφενείο και ένα οπωροπωλείο).

Από την 8^η Ε.Β.Α. μας έγινε γνωστό πως ανασκαφές έγιναν στα τζαμιά Φετιγιέ το 1948 και στο Σιέμ Σιέ Ντιν το 1996. Τα υπόλοιπα τεμένη εκτός των τεσσάρων προαναφερθέντων, περιήλθαν στην Εθνική Τράπεζα κι εν συνεχεία εκποιήθηκαν σε ιδιώτες.

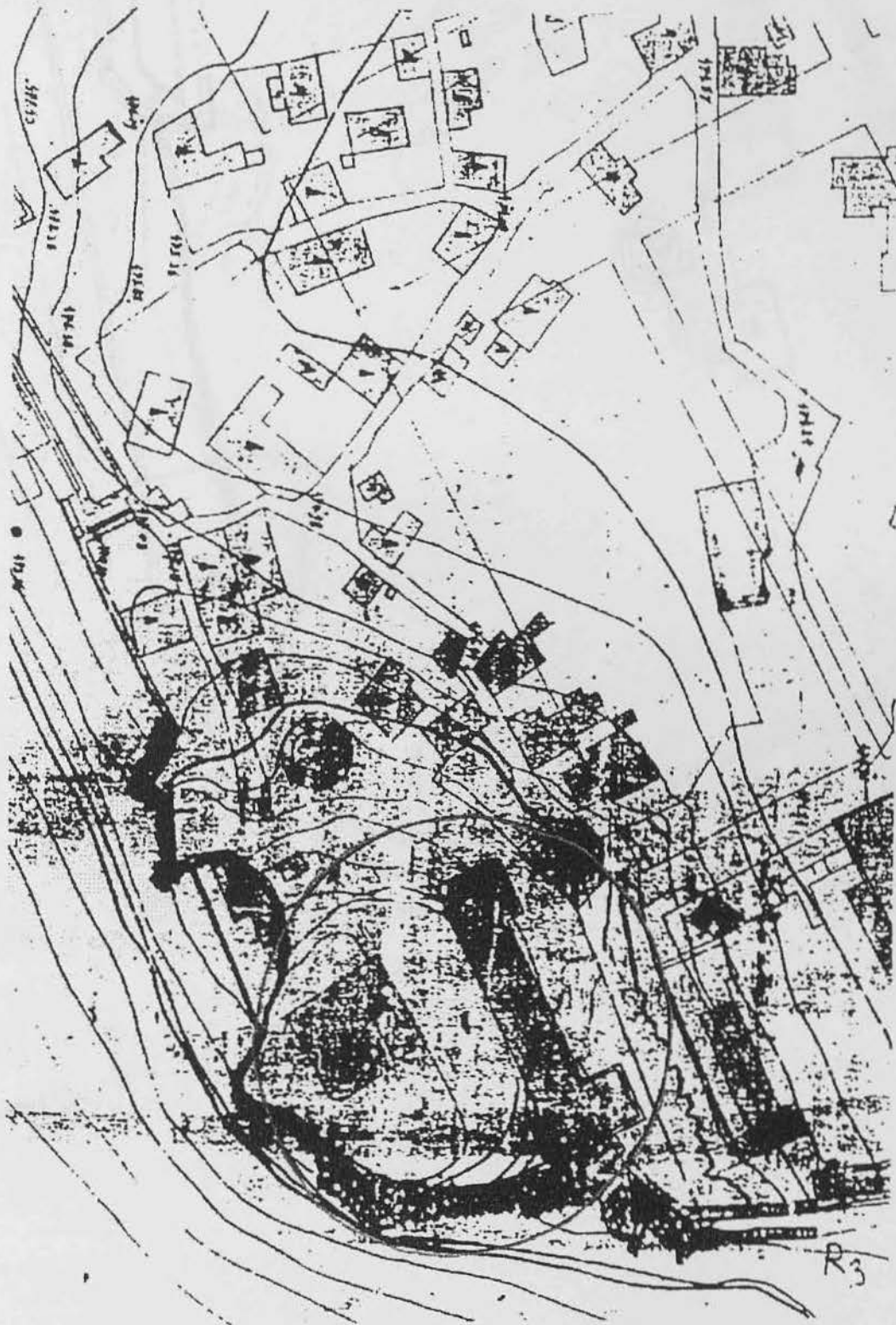
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Goodwin G. "A history of Ottoman architecture", 1971.
2. Δημητριάδης Π. Ευ., "Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά το 19^ο αι. Γιάννενα: Από την πόλη-παζάρι στην πόλη-πρακτορείο", 1996.
3. Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, "Γιάννινα", Εκδόσεις "Μέλισσα", 1999.
4. Ε.Μ.Π., "Ανάπτυξη L.I.S. δεκαεπτά μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και αναπαράστασή τους στη σύγχρονη πόλη", Αθήνα 2000.
5. Εργολάβος Σ., Εβλιγιά Τσελεμπί. "Ταξίδι στην Ήπειρο - Ένα αποκαλυπτικό ντοκουμέντο του 17^{ου} αιώνα", Ιωάννινα 1995.
6. Hoag D.J. "Architettura Islamica", Publ. "Electa Editrice", Milan 1978.
7. Κανετάκης Γ., "Το κάστρο, συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των Ιωαννίνων", Αθήνα 1991.
8. Κουλίδας Κων., "Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τα μουσουλμανικά βακούφια της πόλης των Ιωαννίνων (τεύχη ετών 1998 - 1999 - 2000/2001)", Ε.Η.Μ.
9. Κουρμαντζής Γ., "Από την βυζαντινή στην Οθωμανική πόλη (15^{ος} - 18^{ος} αι.)", Ήπειρος 15^{ος} - 20^{ος} αι. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας: Ήπειρος, Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος}- 20^{ος} αι. Γιάννινα 1985 (Γιάννινα 1987), 9-25
10. Λαμπρίδης Ι. "Ηπειρωτικά μελετήματα", εκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1971
11. Martin Frishman & Hasan-Uddin Khan, "The Mosque: History, architectural development & regional diversity", Publ. "Thames and Hudson", 1994.
12. Πυρσινέλλας Β. "Η ίδρυσις των Ιωαννίνων και η ονομασία αυτών", Ηπειρωτική Εστία, Ιωάννινα 1959
13. Σαλαμάγκας Δ. "Γιαννιώτικα σύμμεικτα", Άπαντα, Αθήνα 1976
14. Σμύρης Γεώργιος, "Τα Μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και η πολεοδομία της οθωμανικής πόλης", Ηπειρωτικά Χρονικά, Ιωάννινα 2000.
15. Ψαλίδας Α. "Τοπογραφία των Ιωαννίνων (εισαγωγικές σημειώσεις Α. Ν. Παπακώστας)", Αθήνα 1966

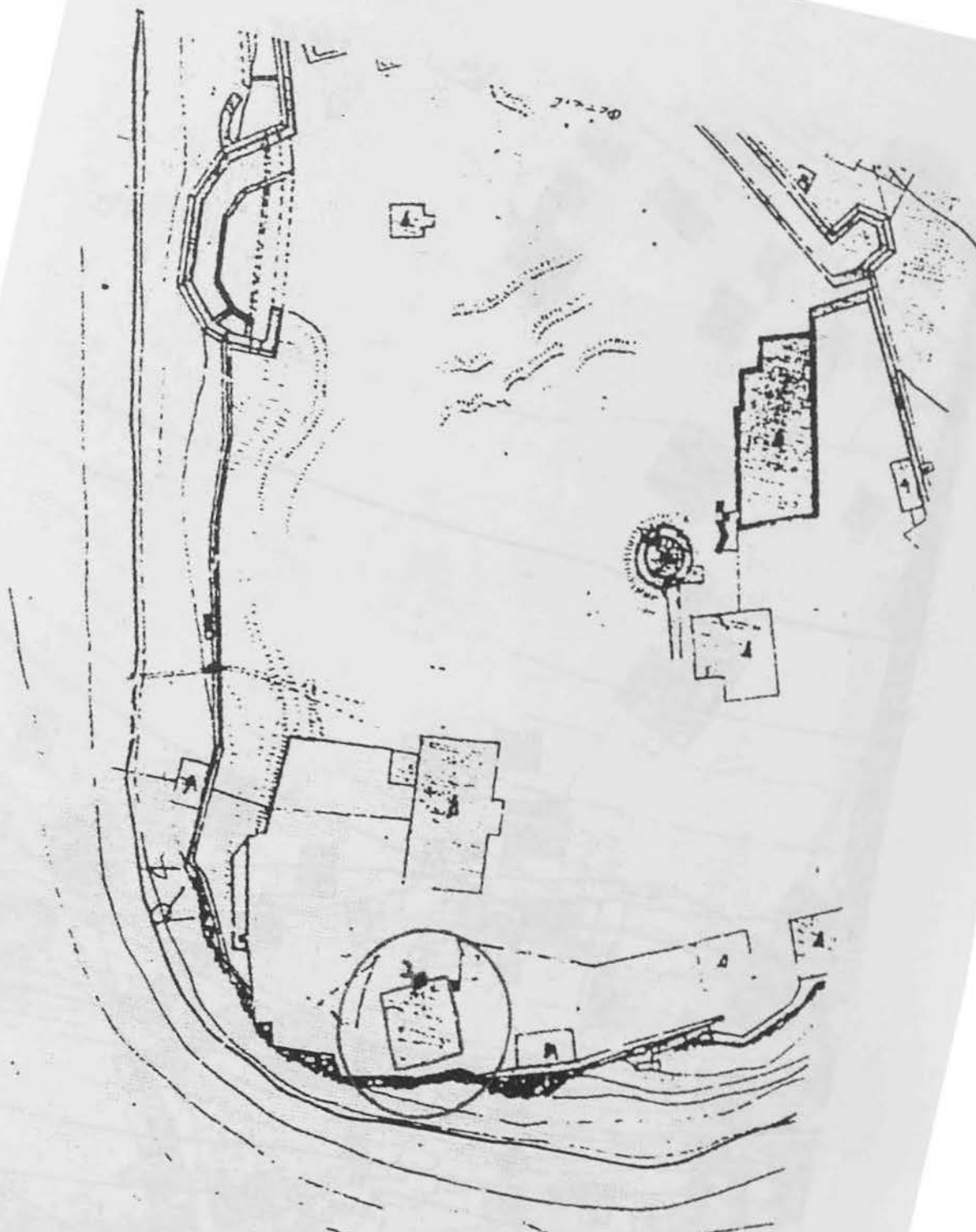
8. ΕΝΤΑΞΗ ΤΕΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟ 1913-1922 (αποσπάσματα πολεοδομικού γάρτη)

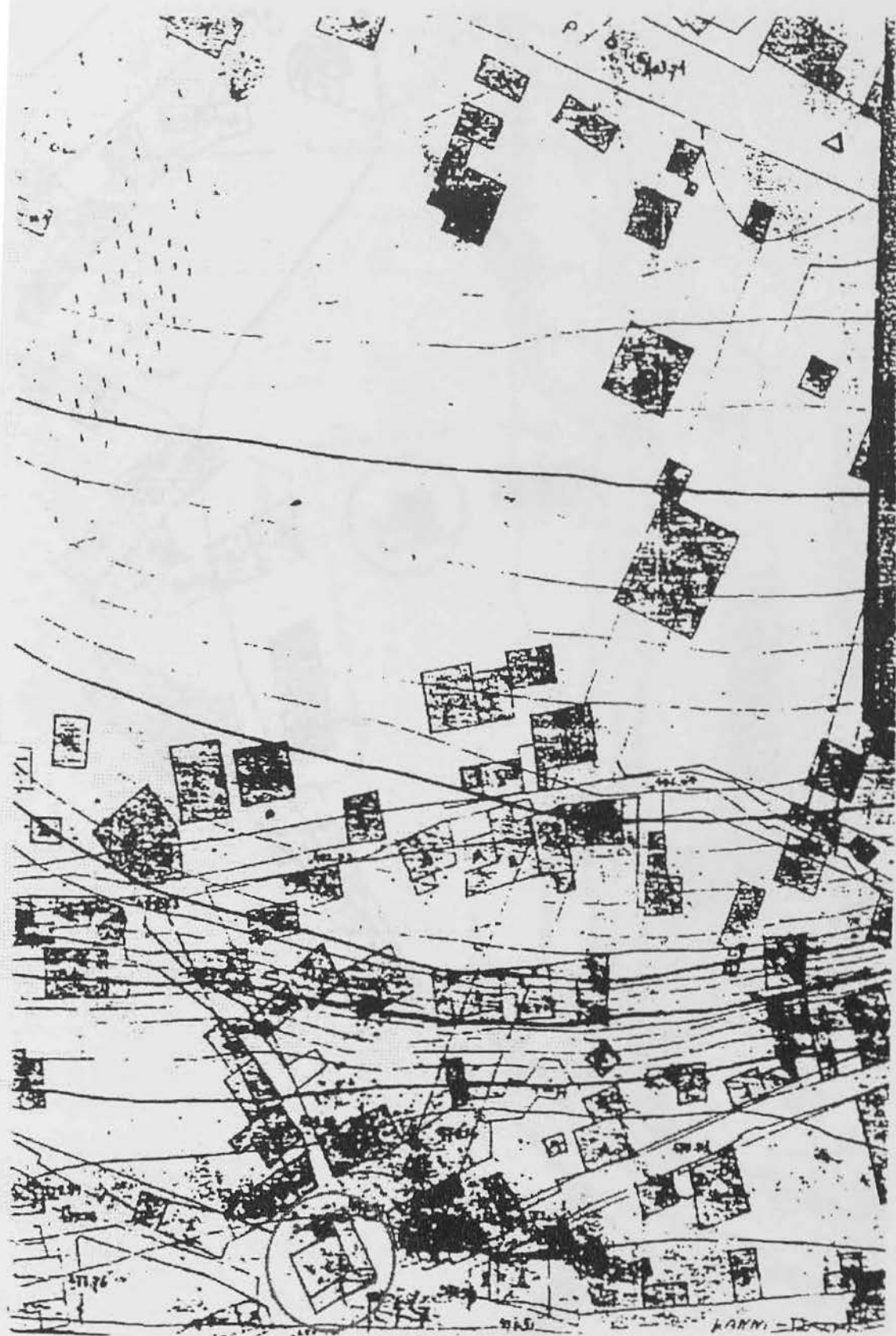
(πηγή : Σμύρης Γεώργιος, "Τα Μουσουλμανικά τεμένη των Ιωαννίνων και η πολεοδομία της οθωμανικής πόλης", Ηπειρωτικά Χρονικά, Ιωάννινα 2000.)

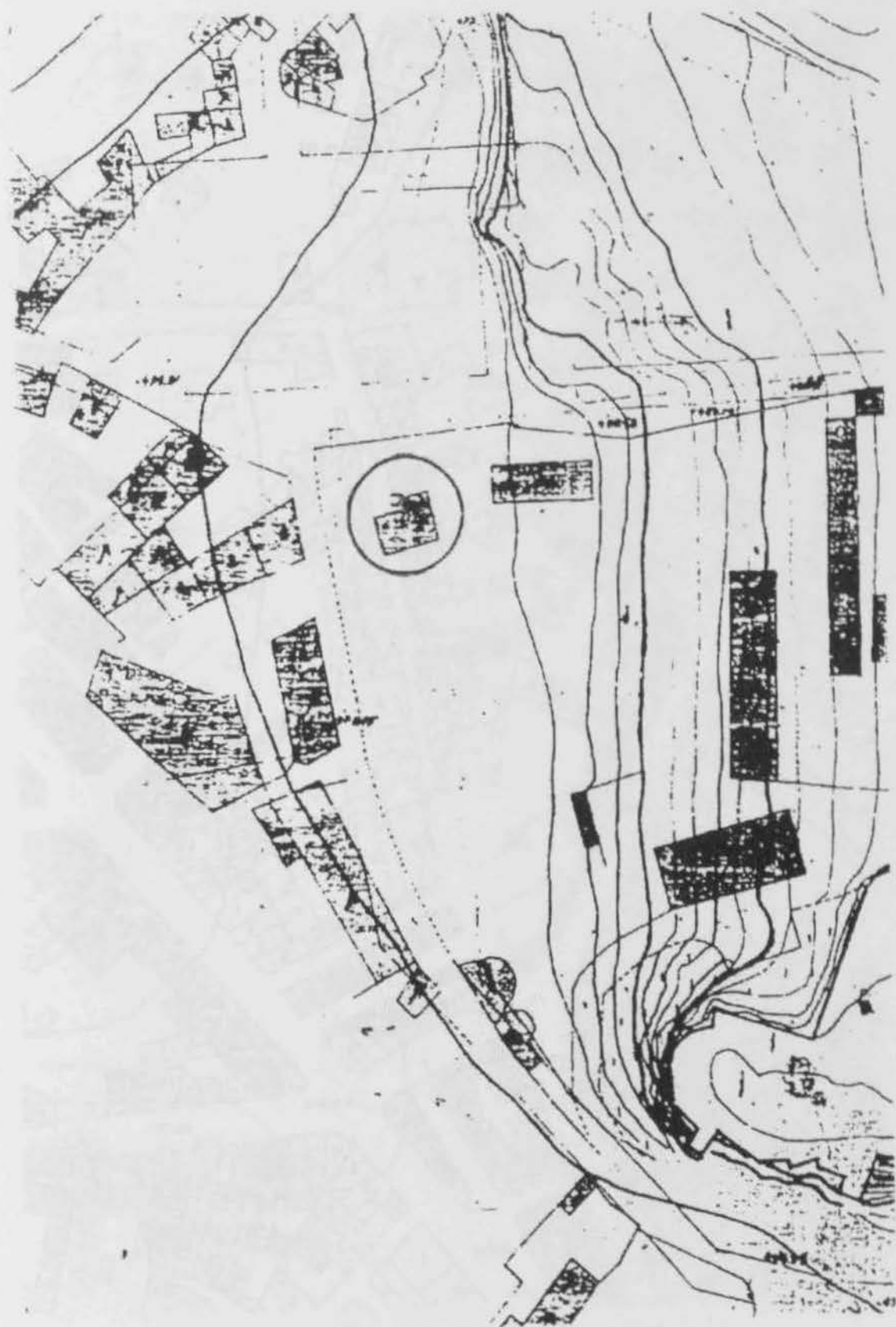
Σχ. 1 Η ακρόπολη Ασλάν πασά με τα κτίρια κατά το σχέδιο των αρχών του αιώνα

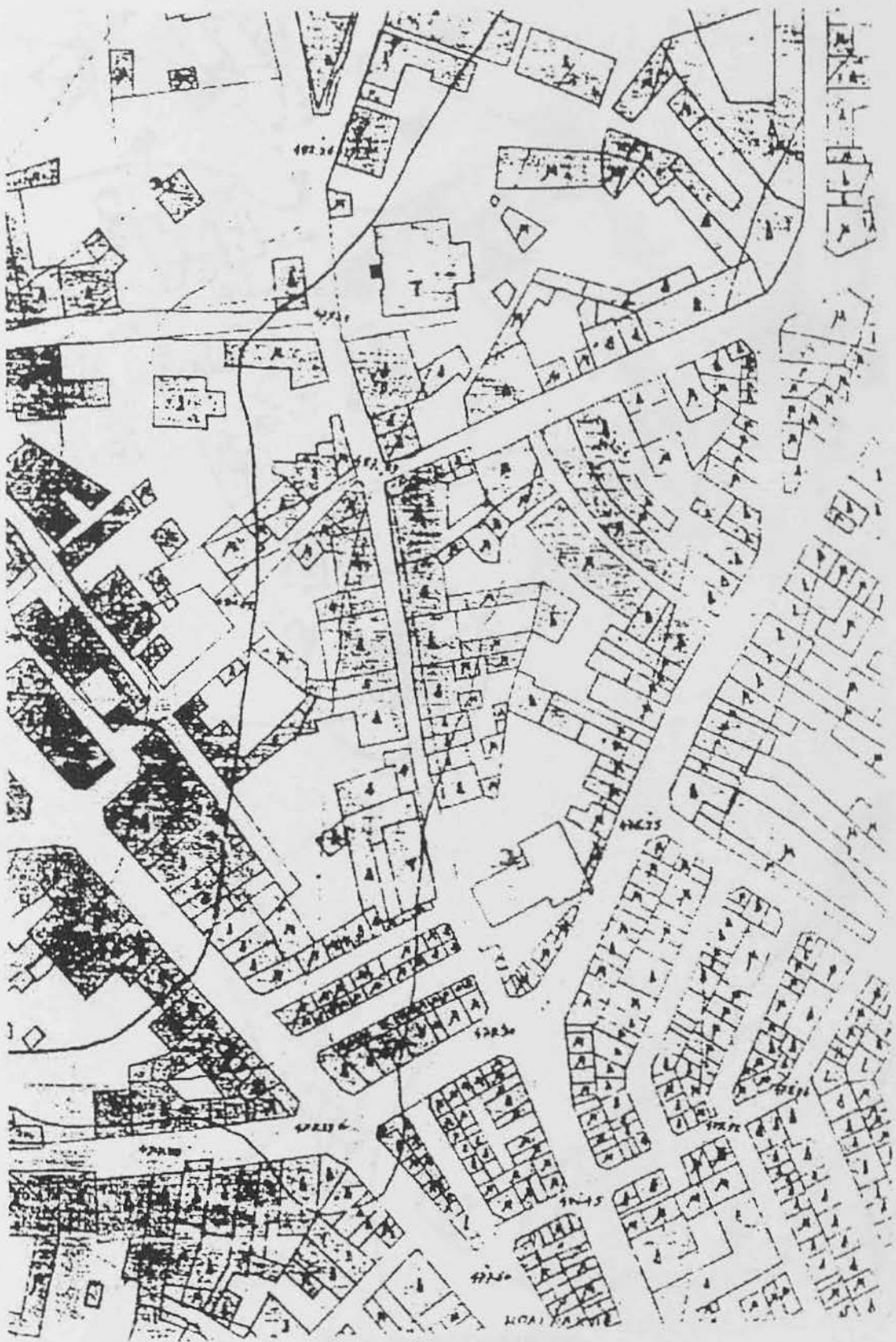
Σχ. 2 Το Φετχιέ τζαμί

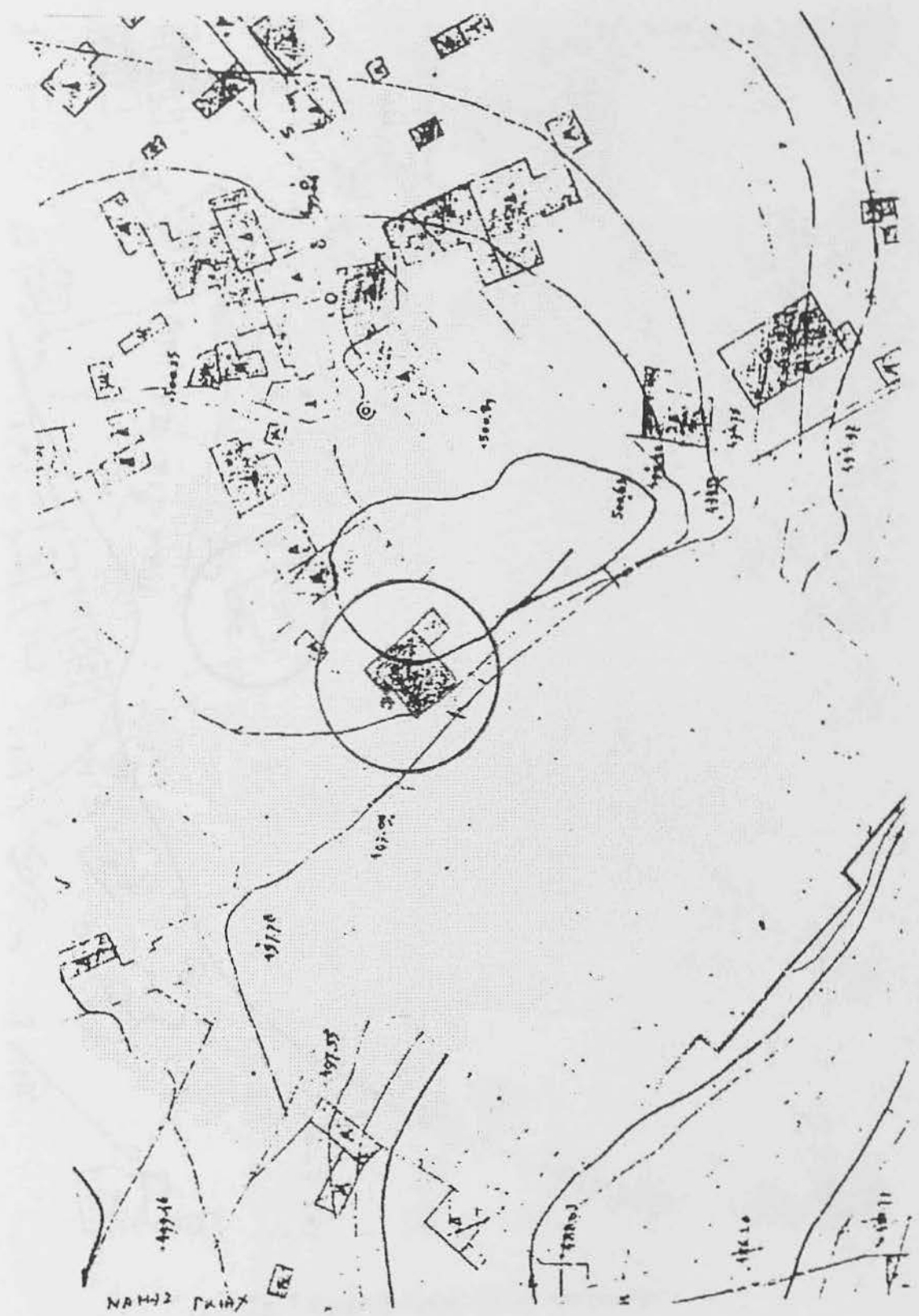
Σχ. 3 Κανλί Τσεσμέ

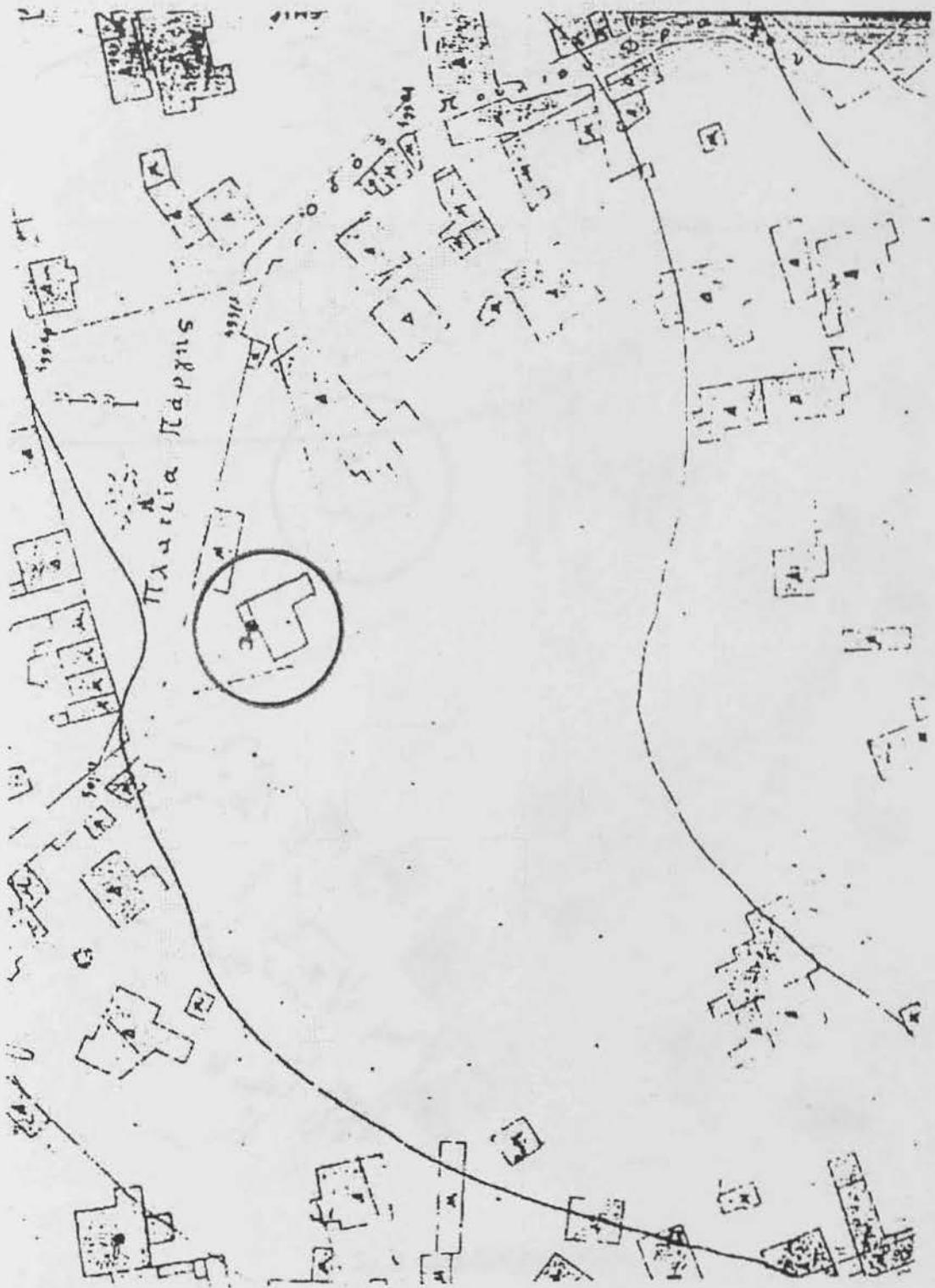
Σχ. 4 Βελη τζαμί. Διακρίνονται και τα κτίρια συνοδείας

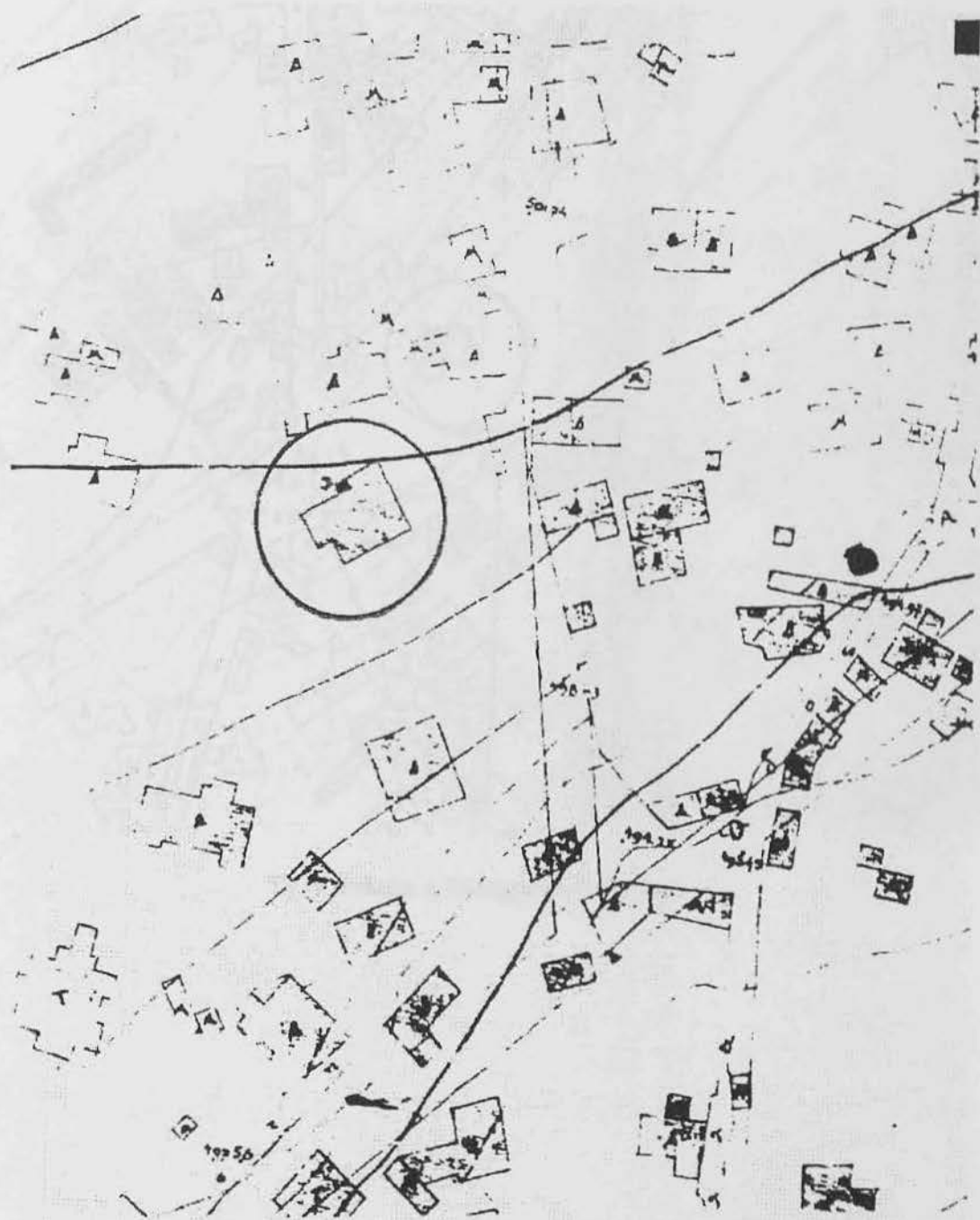
Σχ. 5 Μπαϊρακλί τζαμί. Πολεοδομική εικόνα

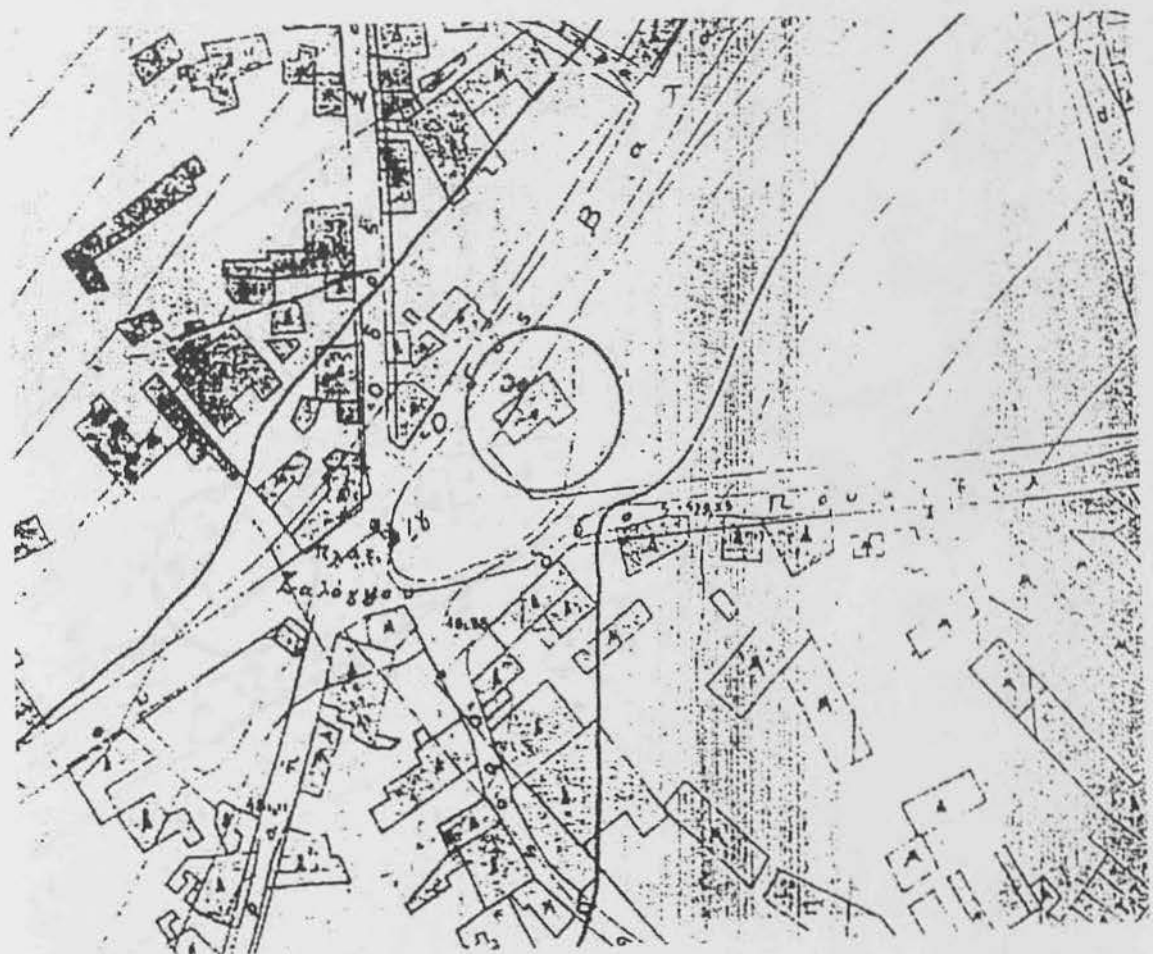
Σχ. 6 Ναμάζ Γκιάχ τζαμί

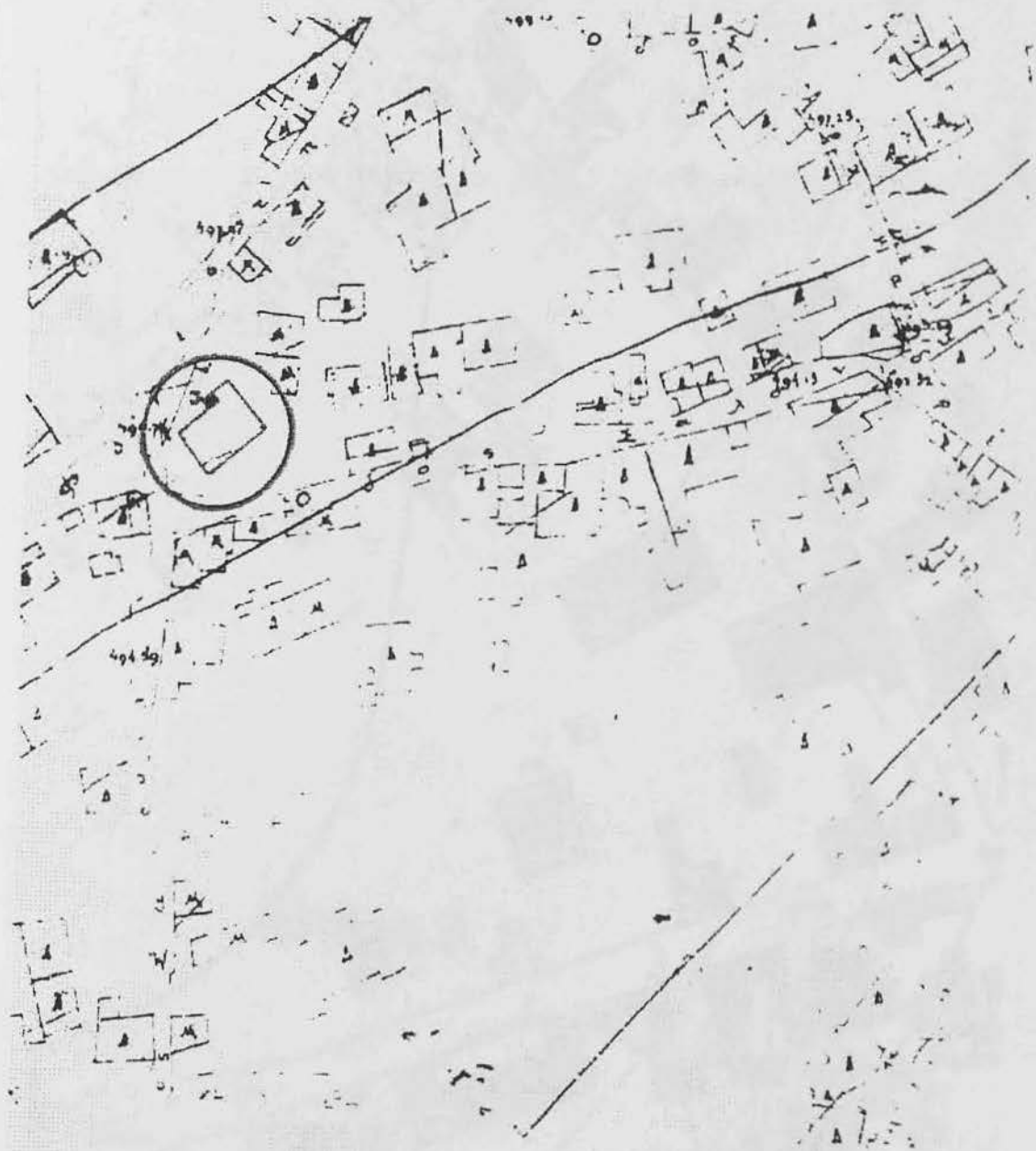
Σχ. 7 Emirler τζαμί. Πολεοδομική εικόνα

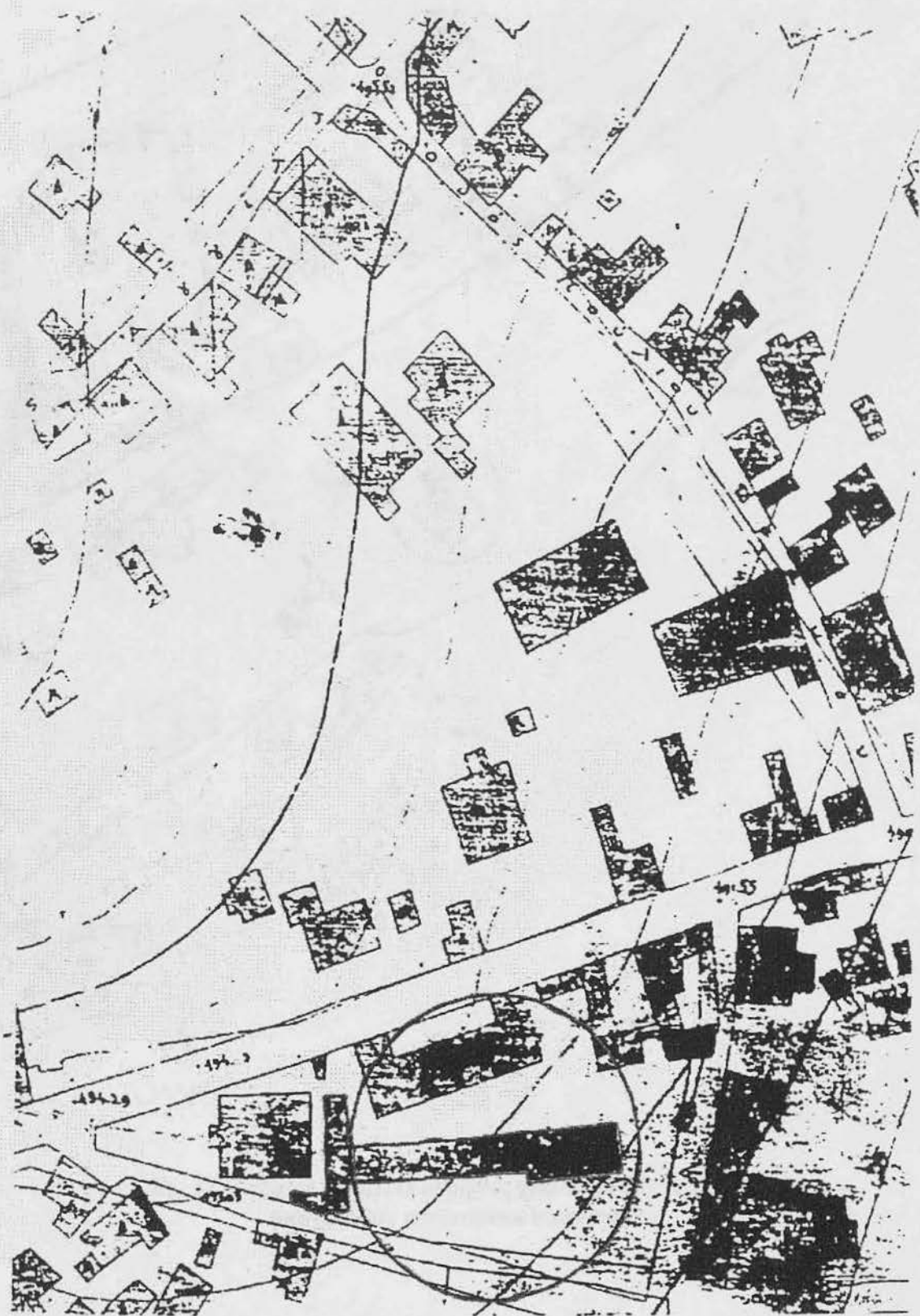
Σχ. 8 Σιέμ-Σιέ-Ντιν τζαμί

Σχ. 9 Ισλιάμ ή Μπαχράμ πασά τζαμί

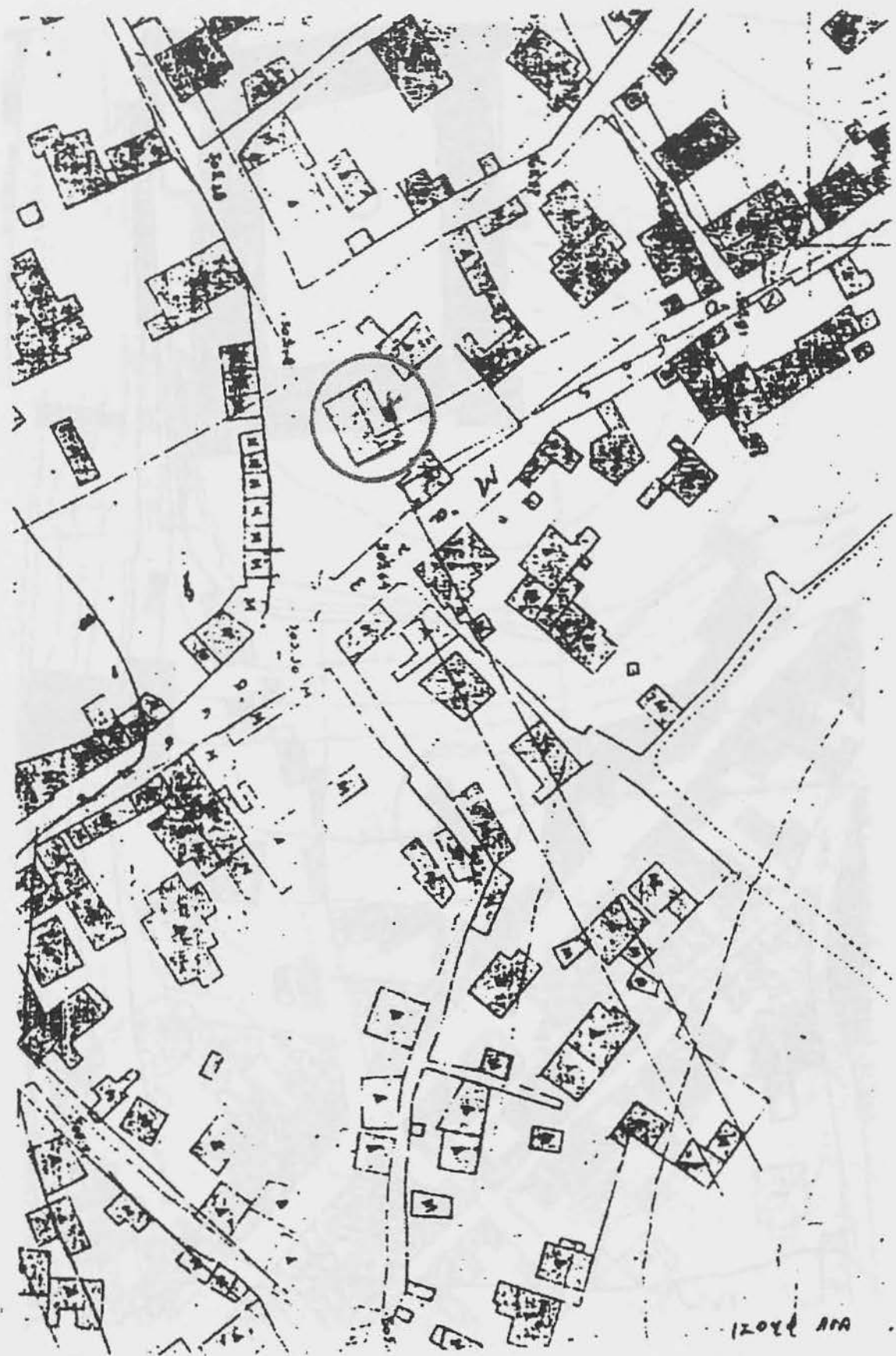
Σχ. 10 Ντεντέ Ουρούτς τζαμί. Πολεοδομική εικόνα

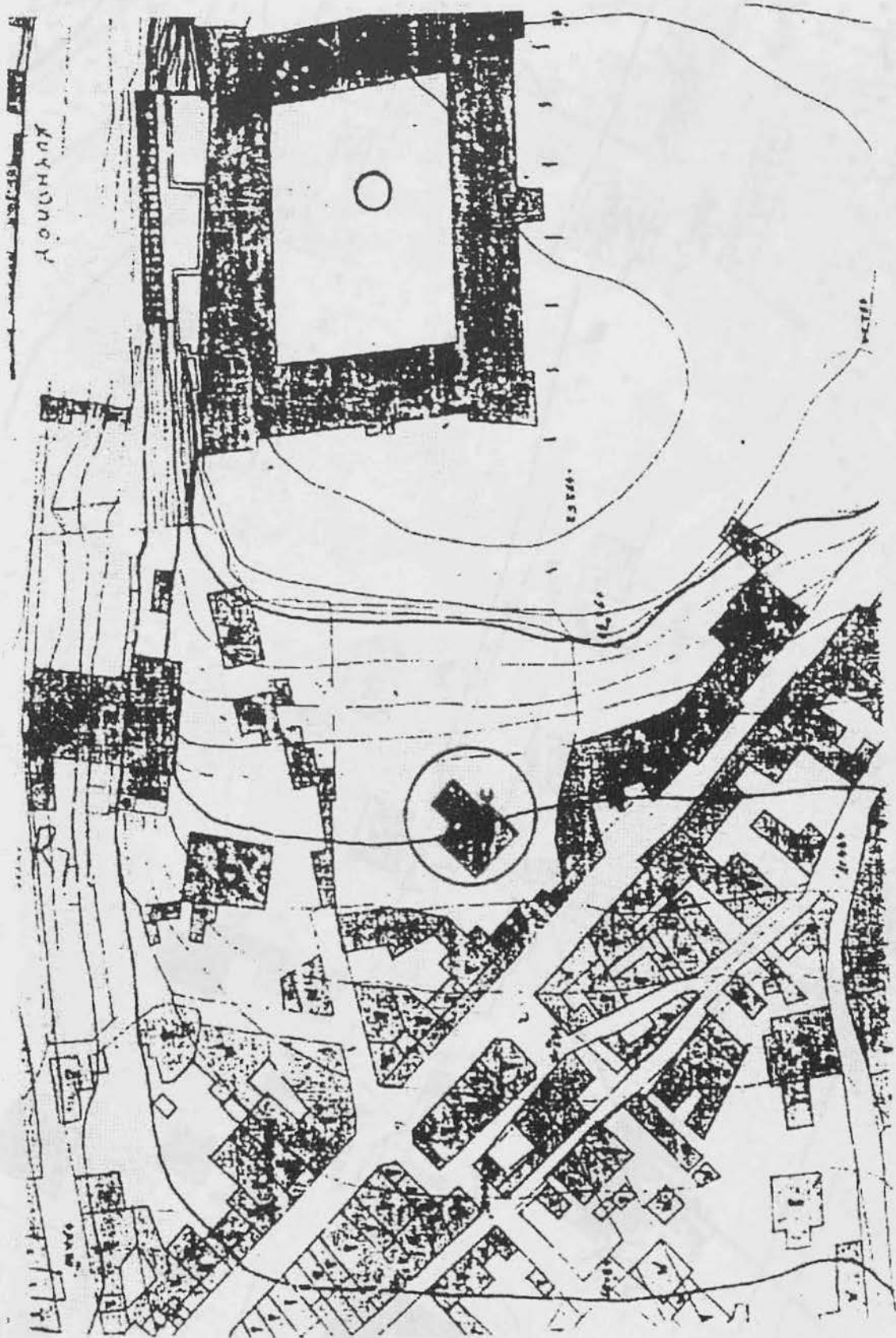
Σχ. 11 Ο μενδρεσές του Μεχμέτ Αγά ή Λελυπαρά τζαμί

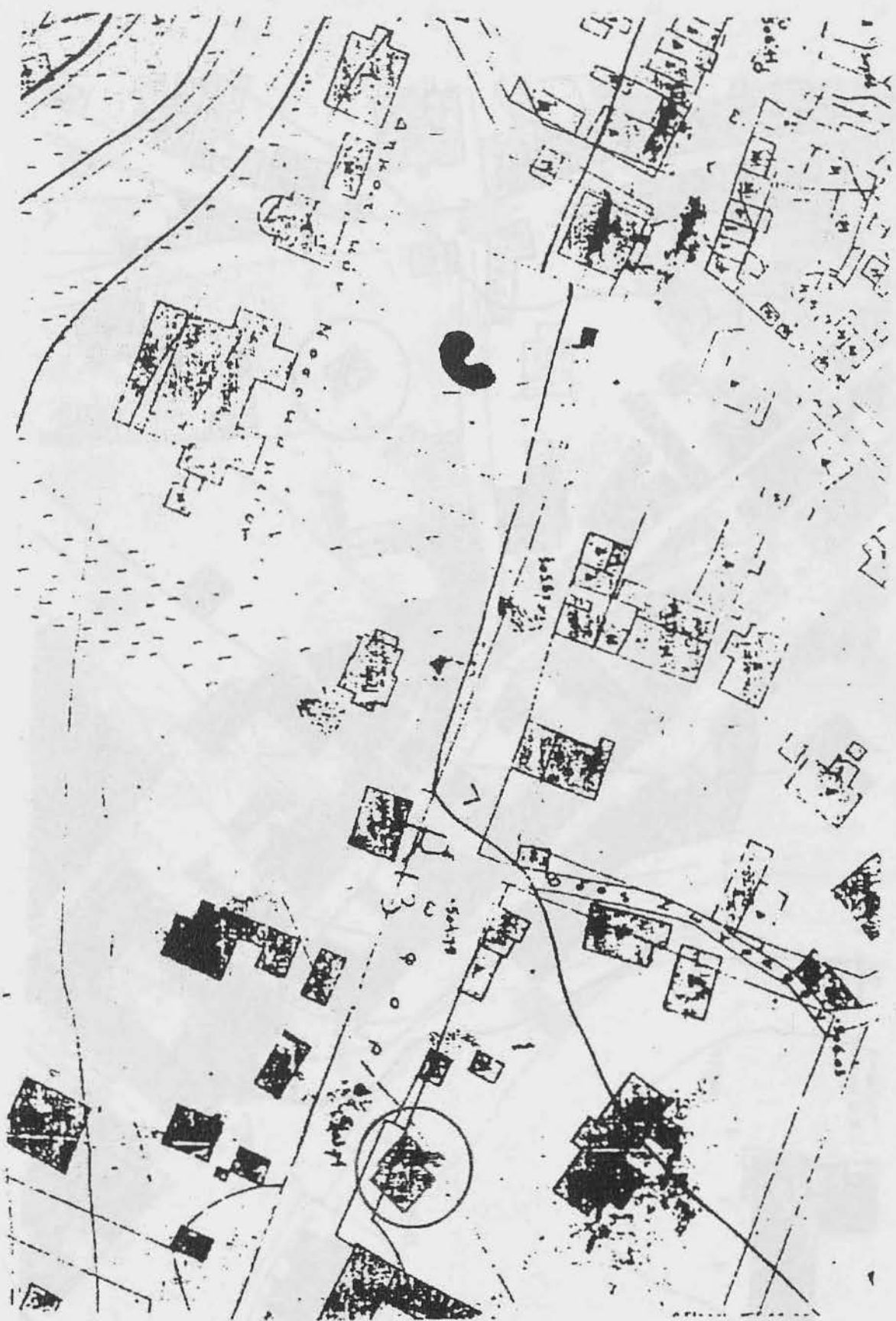
Σχ. 12 Ζεβαδιέ τζαμί. Ο ανοιχτός χώρος που το περιβάλλει αποτελείσε εκτεταμένο νεκροταφείο

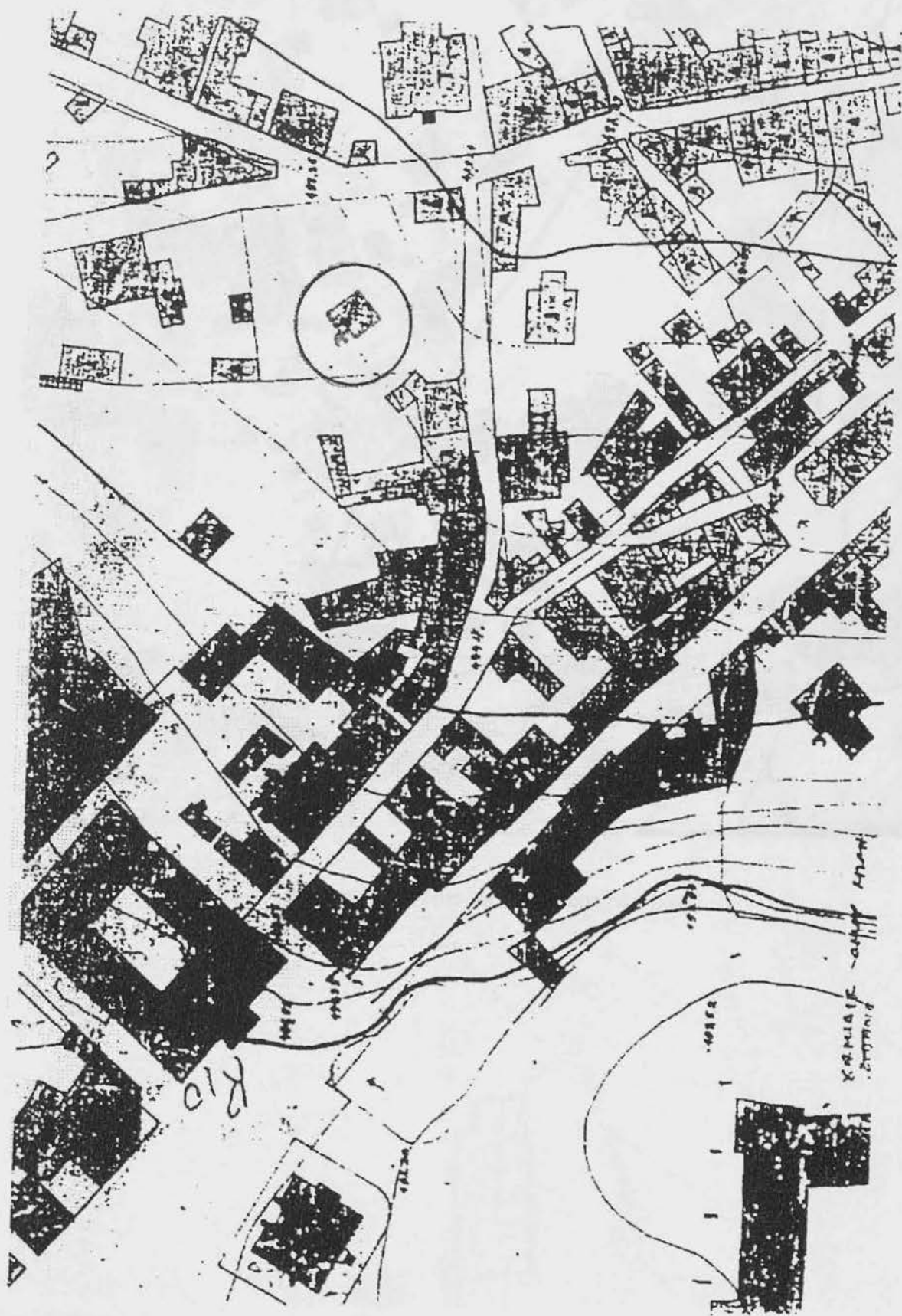
Σχ. 13 Ισούφ Αγά τζαμί. Στο κέντρο της συνοικίας Άνω Λούτσα.

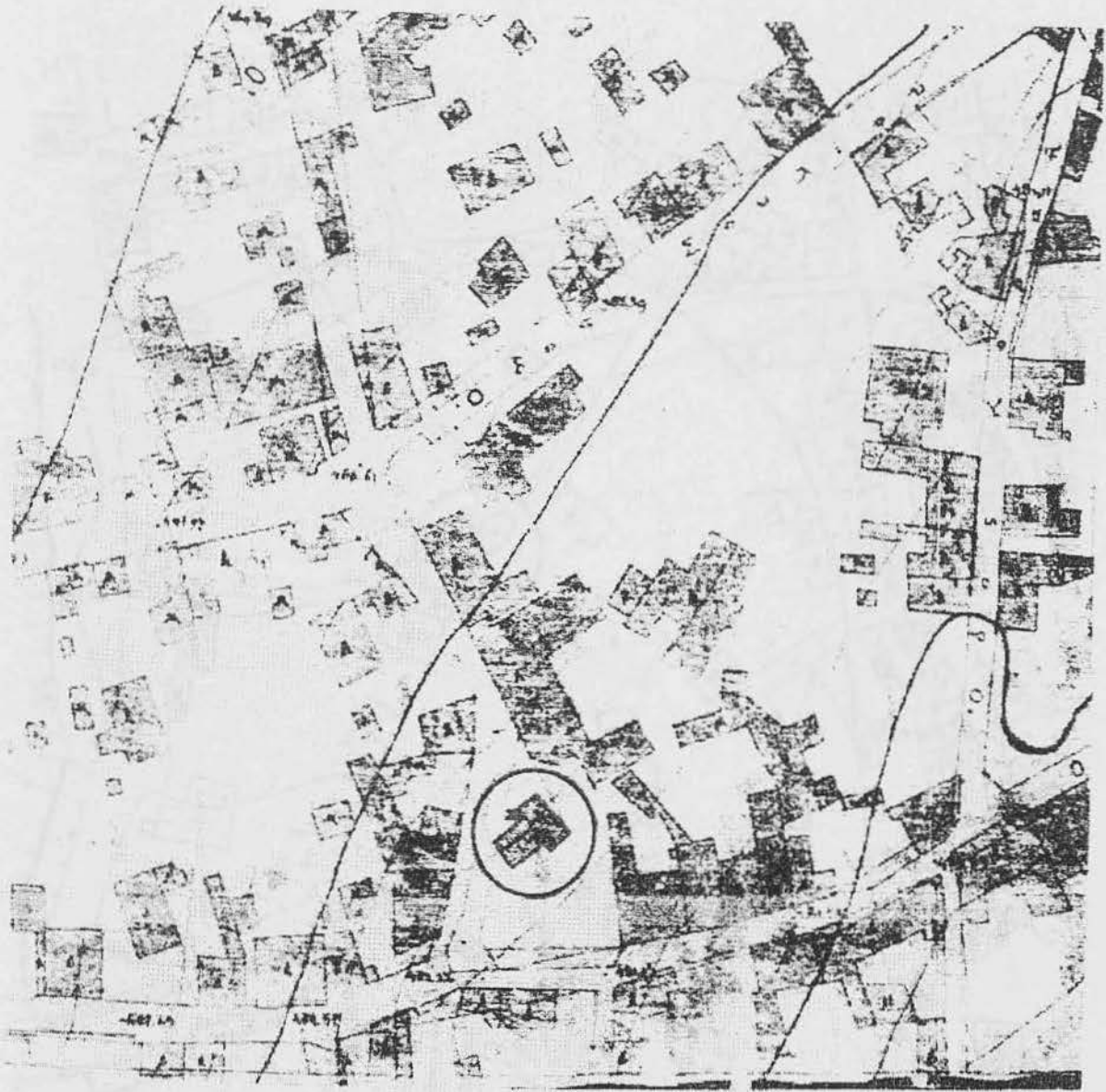
Σχ. 14 Το Κουμπλού τζαμί στα βόρεια της ακρόπολης των Λιθαρισίων

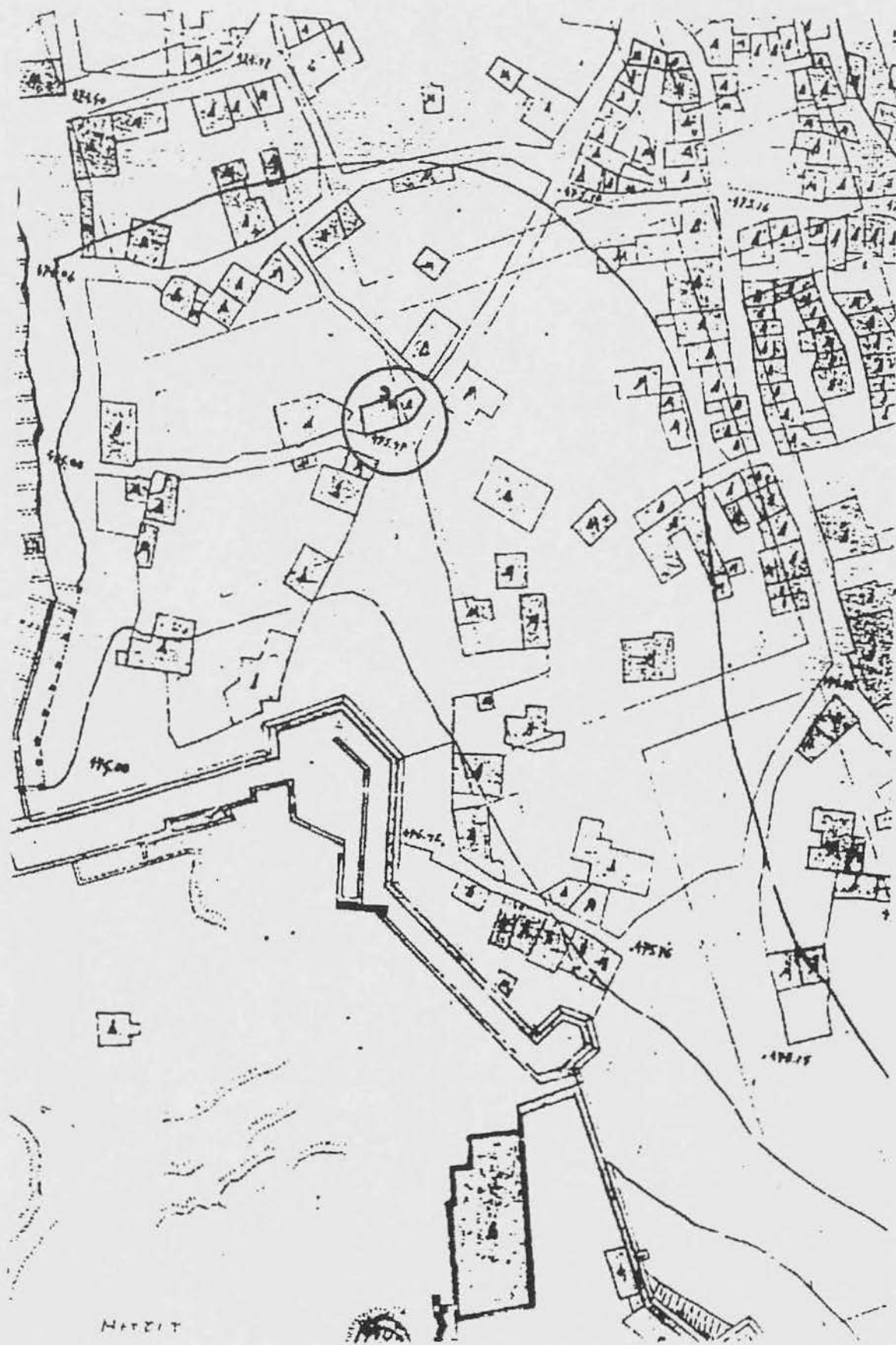
Σχ. 15 Οσμάν Τσαούς τζαμί. Το μεγάλο κτίριο στα νοτιοδυτικά είναι το κτίριο του μενδρεσέ

Σχ. 16 Χαμιδιέ τζαμί. Πολεοδομική εικόνα

Σχ. 17 Η συνοικία γύρω από το Ιμπροχώρ τζαμί

Σχ. 18 Το τέμενος του Μεχμέτ Κεχαγιά στο εσωτερικό του Κάστρου